

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Φιλοσοφία στην Ευρώπη

Σύντομη Εισαγωγή
στην Αρχαία Ελληνική
Φιλοσοφία

Γεώργιος Ν. Μανιάτης
Επισκέπτης Λέκτορας
Πανεπιστημίου Κύπρου

Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Ελληνικό Δημόσιο.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Σύντομη Εισαγωγή
στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία

Σημείωση

Το ΕΑΠ είναι υπεύθυνο για την επιμέλεια έκδοσης και την ανάπτυξη των κειμένων, σύμφωνα με τη Μεθοδολογία της εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Για την επιστημονική αριότητα και πληρότητα των συγγραμμάτων, την αποκλειστική ευθύνη φέρουν οι συγγραφείς, οι κριτικοί αναγνώστες και οι ακαδημαϊκοί υπεύθυνοι που ανέλαβαν το έργο αυτό.

Copyright © 2008
Για την Ελλάδα και όλο τον κόσμο
ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
Πάροδος Αριστοτέλους 18, 26 335 Περιβόλα Πατρών
Τηλ: (2610) 367300 / Φαξ:(2610) 367350

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ
του Τόμου
Σύντομη Εισαγωγή
στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία

Ακαδημαϊκός Υπεύθυνος του Προγράμματος Σπουδών
Λίλα Λεοντίδου
Καθηγήτρια Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Συντονιστής της Θεματικής Ενότητας, Επιστημονικός Επιμελητής
Βύρων Καλδής
Αναπληρωτής Καθηγητής Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου

Συγγραφή
Γεώργιος Ν. Μανιάτης
Επισκέπτης Λέκτορας Πανεπιστημίου Κύπρου

Κριτική Ανάγνωση
Ηλίας Τεμπέλης
Λέκτορας Σχολής Ναυτικών Δοκίμων

Γλωσσική Επιμέλεια
Άννα Βλαχοδήμου

Καλλιτεχνική Επιμέλεια-Σελιδοποίηση
Ειρήνη Αραβαντινού

Συντονισμός ανάπτυξης εκπαιδευτικού υλικού και γενική επιμέλεια των εκδόσεων
ΟΜΑΔΑ ΕΚΤΕΛΕΣΗΣ ΕΡΓΟΥ ΕΑΠ

ISBN: 978-960-538-767-9

*Σύμφωνα με τον Ν. 2121/1993,
απαγορεύεται η συνολική ή αποσπασματική
αναδημοσίευση του βιβλίου αυτού ή η αναπαραγωγή του
με οποιοδήποτε μέσο, χωρίς την άδεια του εκδότη.*

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΟΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

ΣΥΝΤΟΜΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΠΑΤΡΑ 2008

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ο Γεώργιος Ν. Μανιάτης σπούδασε φιλοσοφία στην Αμερική και στην Ελλάδα, στο Southern Illinois University at Carbondale, στο The Claremont Graduate School και στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Έχει διδάξει φιλοσοφία στο University of La Verne, Athens, στο Πανεπιστήμιο Πατρών, στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο και στο Πανεπιστήμιο Κύπρου. Είναι Επισκέπτης Λέκτορας του Πανεπιστημίου Κύπρου και μέλος ΣΕΠ του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Ειδικεύεται στην αρχαία ελληνική φιλοσοφία, στον χώρο της οποίας έχει συγγράψει βιβλία και άρθρα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Προσωκρατική φιλοσοφία 9

Στόχοι	9
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	9
Έννοιες-Κλειδιά	9
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	9

Ενότητα 1.1

Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι	10
1.1.1 Εισαγωγή.....	10
1.1.2 Θαλής.....	10
1.1.3 Αναξίμανδρος	11
1.1.4 Αναξίμενης	12
1.1.5 Πυθαγόρας και Πυθαγόρειοι	12
1.1.6 Ηράκλειτος	14
1.1.7 Παρμενίδης	15
1.1.8 Εμπεδοκλής.....	16
1.1.9 Αναξαγόρας	17
1.1.10 Λεύκιππος και Δημόκριτος	18
Σύνοψη.....	20

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Σοφιστές και Σωκράτης 21

Στόχοι	21
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	21
Έννοιες-Κλειδιά	21
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	21

	Ενότητα 2.1
Οι Σοφιστές	22
2.1.1 Πρωταγόρας	22
2.1.2 Γοργίας	24

	Ενότητα 2.2
Σωκράτης	26
Σύνοψη	29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **3**

Πλάτων **31**

Στόχοι	31
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	31
Έννοιες-Κλειδιά	31
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	31

	Ενότητα 3.1
Η φιλοσοφία του Πλάτωνα	32
3.1.1 Οντολογία και γνωσιολογία	32
3.1.2 Ψυχολογία	34
3.1.3 Ηθική	35
3.1.4 Πολιτική.....	36
3.1.5 Αισθητική	37
3.1.6 Η επίδραση του Πλάτωνα στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία	39
Σύνοψη	42

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **4**

Αριστοτέλης **43**

Στόχοι	43
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	43
Έννοιες-Κλειδιά	43
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	43

	Ενότητα 4.1
Η φιλοσοφία του Αριστοτέλη	44
4.1.1 Λογική	44
4.1.2 Μεταφυσική	44

4.1.3 Ηθική	47
4.1.4 Πολιτική.....	48
4.1.5 Αισθητική	49
4.1.6 Η επίδραση του Αριστοτέλη στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία	50
Σύνοψη	53

ΚΕΦΑΛΑΙΟ **5**

Φιλοσοφία ελληνιστικής και ύστερης Αρχαιότητας 55

Στόχοι	55
Προσδοκώμενα Αποτελέσματα	55
Έννοιες-Κλειδιά	55
Εισαγωγικές Παρατηρήσεις.....	55

Ενότητα 5.1

Ελληνιστική φιλοσοφία	56
5.1.1 Επικούρειοι.....	56
5.1.2 Στωικοί.....	58
5.1.3 Σκεπτικοί	60

Ενότητα 5.2

Φιλοσοφία της ύστερης Αρχαιότητας	62
Σύνοψη	63
Παράρτημα	64
Βιβλιογραφία.....	66

ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Στο κεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε αδρομερώς τα βασικά χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας των Προσωκρατικών φιλοσόφων από τον Θαλή έως τον Δημόκριτο, καθώς και τις επιδράσεις τους συνοπτικώς στην μεταγενέστερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία και επιστήμη.

Όταν ολοκληρώσετε την μελέτη του κεφαλαίου αυτού, θα είστε σε θέση να:

- προσδιορίζετε σε γενικές γραμμές την φιλοσοφία εκάστου εκ των Προσωκρατικών φιλοσόφων·
- κατανοήσετε την υλική υπόσταση της έσχατης συμπαντικής αρχής κάθε Προσωκρατικού φιλοσόφου·
- εξηγήσετε την μεταβολή και την ενότητα του κόσμου σε κάθε Προσωκρατικό φιλόσοφο.

• ὕδωρ	• Φιλότης καὶ Νεῖκος
• ἄπειρον	• σπέρματα
• ἀήρ	• νοῦς
• γῆ	• ἄτομα καὶ κενόν
• ἀείζων πῦρ	• γίγνεσθαι
• ἀριθμοὶ	• ἀλήθεια
• ὄν/εἶναι	• δόξα
• μὴ ὄν/μὴ εἶναι	• λόγος

Η απαρχή της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας λαμβάνει χώρα στην αρχαία Ελλάδα από τις αρχές του 6ου έως τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ., και παίρνει στην νεώτερη εποχή το όνομα Προσωκρατική φιλοσοφία. Η Προσωκρατική φιλοσοφία είναι κοσμοκεντρική στην φύση της, καθώς ασχολείται με μέγιστο φιλοσοφικό θαυμασμό και επιστημονική περιέργεια κυρίως με το σύμπαν, την καταγωγή, την ουσία, την δομή και την εξέλιξή του, και δευτερευόντως με τον άνθρωπο, τον οποίον μελετά ως εξαρτημένο ον της συμπαντικής φύσεως.

Στόχοι

**Προσδοκώμενα
Αποτελέσματα**

**Έννοιες
Κλειδιά**

**Εισαγωγικές
Παρατηρήσεις**

ΟΙ ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

1.1.1 Εισαγωγή

Οι Προσωκρατικοί φιλόσοφοι έθεσαν ως πρωτοφιλόσοφοι και πρωτοεπιστήμονες τα θεμέλια της φιλοσοφίας και της επιστήμης, αναζητώντας την ουσία, την καταγωγή, την δομή και την εξέλιξη του σύμπαντος κόσμου. Οι Προσωκρατικοί, αλλά και εν γένει όλοι οι αρχαίοι Έλληνες στοχαστές, δεν ήταν μόνο φιλόσοφοι με την σημερινή έννοια του όρου, αλλά και επιστήμονες, ή καλύτερα πανεπιστήμονες, χαράσσοντας για πρώτη φορά μαζί με την οδό της φιλοσοφίας και την οδό της επιστήμης, ένεκα της μοναδικής ταύτισης φιλοσοφίας-επιστήμης που συντελέστηκε μόνο στην αρχαία Ελλάδα, και η οποία χάθηκε στην μετέπειτα ιστορία του πολιτισμού της ανθρωπότητας. Έτσι, στην Προσωκρατική, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας, εντάσσονται και οι επιστημονικές περιοχές της αστρονομίας, της κοσμολογίας, της μετεωρολογίας, των μαθηματικών, της μουσικής, της γεωγραφίας, της ιστορίας, της ζωολογίας, της φυτολογίας, της βιολογίας, της φυσιολογίας, της ανθρωπολογίας και της ιατρικής.

1.1.2 Θαλής (π. 624-546)

Ο Θαλής ο Μιλήσιος είναι ο αρχηγέτης της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας και επιστήμης και ο πρώτος Έλληνας φιλόσοφος. Ο Θαλής θεωρούσε ότι το *ὔδωρ*, το νερό, είναι η απαρχή του κόσμου, ότι όλα γεννώνται από το νερό, και ότι η Γη επιπλέει πάνω σε αυτό. Δυστυχώς, δεν γνωρίζουμε, από τις ελαχιστότατες μαρτυρίες που έχουμε στη διάθεσή μας, ποια ακριβώς ήταν η φιλοσοφία του και πώς οδηγήθηκε στην κοσμοθεωρία του περί του ύδατος. Μόνο να εικάσουμε μπορούμε: ίσως διότι το νερό εύκολα παρατηρείται αισθητηριακά να μεταμορφώνεται στις τρεις καταστάσεις των στερεών-υγρών-αερίων ως πάγος-νερό-υδρατμός· ή ίσως επειδή όλα τα ζωντανά φυσικά πράγματα είναι υγρά, όπως λέει ο Αριστοτέλης, αφού τα σπέρματα όλων είναι υγρά, η τροφή όλων είναι υγρή, το θερμό προέρχεται από το υγρό χάρη στο οποίο διατηρείται ζωντανό, και η Γη περιβάλλεται από νερό επί του οποίου επιπλέει. Ο Θαλής φαίνεται επίσης να υποστήριζε την άποψη ότι όλα είναι πλήρη θεών ή δαιμόνων, δίνοντας στα πάντα μία θεϊκή και δαιμονική πνοή ζωής και ψυχής, πίστευε στην αθανασία της ψυχής ως ενεργούς ζωής στο σύμπαν, και θεωρούσε τις κινητικές δυνάμεις κάποιων λίθων, όπως του μαγνήτη και του ήλεκτρου, ως ζωικές λειτουργίες της ψυχής τους.

Ο Θαλής επηρέασε την επιστήμη των μαθηματικών, και συγκεκριμένα της γεωμετρίας, καθώς εισήγαγε για πρώτη φορά ένα νέο ρόλο στα γεωμετρικά σχήματα,

που δεν είχαν πριν, κάνοντάς τα αντικείμενο μελέτης και μαθηματικού στοχασμού, βασισμένου στην απόδειξη. Επίσης, επηρέασε και την αλχημεία της Αναγέννησης, που με την σειρά της έθεσε τις βάσεις της σύγχρονης χημείας, καθώς η κοσμολογική του θεωρία περί της αναγωγής όλων των υλών στην πρωταρχική ύλη από την οποία προήλθε το σύμπαν απετέλεσε τον βασικό άξονα αναγωγής όλων των υλών στην πρωταρχική ύλη από τους αλχημιστές, που επεδίωκαν να ανακαλύψουν στο διάβα των αιώνων την αρχική συμπαντική ύλη, μετατρέποντας όλα τα μέταλλα σε αυτήν.

1.1.3 Αναξίμανδρος (π. 610-546)

Ο Αναξίμανδρος ο Μιλήσιος είναι ο πρώτος φιλόσοφος και Έλληνας που έγραψε σε πεζό λόγο φιλοσοφικό σύγγραμμα. Ο Αναξίμανδρος θεώρησε ως κοσμική αρχή των πάντων μία αρχική συμπαντική ύλη, η οποία ήταν απέραντη, άμορφη και αδιαμόρφωτη, και συγχώνευε ως ουδέτερη εντός της όλα τα αντίθετα και ανταγωνιστικά στοιχεία, τα οποία ευρίσκονταν σε μία κατάσταση αδρανής μεν, δυναμική δε. Αυτή την πρωταρχική υλική ουσία την ονόμασε *ἄπειρον* (ἄ + πέρας), καθότι θεωρούσε ότι δεν έχει πέρατα, είναι απροσδιόριστη, ακαθόριστη, αόριστη και απεριόριστη, τόσο ποσοτικά σε χωρική και χρονική έκταση όσο και ποιοτικά ως προς τα αδιαμόρφωτα επιμέρους εσωτερικά στοιχεία της. Το δε *ἄπειρον* θεώρησε ότι ευρίσκεται σε αέναη κίνηση και ότι είναι *θεϊκό, ἀθάνατον καὶ ἀνώλεθρον*, δηλώνοντας έτσι και την αφθαρσία του σύμπαντος.

Επίσης, ο Αναξίμανδρος υποστήριζε ότι από φυσική κοσμική αναγκαιότητα τα υλικά από τα οποία γεννώνται τα όντα είναι τα ίδια στα οποία αυτά αποσυντίθενται κατά την φθορά τους, καθότι ανταποδίδουν, σύμφωνα με την κοσμοδικία και την τάξη του χρόνου, κατ' αμοιβαιότητα την δικαιοσύνη, τιμωρούμενα για τις αδικίες που διέπραξαν το ένα στο άλλο. Ο Αναξίμανδρος είδε με αυτό τον τρόπο μία αυτορρυθμιζόμενη ισορροπία δικαιοσύνης μέσα στο σύμπαν, που, όπως φαίνεται, την εφαρμόζει σε όλα τα πράγματα, από τα κοσμολογικά αντίθετα στοιχεία έως τα εξατομικευμένα όντα της πολλαπλότητας.

Ο Αναξίμανδρος επηρέασε την επιστήμη της γεωγραφίας, καθώς συχνά αναφέρεται από τους γεωγράφους ως πατέρας της, επειδή ήταν ο πρώτος που συνέταξε τον πρώτο χάρτη της οικουμένης. Επίσης, θεωρείται και πατέρας της μαθηματικής αστρονομίας, έχοντας σχεδιάσει το κοσμοείδωλο με μαθηματικούς υπολογισμούς και αναλογίες, καθώς και εφευρέτης οργάνων όπως του γνώμονα και του ηλιακού ρολογιού, συμβάλλοντας γενικότερα στην εξέλιξη της γεωμετρίας, της μετεωρολογίας και της σεισμολογίας. Οι κοσμογονικές και κοσμολογικές του απόψεις, χάρη στην πρωτοτυπία τους περί απειρότητας κόσμων και ότι όλα προήλθαν από το άπειρο και ότι σε αυτό θα καταλήξουν, προσεγγίζουν απόψεις της σύγχρονης επιστήμης την οποία επηρέασαν. Επίσης, οι βιολογικές απόψεις του για την καταγωγή και την εξέλιξη των ειδών επηρέασαν την εξέλιξη της βιολογίας, προαναγγέλλοντας τις απόψεις του Darwin. Επιπλέον, ο Αναξίμανδρος επηρέασε κι αυτός την αλχημεία της Αναγέννησης, διότι, σύμφωνα με την θεωρία του περί της

κοσμικής ουσίας του απείρου που αυτοδημιουργείται, αποσυντίθεται και αναδημιουργείται διαρκώς μεταβάλλοντας όλα τα στοιχεία του σύμπαντος, οι αλχημιστές θεώρησαν αναλόγως ότι τα μέταλλα δύνανται να μετασχηματιστούν το ένα στο άλλο με την βοήθεια ενός κατάλληλου στοιχείου, όπως είναι ο πεμπτουσιωμένος χρυσός, που δύναται να κάνει ίδια με τον εαυτό του τα ομογενή του.

1.1.4 Αναξιμένης (π. 585-525)

Ο Αναξιμένης ο Μιλήσιος έγραψε ένα βιβλίο σε πεζή ιωνική διάλεκτο. Θεωρούσε ότι αρχή των όντων είναι ο *ἀήρ*, εξομοιώνοντας την αρχική συμπαντική ύλη με την περιβάλλουσα αόρατη ατμόσφαιρα της Γης, και ότι από αυτόν γεννώνται όλα τα όντα και σε αυτόν διαλύονται όταν πεθαίνουν. Ο *ἀήρ* έχει άπειρη και αρχικά απροσδιόριστη ποιοτικά μάζα και είναι θεϊκός. Ο Αναξιμένης προσδιόρισε όλες τις κοσμικές μεταβολές του *ἀέρος* με τους όρους *μάνωσις* (αραιώση) και *πύκνωσις*. Όταν ο αέρας αραιώνεται θερμαινόμενος, μετατρέπεται σε πυρ. Όταν όμως συμπυκνώνεται ψυχραινόμενος, μετατρέπεται σε άνεμο, σε νέφος και σε ομίχλη, και κατόπιν στα υπόλοιπα υλικά στοιχεία, δηλαδή σε ύδωρ και στα στερεά σώματα της γης, το χώμα και τις πέτρες, από τα οποία δημιουργούνται όλα τα υπόλοιπα όντα.

Ο Αναξιμένης, όπως φαίνεται, είδε τον αέρα ως ζωογόνο και έμψυχη αρχή των πάντων, επειδή ο αέρας συνδέεται με την αναπνοή, η οποία για τους αρχαίους Έλληνες συνδεόταν με την ζωή, την ψυχή και το πνεύμα, εκ του *ψύχω* = φυσώ, ως πνοή της ζωής. Το σύμπαν έτσι έγινε αντιληπτό από τον Αναξιμένη ως έμψυχο και θεϊκό, θεωρώντας το ως πνοή/πνεῦμα και αέρα.

Ο Αναξιμένης με την θεωρία του περί του αέρα ως κοσμικής αρχής επηρέασε και αυτός την αναγεννησιακή αλχημεία, που αναζητούσε παρομοίως την μετατροπή όλων των στοιχείων στην πρωταρχική συμπαντική ύλη, η οποία επηρέασε στη συνέχεια την νεώτερη χημεία. Κυρίως όμως άσκησε σημαντική επίδραση στην επιστήμη της φυσικής, καθώς η σημερινή φυσική θεωρία περί της ποιότητας που δύναται να αναχθεί στην ποσότητα αποτελεί δική του ανακάλυψη. Εν γένει, ο γνήσια επιστημονικός λογικός τρόπος με τον οποίο ο Αναξιμένης προσπάθησε να εξηγήσει όλα τα προβλήματα του φυσικού κόσμου, με τους πρωτοεμφανιζόμενους επιστημονικούς όρους της 'αραιώσης' και της 'πύκνωσης', επηρέασε αρκετά την εξέλιξη της επιστήμης.

1.1.5 Πυθαγόρας (π. 580/570-507/497) και Πυθαγόρειοι

Ο Πυθαγόρας ο Σάμιος ίδρυσε στην Μεγάλη Ελλάδα μία θρησκευτική-φιλοσοφική αδελφότητα, μία *έταιρεία*, τους Πυθαγορείους, οι οποίοι στη συνέχεια δραστηριοποιήθηκαν για περίπου εννιακόσια χρόνια σε διάφορα μέρη του ελληνικού κόσμου. Πρώτιστο δόγμα του Πυθαγόρα ήταν η αθανασία της ψυχής μέσα από έναν κύκλο μετενσωματώσεών της. Σκοπός του ανθρώπου είναι να ξεφύγει από την σωματική του φυλακή-μείασμα και να καθάρει την ψυχή του περνώντας μέσα

από έναν ειμαρμένο κύκλο μετενσάρκωσης σε διάφορα σώματα, μέχρι την τελική του απελευθέρωση και εκμηδένιση, όπου ενώνεται πάλι με το συμπαντικό θεϊκό πνεύμα φτάνοντας *εἰς τὰς μακάρων νήσους*.

Οι Πυθαγόρειοι θεωρούσαν ως αρχή των πάντων τους *ἀριθμούς*, οι οποίοι καθορίζουν τα εγκόσμια όντα, δεν υπόκεινται ουδέποτε σε γένεση και φθορά όπως αυτά και είναι αιώνιοι. Ο Πυθαγόρας ενδεχομένως να ονόμασε πρώτος το σύμπαν *κόσμον*, εννοώντας το κεκοσμημένο ευταξιακό σύνολο των πάντων, επειδή έβλεπε το σύμπαν ως ένα πλήρως τακτοποιημένο σύνολο που ήταν κοσμημένο με μαθηματική ορθολογική δομή, τάξη, αρμονία και ομορφιά. Ιδιαίτερη σημασία έχει ο αριθμός 10, που θεωρείτο ο τέλειος αριθμός, ο οποίος αποτελεί το άθροισμα των πρώτων τεσσάρων αριθμών $-1+2+3+4=10-$, και γραφικά παριστανόταν από την *τετρακτὺν τῆς δεκάδος*, την ιερή και αιώνια πηγή της φύσης. Μαζί με την θεωρία των αριθμών, οι Πυθαγόρειοι ανακάλυψαν και την θεωρία της μουσικής με τις μαθηματικές μουσικές αρμονίες. Από τις μελέτες τους κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι όλος ο κόσμος και όλα τα ουράνια σώματα ως προς τις αποστάσεις και τις κινήσεις τους ευρίσκονται σε μία μαθηματική αρμονία, που την ονόμασαν ‘αρμονία των σφαιρών’, συσχετίζοντας έτσι την αρμονία της μουσικής με την αρμονία του σύμπαντος.

Περαιτέρω, θεώρησαν ως προσδιοριστικές αρχές του κόσμου το *πέρας* (όριο) και το *ἄπειρον* (ακαθόριστο), και με βάση αυτό τον έσχατο δυαδισμό σχημάτισαν μία σειρά από δέκα αντίθετες αρχές των όντων κατ’ αντιστοιχία: *πέρας-ἄπειρον, περιττὸν-ἄρτιον, ἔν-πλήθος, δεξιὸν-ἀριστερόν, ἄρρεν-θῆλυ, ἡρεμοῦν-κινούμενον, εὐθύ-καμπύλον, φῶς-σκότος, ἀγαθὸν-κακόν, τετράγωνον-ἑτερόμηκες*. Έτσι, οι Πυθαγόρειοι ερμήνευσαν τον κόσμο μέσα από ένα δυϊστικό, ηθικό και μαθηματικό πρότυπο.

Οι Πυθαγόρειοι επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό την επιστήμη των μαθηματικών με την έννοια της μαθηματικής απόδειξης, ενώ οριοθέτησαν τις σχέσεις μαθηματικής και φυσικής επιστήμης. Επηρέασαν επίσης την νεώτερη επιστήμη που αναπτύχθηκε μετά την Αναγέννηση, η οποία αναβίωσε την πυθαγόρεια μαθηματική θεώρηση του σύμπαντος ως ενός συστήματος που διέπεται από μαθηματικές αναλογίες και αρμονίες, με τους αριθμούς να αποκρυπτογραφούν τους κοσμικούς νόμους και την ευταξιακή δομή των πραγμάτων. Έτσι, ο πυθαγορισμός επηρέασε τον Copernicus, που έβλεπε σε όλα τα κοσμικά φαινόμενα μια τέλεια μαθηματική αρμονία, εμμένοντας στις απόλυτα κυκλικές τροχιές των ουρανίων σωμάτων, τον Kepler, που επίσης έβλεπε καθορισμένες γεωμετρικές διατάξεις στις θέσεις και στις αποστάσεις των ουρανίων σωμάτων, υπό την επιρροή της μουσικής αρμονίας των σφαιρών των Πυθαγορείων αλλά και της γεωμετρικής αστρονομίας των πέντε κανονικών στερεών του Πλάτωνα, καθώς και τον Galileo, που υποστήριζε ότι, αν θέλουμε να κατανοήσουμε το σύμπαν, πρέπει πρώτα να κατανοήσουμε τα μαθηματικά, διότι το σύμπαν έχει γραφεί στην γλώσσα των μαθηματικών διεπόμενο από μαθηματική αρμονία. Ακόμη, η πυθαγόρεια ιατρική, βασισμένη στους τέσσερις χυμούς του σώματος (αίμα, φλέγμα, χολή και μέλαινα χολή), επηρέασε και την αλχημική ιατρική του Paracelsus, που θεωρούσε την σωματική θεραπεία και ευεξία ως

αποτέλεσμα της σωστής μείξης των βασικών στοιχειακών ουσιών μέσα στο σώμα. Επιπλέον, οι αλχημιστές εφήρμοζαν τις πυθαγόρειες θεωρίες περί μουσικής αρμονίας και πρακτικά στο εργαστήριό τους, πιστεύοντας ότι με την συνοδεία της κατάλληλης μουσικής επιτάχυναν την αρμονική σύνθεση των στοιχείων της φιλοσοφικής λίθου.

1.1.6 Ηράκλειτος (π. 540-480)

Ο Ηράκλειτος ο Εφέσιος έγραψε ένα σκοτεινό και αινιγματικό βιβλίο, στο οποίο φανερώνει την φιλοσοφία του ως την αποκάλυψη-ομολογία όχι του δικού του προσωπικού λόγου, αλλά του συμπαντικού λόγου, τον οποίο εκλαμβάνει ως το κοσμικό Είναι των όντων. Ο λόγος είναι η παγκόσμια λογική που διέπει και ρυθμίζει σε λογικές σχέσεις και ανα-λογίες τα όντα. Ο Ηράκλειτος διδάσκει την γνώση της παγκόσμιας ενότητας, καθώς *ἐν πάντα εἶναι*, συλλαμβάνοντας διά του νου του την λελογισμένη ενότητα του κοινού λόγου που υπάρχει σε άπαντα τα όντα της πολλαπλότητας.

Ο κόσμος, κατά τον Ηράκλειτο, δεν δημιουργήθηκε ποτέ, αλλά ήταν, είναι και θα είναι αιωνίως *ἀείζων πῦρ*, μία αιώνια ζωντανή φωτιά, που ανάβει και σβήνει με το ίδιο λογικό μέτρο του κοσμικού λόγου. Το *ἀείζων πῦρ*, το οποίο αποτελεί μία ακόμη υλική έκφανση του κοσμικού Είναι, μεταβάλλεται κυκλικά και αιώνια από-και-σε πρηστήρα (πύρινο ανεμοστρόβιλο)-θάλασσα-γη, διατηρώντας πάντοτε την ίδια ταυτότητά του. Όλα δε τα όντα της πολλαπλότητας αποτελούν μεταβολές του πυρός.

Ο Ηράκλειτος είδε στο σύμπαν να συμβαίνει ένα ταυτόχρονο και παράδοξο διπλό φαινόμενο: όχι μόνο η αέναη μεταβολή, αλλαγή, ετερότητα, κίνηση και ροή των πάντων, όπως έχει ερμηνευθεί μονόπλευρα από τους μελετητές, εκπεφρασμένη στην αποδιδόμενη σε αυτόν γνωστή ρήση *τὰ πάντα ῥεῖ*, αλλά και η διαρκής ταυτότητα, ενότητα και σταθερότητα των πάντων πίσω από αυτήν, εκπεφρασμένη στην κοσμική ταυτότητα *ἐν πάντα εἶναι*. Με τον Ηράκλειτο, λοιπόν, συντελείται μία πρώτη απόπειρα συνύπαρξης του γίνεσθαι και του Είναι, καθώς το γίνεσθαι αποτελεί μεταβολή ενός σταθερού και αιωνίως ιδίου Είναι. Μάλιστα, το εν γίνεσθαι Είναι στον Ηράκλειτο έχει πολλαπλή έκφανση, όντας: *πῦρ-λόγος-θεός-ἔρις-δίκη-πόλεμος-αἰὼν-σοφὸν-χρησιμοσύνη* ή *χρεὼ καὶ κόρος-κεραυνός-νόμος-γνώμη*. Ο Ηράκλειτος ίσως είναι ο πρώτος που πρεσβεύει την αρχαιοελληνική εξωθητική θεώρηση των πάντων, καθώς συλλαμβάνει τα πράγματα καθολικά ιδωμένα, σαν να τα βλέπει μάτι θεού, πέραν του καλού και του κακού, ταυτίζοντάς τα.

Ο Ηράκλειτος επηρέασε στον Μεσαίωνα τους εκκλησιαστικούς Πατέρες, οι οποίοι όμως τον παρερμήνευσαν χριστιανικά. Η θεωρία του περί του πυρός ως συμπαντικής αρχής και των αιώνιων τροπών του επηρέασε και την αλχημεία, που ανήγαγε όλες τις ύλες του κόσμου στην πρωταρχική συμπαντική ύλη επιθυμώντας να μετατρέψει όλα τα στοιχεία σε αυτήν. Από τους νεώτερους δε φιλοσόφους ο Ηράκλειτος επηρέασε σε μεγάλο βαθμό: τον Hegel, στην θεωρία του περί της διαλεκτικής

έλλογης ιστορικής πραγματικότητας/ζωής που παράγεται από την σύγκρουση των αντιθέτων από τα οποία συντίθεται, καθώς και στην θεμελιώδη αρχή του περί της ταυτότητας μέσα στην ετερότητα όπου όλα τα έτερα και διαφορετικά αντίθετα ταυτίζονται· τον Nietzsche, στην θεωρία του περί της αιώνιας επιστροφής του ομοίου, καθώς και στην εξωθητική πέραν του καλού και του κακού προοπτική των πραγμάτων· τον Heidegger, ο οποίος στρέφεται ξανά προς το Είναι των Προσωκρατικών, υιοθετώντας τον ηρακλείτειο *λόγον* ως την ακρυπτότητα και την αποκάλυψη της αλήθειας των όντων· ενώ οι Marx και Lenin είδαν τον Ηράκλειτο ως πατέρα του διαλεκτικού υλισμού τους. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι ο Ηράκλειτος αποτελεί προάγγελο της συμπαντικής θεωρίας της πύρινης Μεγάλης Έκρηξης και της Μεγάλης Σύθλιψης της σύγχρονης αστροφυσικής επιστήμης.

1.1.7 Παρμενίδης (π. 515-440)

Ο Παρμενίδης ο Ελεάτης έγραψε ένα ποίημα στο οποίο περιγράφει τις δύο οδούς της πειστικής *Ἀληθείας* και της αναληθούς *Δόξης/Γνώμης*. Στο πρώτο μέρος της οδού της *Ἀληθείας*, που την ακολουθούν μόνο οι φιλόσοφοι, ο Παρμενίδης, αποκαλύπτοντας την αληθινή φύση του κόσμου, μιλά για το *εἶναι* των όντων και ορίζει ότι πραγματικότητα σημαίνει ακριβώς ότι τα όντα *εἶναι*, δηλαδή υπάρχουν. Το πρωταρχικό για τον Παρμενίδα είναι ότι το *ἐὸν* ή *ὄν εἶναι*, δηλαδή υπάρχει, υφίσταται, χαρακτηρίζοντας με αυτό όλο το σύμπαν και όλα τα εξατομικευμένα όντα της πολλαπλότητας. Αυτό το *ἐὸν* ή *ὄν/εἶναι* αντιδιαστέλλεται προς το *μὴ ὄν/μὴ εἶναι*, το μηδέν. Μόνο το *ὄν* υπάρχει και μόνο η οδός του οδηγεί στην γνώση και στην πειστική Αλήθεια, ενώ το *μὴ ὄν* είναι ανύπαρκτο και η οδός του δεν έχει καθόλου γνώση, διότι δεν μπορούμε να γνωρίσουμε και να εκφράσουμε το ανύπαρκτο μηδέν. Το *ἐὸν*, σύμφωνα με τον Παρμενίδα, έχει πολλά *σήματα*, δηλαδή σημάδια-χαρακτηριστικά, για να μην βγει από την οδό του, τα εξής κατηγορήματα του όντος: είναι ένα, αγέννητο, ανώλεθρο, ομογενές, αδιαίρετο, όλον, ακίνητο, τέλειο, συνεχές, άναρχο, άπαστο, άχρονο, ίσο, σταθερό, και μοιάζει με ολοσφαιρική σφαίρα που έχει όρια, γεγονός που δεικνύει και την υλική του διάσταση. Ο Παρμενίδης απορρίπτει το *γίγνεσθαι* και ότι τα όντα *γίνονται*, δηλαδή μεταβάλλονται από κάτι πρωταρχικό σε κάτι άλλο, διότι αυτό σημαίνει ότι *‘γίνονται κάτι που δεν είναι’*.

Στο δεύτερο μέρος της οδού της *Δόξης*, που την ακολουθούν όλοι οι θνητοί άνθρωποι, ο Παρμενίδης υποστηρίζει ότι αυτοί καθοδηγούνται μόνο από τις αισθήσεις τους, συγχέοντας διαρκώς το *εἶναι* με το *μὴ εἶναι*, και έχουν μία δυϊστική αντίληψη για τα πάντα, θεωρώντας ότι αυτά ανήκουν στις δύο αντίθετες κατηγορίες του *φάεος/φωτός* και της *νυκτός*, τις δύο κοσμολογικές αρχές του Παρμενίδα, από τις οποίες έχουν προκύψει όλα τα πράγματα στο σύμπαν. Οι θνητοί όμως επικρίνονται, διότι διαχωρίζουν εντελώς τα όντα βάσει της αισθητηριακής τους αντίληψης, που θεωρεί το φως και το σκότος αμιγώς διαφορετικές και αντίθετες μορφές, οδηγώντας έτσι στην ψευδαίσθηση της πολλαπλότητας και της μεταβολής. Επομένως, αυτοί έχουν μόνο *δόξας/γνώμες* για τα πάντα, ενώ η αλήθεια είναι ότι τα πάντα είναι ενωμένα, όμοια και αδιαίρετα στο *ἐὸν*.

Ο Παρμενίδης επηρέασε στην νεώτερη φιλοσοφία όλους τους Ευρωπαίους Ορθολογιστές και Ιδεαλιστές φιλοσόφους, καθώς όλοι τους υιοθέτησαν το αιώνιο και αμετάβλητο παρμενίδειο *ὄν* και στα δικά τους μεταφυσικά συστήματα. Επιπλέον, ο Heidegger επηρεάστηκε πολύ από τον Παρμενίδα, που πρώτος στοχάστηκε το *Εἶναι* καθεαυτό, και στην δική του θεωρία περί του *Εἶναι*. Τελικώς όμως ταύτισε το παρμενίδειο *Εἶναι* με το περιέχον μηδέν της υπαρξιακής φιλοσοφίας του, αφού αυτό δεν είναι τίποτε συγκεκριμένο, θεωρώντας την *ἀλήθειαν* ως μη λήθη του *Εἶναι*, επιστρέφοντας έτσι στην υγιή αντίληψη που είχαν οι Προσωκρατικοί στο όραμά τους για το *Εἶναι*, το οποίο ωστόσο καταπνίγηκε και πέρασε στην συνέχεια σε ιστορική λήθη.

1.1.8 Εμπεδοκλής (π. 495/490-445/435)

Ο Εμπεδοκλής ο Ακραγαντίνος έγραψε σε ποιητικό λόγο πιθανώς δύο έργα, τα *Περὶ φύσεως* και *Καθαρμοί*. Στο *Περὶ φύσεως*, ενώ δέχεται ότι το *ὄν* δεν γεννιέται ούτε πεθαίνει, αρνούμενος το *μὴ ὄν*, την γένεση και την φθορά, αποδέχεται παρ' όλα αυτά την κίνηση και την μεταβολή στον κόσμο, την οποία για να αιτιολογήσει ανάγει όλη την κοσμολογία του στην *μίξιον* (ανάμειξη) και στην *διάλλαξιν* (χωρισμό) των τεσσάρων κοσμικών στοιχείων, των *ρίζωμάτων*: *γαῖα*, *ὔδωρ*, *ἀήρ*, *πῦρ*. Αυτά τα τέσσαρα *ρίζωματα*, που είναι αγέννητα, αιώνια και αθάνατα, επιτρέπουν μεν την διαφορετική μεταβολή όλων των όντων διά των αναμειξεων και των χωρισμών τους, ποτέ όμως δεν χάνουν την υπόστασή τους, που παραμένει πάντοτε η ίδια, ριζωμένη μέσα στα πράγματα.

Την κοσμολογία του Εμπεδοκλή συμπληρώνουν και άλλες δύο κοσμικές υλικές δυνάμεις: η *Φιλότης* ή *Φιλία* (αγάπη) και το *Νεῖκος* (έχθρα/μίσος). Η *Φιλότης* αποτελεί την αγαθοεργό αρχή που έλκει και συνενώνει όλα τα όντα με την αγάπη, ενώ το *Νεῖκος* αποτελεί την εριστική αρχή που διαχωρίζει και απομακρύνει όλα τα όντα με το μίσος. Ο Εμπεδοκλής περιγράφει έτσι με τον 'διπλό λόγο' του την διπλή, κυκλική και αιωνίως επαναλαμβανόμενη πορεία που διανύουν όλα τα όντα μέσα στον συμπαντικό θεϊκό *Σφαιῖρον* και την χαοτική *Δίνην* ή *Δῖνον* από το *ἔνστα πλέονα*: άλλοτε το ένα βγαίνει από τα πολλά, δηλαδή υπό την κυριαρχία της *Φιλότητος* όλα τα τέσσερα *ρίζωματα* οδηγούνται σε σύνθεση και ενότητα, κι άλλοτε το ένα χωρίζεται και γίνονται τα πολλά, δηλαδή υπό την κυριαρχία του *Νεῖκου* τα ενωμένα *ρίζωματα* διασπώνται και χωρίζουν.

Στο δεύτερο βιβλίο του, *Καθαρμοί*, ο Εμπεδοκλής περιγράφει το επίσης κυκλικό περιπετειώδες ταξίδι ενός *δαίμονος*, δηλαδή ενός θεϊκού πνεύματος, που επειδή εμπιστεύθηκε την μαινόμενη έχθρα του *Νεῖκου* υπέπεσε σε *ἁμαρτίαν* με την μιαρὴ εμπλοκή του σε φόνο· ξέπεσε έτσι από την αρχική κατάσταση της θεϊκής αθωότητας που είχε με την πλήρη κυριαρχία της *Φιλότητος*, και άρχισε να περιπλανιέται σε έναν κύκλο μετενσωματώσεων, παίρνοντας ποικίλες θνητές μορφές φυτών, ζώων και ανθρώπων. Ο απώτερος στόχος αυτού του ειμαρμένου κύκλου μετενσαρκώσεων είναι η τελική κάθαρση του περιπλανώμενου πνεύματος και η επιστροφή του στην πρότερη θεϊκή κατάσταση του *δαίμονος*, στην οποία βρισκόταν πριν την πτώση του.

Η θεωρία του Εμπεδοκλή περί των τεσσάρων ριζωμάτων έμεινε κυρίαρχη μέχρι την Αναγέννηση. Επηρέασε αρκετά την αλχημεία, η οποία βασίστηκε στα τέσσερα βασικά κοσμικά στοιχεία ως τους βασικούς χυμούς που ευθύνονται για την υγεία και την ευεξία του σώματος, θεωρώντας ότι για να δημιουργηθεί κάτι πρέπει πρώτα να πεθάνει, και συνετέλεσε σημαντικά στην μετέπειτα γέννηση της νέας χημείας ως της επιστήμης των βασικών συστατικών στοιχείων της συμπαντικής ύλης. Στην νεώτερη δε φιλοσοφία, ο Εμπεδοκλής με τον θρυλικό θάνατό του στην Αίτνα στοίχειωσε την φαντασία, αφενός του Nietzsche, που έγραψε μία ανολοκλήρωτη τραγωδία με κεντρικό ήρωα τον Εμπεδοκλή, βλέποντάς τον ως τον απολλώνιο ορθολογιστή και διονυσιακό δαίμονα που αγωνιά μέχρι το θεϊκό του τέλος, αφετέρου του Hölderlin, που έγραψε ένα ποίημα για αυτόν, βλέποντάς τον ως τον ρομαντικό ήρωα που φλογίζεται από τον πόθο του απείρου. Επιπλέον, ο Schopenhauer ομολογεί τις οφειλές του στον Εμπεδοκλή, ενώ ο Freud βλέπει σε αυτόν τον πρόδρομο των δικών του θεωριών για τον κόσμο ως αντιπαράθεση των ενστίκτων της ζωής και του θανάτου.

1.1.9 Αναξαγόρας (π. 500-428)

Ο Αναξαγόρας ο Κλαζομένιος, ο πρώτος φιλόσοφος που έφερε την φιλοσοφία στην Αθήνα, υποστήριξε ότι αρχικώς ‘όλα τα πράγματα ήταν μαζί’, ότι οι έσχατες δομικές υλικές αρχές του σύμπαντος είναι τα σπέρματα πάντων πραγμάτων (πραγμάτων), που συνιστούν την πρωτοκοσμική ακαθόριστη σε μέγεθος και σε μορφή ύλη, και ότι τα πάντα είναι απεριορίστως διαιρετά. Σύμφωνα με την θεωρία του περί των σπερμάτων, δέχεται ότι αυτά είναι απειράριθμα, απειροελάχιστα, αόρατα και ανόμοια μεταξύ τους, έχοντας ποικίλες μορφές, σχήματα, χρώματα και αισθήσεις. Περιέχουν δε εντός τους δυνάμει όλα τα υλικά συστατικά κάθε πράγματος, καθώς, κατά τον Αναξαγόρα, ‘μέσα στο καθετί μετέχει και υπάρχει μέρος από το καθετί’. Αυτή είναι η αρχή της ‘ομοιομέρειας’, του συμπαντικού ομοίου μείγματος και της καθολικής μετοχής, που δέχεται ότι κάθε πράγμα στον κόσμο μετέχει σε, και περιέχει, μία αναλογία του παντός, μία αναλογία από μέρη όλων των φυσικών όντων, αποτελώντας έτσι μία μικρογραφία του πολυμορφικού σύμπαντος. Ο Αναξαγόρας υποστηρίζει ότι δεν υπάρχει γένεση και φθορά των όντων, αλλά σύμμιξις και διάκρισις των όντων από τα προϋπάρχοντα αιώνια σπέρματα, στα οποία συμμετέχουν άπαντα τα όντα, τα οποία όμως παραμένουν αμετάλλαχτα μέσα στα μεταβλητά όντα. Τίποτε λοιπόν δεν γεννιέται, καθώς όλα συμμειγνύονται από τα δομικά αιώνια και αναλλοίωτα σπέρματα, και τίποτε δεν πεθαίνει, καθώς όλα αποσυντίθενται πάλι στα αιώνια σπέρματα.

Εκτός από τις έσχατες αρχές των σπερμάτων, ο Αναξαγόρας δέχεται ότι υπάρχει και μία επιπλέον κοσμολογική δύναμη, ο νοῦς. Ο νοῦς είναι το πιο λεπτεπίλεπτο και καθαρό υλικό πράγμα – εμφανής η υλική διάσταση και του νοῦ –, εξουσιάζει με την μέγιστη δύναμη, γνωρίζει και ελέγχει το καθετί, είναι άπειρος, αυτοκυρίαρχος, αμιγής και μη αναμειγμένος με οτιδήποτε, και ολομόναχος με τον εαυτό του. Ο νοῦς αποτελεί την διακοσμητική κινητική αρχή του κόσμου, καθώς αυτός

άρχισε την *περιχώρησιν*, δηλαδή την περιστροφική κίνηση των πάντων, την οποία επεξέτεινε σε όλη την συμπαντική έκταση, επιτυγχάνοντας όλη την πορεία της ανάμειξης και του διαχωρισμού μέσα στο σύμπαν, οδηγώντας έτσι στην διακόσμηση των πάντων. Όλα δε τα πράγματα που υπήρχαν, υπάρχουν και θα υπάρχουν είναι όλα γνωστά και διευθετημένα από τον νοῦν.

Η θεωρία των απείρων ομοιομερών *σπερμάτων* του Αναξαγόρα επηρέασε την γέννηση της νέας χημείας μετά την Αναγέννηση, η οποία αναζητούσε ομοίως την θεμελιώδη στοιχείωση της συμπαντικής ύλης. Περαιτέρω, η θεωρία του Αναξαγόρα ότι μέσα σε όλα τα πράγματα ευρίσκονται όμοια μέρη από όλα τα συμπαντικά πράγματα, επέδρασε και βρίσκει απήχηση και στην σημερινή αστροφυσική θεωρία, που αποφαίνεται ότι όλα τα όντα έχουν εντός τους μέρη και στοιχεία των άστρων, καθώς από τις εκρήξεις των αστέρων που θνήσκουν εκσφενδονίζεται στον συμπαντικό χώρο η αστρική τους σκόνη, και από αυτήν δημιουργείται πάντα νέα ζωή, η οποία φέρει εντός όλων των νέων σωμάτων της τα όμοια μέρη και στοιχεία της παλαιάς αστρικής ύλης.

1.1.10 Λεύκιππος (π. 480-400) και Δημόκριτος (π. 460-370)

Οι Ατομικοί φιλόσοφοι Λεύκιππος και Δημόκριτος αποδέχτηκαν μεν την άρνηση της γένεσης και της φθοράς των όντων, απέρριψαν όμως την απολύτως σταθερή και αμετάβλητη πραγματικότητα, υποστηρίζοντας ότι το σύμπαν αποτελείται από τα *ἄτομα*, τα έσχατα θεμελιώδη δομικά στοιχεία, τα οποία κινούνται αενάως εντός του *κενοῦ*. Έτσι, εξήγησαν με αυτά την κοσμική κίνηση και την μεταβολή την οποία θεωρούσαν αδιαμφισβήτητη. Επίσης, αποδέχτηκαν την ύπαρξη του *μὴ ὄντος*, το οποίο ταύτισαν με το *κενόν*. Η βασική κοσμολογική αρχή, λοιπόν, των Ατομικών είναι ότι “στην πραγματικότητα υπάρχουν μόνο *ἄτομα καὶ κενόν*”. Τα *ἄτομα* (α + τομή) δηλώνουν ότι το υλικό σύμπαν δεν μπορεί να τμηθεί επ’ άπειρον και ότι αποτελείται από άπειρα, αδιαίρετα, σταθερά και αναλλοίωτα μικροσκοπικά σωματίδια. Αυτά είναι τόσο μικρά που διαφεύγουν από τις αισθήσεις μας, όντας προσιτά μόνο στο νου μας, και κινούνται και συγκρούονται αιωνίως μέσα στο *κενόν* του σύμπαντος, κατ’ ανάγκη και όχι κατά τύχη, παράγοντας με την ένωσή τους την γένεση των όντων και με τον αποχωρισμό τους την φθορά των όντων. Όταν πεθαίνουν δε τα επιμεριστικά όντα, τα *ἄτομα* που τα συνιστούν δεν πεθαίνουν, αλλά απλώς αποχωρίζονται. Τα *ἄτομα* είναι αδιαίρετα, ομοιογενή, συμπαγή, πλήρη, αδιαπέραστα, δεν περιέχουν εντός τους *κενόν* ή *μὴ ὄν*, καθώς, αν το περιείχαν, θα διαιρούσαν περαιτέρω. Επιπλέον, είναι αγέννητα, άφθαρτα, άπειρα και απαθή, καθότι δεν επηρεάζονται από τίποτε και δεν αλλοιώνονται. Επίσης, τα *ἄτομα* είναι όμοια στην ποιοτική τους ουσία, διαφέρουν όμως ποσοτικώς και χωρικώς ως προς το σχήμα (ασύμμετρα, αγκιστροειδή, κυρτά, κοίλα κ.λπ.), το μέγεθος, την διάταξη, την κίνηση, την απόσταση και την θέση τους. Βάσει, λοιπόν, αυτών των διαφορών των *ἀτόμων* οι Ατομικοί δικαιολόγησαν όλες τις διαφορές που αντιλαμβανόμαστε αισθητηριακά ότι έχουν όλα τα πράγματα. Έφτασαν μάλιστα στο ση-

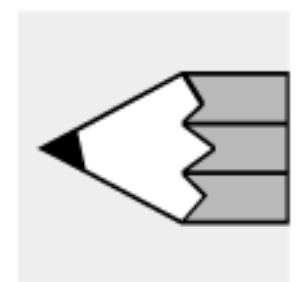
μείο να θεωρήσουν υλιστικά μέχρι και την ψυχή, διατεινόμενοι ότι αυτή αποτελείται από τα λεπτότερα, σφαιρικότερα, πιο ευκίνητα και ευγενικότερα άτομα.

Όλα τα όντα του κόσμου της πολλαπλότητας αποτελούν συγκροτήματα ατόμων που προήλθαν από τις αέναες συγκρούσεις και κινήσεις των ατόμων. Το αυτό γίνεται και μέσα στο άπειρο σύμπαν: κάποια από τα άπειρα άτομα που κινούνται μέσα στο άπειρο κενόν συγκεντρώνονται σε κάποιο μέρος του σύμπαντος, σχηματίζουν μία δίνη από τις αλληλοσυγκρουόμενες κινήσεις τους και δημιουργούν έναν κόσμο. Οι Ατομικοί μάλιστα υποστήριζαν ότι υπάρχουν άπειροι τέτοιοι κόσμοι μέσα στο σύμπαν, που έχουν ποικίλα μεγέθη, σχήματα και διατάξεις ουρανίων σωμάτων, οι οποίοι δημιουργούνται και καταστρέφονται αενάως, όντας διαφορετικοί μεταξύ τους.

Οι Ατομικοί επηρέασαν από τους νεώτερους φιλοσόφους: τον Gassendi, που αφορμάται μεν από την μελέτη τους, ωστόσο δεν προσφέρει κάτι καινούριο στην ατομική θεωρία, την οποία αναβιώνει, αφήνοντάς την ασύνδετη με την υλιστική εμπειρική πραγματικότητα· τον Descartes, που, αν και απέρριψε την ύπαρξη των αδιαίρετων ατόμων και του κενού, τους ακολούθησε ως προς την μηχανική ερμηνεία των φυσικών φαινομένων· τον Leibniz στην θεωρία του περί των άυλων έσχατων άπειρων 'μονάδων' της μεταφυσικής πραγματικότητας· καθώς και τους Marx και Engels στην θεωρία τους περί του διαλεκτικού υλισμού, ο οποίος όμως, παρά την κοινή του αφετηρία, διαφοροποιείται ριζικά από την ατομική θεωρία. Ακόμη, ο Galileo, ο Hobbes και ο Descartes ανανέωσαν την δημοκρίτεια θεωρία περί των αισθητηριακών ποιοτικών διαφορών στις οποίες αντιστοιχούν μόνο οι εκ φύσεως ποσοτικές διαφορές των πραγμάτων. Πρωτίστως όμως, οι Ατομικοί συνέβαλαν σημαντικότερα στην αναβίωση της νεώτερης και σύγχρονης ατομικής φυσικής και χημικής θεωρίας, η οποία στηρίζεται μεν στην δική τους αρχαία ατομική θεωρία, αποκλίνει όμως σημαντικά από αυτήν, καθώς εμπλουτίζεται με τις νέες επιστημονικές ανακαλύψεις και γνώσεις των καιρών μας. Έτσι, από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα η νεώτερη ατομική θεωρία συνέδεσε εμπειρικά πρώτη με επιτυχία την υλική ατομική πραγματικότητα με τις χημικές αναλύσεις αυτής, διά της αρωγής της χημείας, ενώ η σύγχρονη ατομική θεωρία του 20ού αιώνα διαίρεσε περαιτέρω τα άτομα σε ακόμη πιο στοιχειώδη σωματίδια, που δεν είναι αναλλοίωτα, αλλά μπορούν να μετατρέπονται σε ακτινοβολία και αντιστρόφως, επεκτεινόμενη πειραματικά στα μύχια της συμπαντικής δομής.

Δραστηριότητα

Πώς ερμηνεύεται η μεταβολή του κόσμου από τους Προσωκρατικούς φιλοσόφους; Την απάντηση θα βρείτε στο Παράρτημα στο τέλος του τόμου.

Σύνοψη

Η Προσωκρατική φιλοσοφία αποτελεί την απαρχή της ελληνικής και της ευρωπαϊκής φιλοσοφίας, η οποία έλαβε χώρα από τις αρχές του 6ου έως τα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. στην Μ. Ασία, στην Μεγάλη Ελλάδα και στην Θράκη. Οι φιλοσοφικές θεωρίες των Προσωκρατικών χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) τον μονισμό, όπου ανάγεται όλη η φυσική πραγματικότητα σε μία αρχή/ουσία/Είναι, και β) τον πολυαρχισμό ή πλουραλισμό, όπου ανάγεται όλη η φυσική πραγματικότητα σε περισσότερες αρχές/ουσίες/εκφάνσεις του Είναι. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν Προσωκρατικοί όπως ο Θαλής (ὕδωρ), ο Αναξίμανδρος (ἄπειρον), ο Αναξίμενης (ἀήρ), ο Ηράκλειτος (πῦρ) και ο Παρμενίδης (εὖν), ενώ στην δεύτερη κατηγορία συγκαταλέγονται Προσωκρατικοί όπως ο Πυθαγόρας (ἀριθμοί), ο Εμπεδοκλής (τέσσαρα ριζώματα + Φιλότης και Νεῖκος), ο Αναξαγόρας (σπέρματα + νοῦς) και οι Ατομικοί Λεύκιππος και Δημόκριτος (ἄτομα + κενόν). Οι συμπαντικές αρχές όλων των Προσωκρατικών, χωρίς καμία εξαίρεση, ήταν όλες τους υλικές υπαρκτές οντότητες, καθότι δεν είχε ακόμη πραγματοποιηθεί ο διαχωρισμός ύλης και πνεύματος, με αποτέλεσμα η ύλη να είναι ταυτισμένη με το πνεύμα και να έχει πολλά κατηγορήματά του. Επίσης, όλοι οι Προσωκρατικοί μίλησαν για κοσμολογία και όχι ακριβώς για κοσμογονία, καθώς στην σκέψη τους δεν νοείται δημιουργία του κόσμου εκ του μηδενός από κανέναν θεό, αλλά δημιουργία διακοσμημένης ευταξίας πάνω στο αιωνίως υπάρχον χάος της συμπαντικής ύλης.

ΣΟΦΙΣΤΕΣ ΚΑΙ ΣΩΚΡΑΤΗΣ

Στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε, πρώτον, κάποια από τα βασικά χαρακτηριστικά του κινήματος των Σοφιστών, κατόπιν, τα σπουδαιότερα χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας του Σωκράτη, καθώς και τις επιδράσεις αμφοτέρων συνοπτικώς στην μεταγενέστερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία.

Όταν ολοκληρώσετε την μελέτη του κεφαλαίου αυτού, θα είστε σε θέση να:

- περιγράφετε τις βασικές αρχές που διέπουν το σοφιστικό κίνημα·
- εξηγείτε την λειτουργία του ρητορικού λόγου και της πειθούς στους Σοφιστές·
- προσδιορίζετε την ηθική φιλοσοφία του Σωκράτη·
- ορίζετε την διαλεκτική, μαιευτική και επαγωγική μέθοδο του Σωκράτη.

• ρητορική	• διαλεκτική
• <i>δισσοὶ λόγοι</i>	• μαιευτική
• <i>νόμω-φύσει</i>	• ειρωνεία
• <i>πειθῶ</i>	• επαγωγική μέθοδος
• υποκειμενισμός	• καθολικοί ορισμοί
• σχετικισμός	• ηθική
• σκεπτικισμός	• αρετή
• μηδενισμός	• γνώση
• αγνωστικισμός	• <i>ἐν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα</i>

Από τα μέσα του 5ου αι. π.Χ. παρατηρείται μία αυξανόμενη αντίδραση εναντίον της κοσμοκεντρικής φυσικής φιλοσοφίας των Προσωκρατικών φιλοσόφων, η οποία έκτοτε καταρρέει. Έτσι, με τους Σοφιστές, και κυρίως με τον Σωκράτη, η φιλοσοφία μετατοπίζεται από τους ουρανούς στην Γη και γίνεται πλέον πρωτίστως ανθρωποκεντρική μελέτη του ανθρωπίνου όντος.

Στόχοι

**Προσδοκώμενα
Αποτελέσματα**

**Έννοιες
Κλειδιά**

**Εισαγωγικές
Παρατηρήσεις**

ΟΙ ΣΟΦΙΣΤΕΣ

Το σοφιστικό κίνημα εμφανίστηκε στα μέσα του 5ου αιώνα, κυρίως στην Αθήνα, για να καλύψει την νέα ανάγκη της εποχής, που ήταν η αναπροσαρμογή της παιδείας και της διδασκαλίας. Οι Σοφιστές δίδασκαν επί πληρωμή κυρίως την ρητορική, αλλά και την ηθική, την γνωσιολογία, την οντολογία, την πολιτική, την νομική, την φιλοσοφία της γλώσσας, την γραμματική, τα μαθηματικά και την τέχνη, καθώς μετά την εξέλιξη της δημοκρατίας στην Αθήνα οι νέες αυτές γνώσεις έγιναν πλέον άκρως απαραίτητες για όποιον ήθελε να σταδιοδρομήσει στην πολιτική, να αγορεύσει στα δικαστήρια ή να εκφωνήσει λόγους στην Εκκλησία του Δήμου.

Με τους Σοφιστές, λοιπόν, ο φιλοσοφικός στοχασμός αλλάζει και παίρνει νέα κατεύθυνση ως αντίλογος στην υπάρχουσα φιλοσοφία. Τα νέα ερωτήματα τώρα δεν εστιάζονται στην φύση του κόσμου και στην αναζήτηση και στην γνώση των απολύτων αληθειών, αλλά στο αν υπάρχει απόλυτη πραγματικότητα, αλήθεια και γνώση αυτής, οδηγώντας στην απόλυτη αμφισβήτηση και άρνηση της πραγματικότητας, του ανθρώπου, της ηθικής, της παράδοσης, της θρησκείας και της πολιτείας. Έτσι, τα κύρια χαρακτηριστικά της σοφιστικής κίνησης είναι ο εριστικός και δημιουργικός αντίλογος, η ρητορική δεινότητα και η λελογισμένη επιχειρηματολογία, ο εγκυκλοπαιδισμός και η πολυμάθεια, η αμφισβήτηση όλων των αξιών που θεωρούνται πλέον συμβατικές (νόμω) και όχι φυσικές (φύσει), ο υποκειμενισμός, ο σχετικισμός, ο σκεπτικισμός, ο μηδενισμός, ο αμοραλισμός, ο αγνωστικισμός και ο αθεϊσμός.

Οι Σοφιστές ήταν πολλοί, με σπουδαιότερους τους Πρωταγόρα, Γοργία, Πρόδικο, Ιππία, Αντιφώντα, Θρασύμαχο, Καλλικλή, Κριτία, Αντισθένη, Αλκιδάμα, Ξενιάδη, Λυκόφρωνα και Ευθύδημο. Παρακάτω, θα δούμε τις κύριες ιδέες των δύο σημαντικότερων Σοφιστών, του Πρωταγόρα και του Γοργία.

2.1.1 Πρωταγόρας (π. 490/481-420/411)

Ο Πρωταγόρας από τα Άβδηρα της Θράκης στο έργο του *Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες* θέτει την φιλοσοφία σε κατεξοχήν ανθρωποκεντρικό επίπεδο, καθώς εισηγείται την θεωρία ότι «για όλα τα πράγματα μέτρον είναι ο άνθρωπος, γι' αυτά που υπάρχουν ότι υπάρχουν, και γι' αυτά που δεν υπάρχουν ότι δεν υπάρχουν». Θέτοντας τον άνθρωπο ως *πάντων χρημάτων μέτρον*, ο Πρωταγόρας εισάγει τον απόλυτο υποκειμενισμό και, επομένως, τον απόλυτο σχετικισμό για τα πάντα: και για τα αντικείμενα της αισθητηριακής αντίληψης και για κάθε είδους γνώμη, κρίση, αξία, πεποίθηση. Αν, λοιπόν, ο εκάστοτε άνθρωπος αποτελεί το έγκυρο κριτήριο των πραγμάτων, τότε το ίδιο πράγμα φαίνεται να είναι και να μην είναι κάτι, να είναι και καλό και κακό, εφόσον ως μέτρο λαμβάνεται το φαινόμενο του κάθε

ανθρωπίνου υποκειμένου. Έτσι, όταν οι άνθρωποι διαφέρουν στις απόψεις και στις αντιλήψεις τους για κάτι, δεν υπάρχει αντικειμενική αλήθεια βάσει της οποίας ο ένας έχει δίκιο και ο άλλος άδικο. Αυτό οδηγεί με την σειρά του στον οντολογικό και γνωσιολογικό σχετικισμό. Διότι, ο Πρωταγόρας δεν δέχεται καμία απόλυτη και αμετάβλητη ουσία στον κόσμο, ούτε διακρίνει την πραγματικότητα των φαινομένων που αντιλαμβάνονται οι αισθήσεις από την ύστατη πραγματικότητα που συλλαμβάνει μόνο ο νους. Η πραγματικότητα, η αλήθεια και η γνώση αυτής είναι μόνο αυτή που αντιλαμβάνεται ως φαινόμενο ο κάθε άνθρωπος, διότι ο άνθρωπος, ως το μέτρο των πραγμάτων, είναι αυτός που ορίζει την κάθε υποκειμενική αλήθεια.

Αυτή η θεώρηση βασίζεται επιπλέον και στην αισθησιαρχική διδασκαλία του Πρωταγόρα, που θεωρεί τις αισθήσεις υποκειμενικές, γεγονός που οδηγεί επίσης στην υποκειμενική γνώση και, άρα, στον γνωσιολογικό σχετικισμό και σκεπτικισμό για τα πάντα. Δεχόμενοι την αξιοπιστία των αισθήσεων κάθε ανθρώπου, δεχόμαστε κάθε υποκειμενική γνώση, και έτσι αρνούμαστε την δυνατότητα κάθε αντικειμενικής γνώσης.

Τον σχετικισμό και τον σκεπτικισμό του ο Πρωταγόρας τον εκφράζει επίσης για την θρησκεία και τους θεούς, καθώς στο έργο του *Περὶ θεῶν* αποφαίνεται ότι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε την ύπαρξη των θεών, λόγω της αδυναμίας των αισθήσεών μας να γνωρίσουν τα άδηλα και λόγω του σύντομου ανθρωπίνου βίου. Έτσι, εκφράζει και έναν έντονο αγνωστικισμό, δεικνύοντας παράλληλα τις θρησκείες ως νόμω συμβατικές.

Παρ' όλα αυτά, στον χώρο της ηθικής και της πολιτικής ο Πρωταγόρας αποφεύγει την αθέτηση των υπαρχουσών συμβάσεων, καθώς προτρέπει θετικά τους συνανθρώπους του να μετέχουν στην *αἰδῶ* και στην *δίκη*ν του ηθικοπολιτικού κώδικα της εκάστοτε πόλης τους, χωρίς βεβαίως να παύει να θεωρεί τον συμβατικό νόμω χαρακτήρα αυτών των κωδίκων. Μέσα από τον ακραίο σκεπτικισμό του ο Πρωταγόρας έχει επίγνωση ότι όλοι οι ανθρώπινοι νόμοι και κανόνες δεν έχουν θεία, ουράνια και φυσική καταγωγή, ότι δηλαδή δεν είναι φύσει αλλά νόμω, διατυπώνοντας πρώτος την θεωρία του μετέπειτα νεωτερικού 'κοινωνικού συμβολαίου', σύμφωνα με την οποία οι άνθρωποι αναγκάστηκαν να θεσπίσουν νόμους και συμβάσεις στις πόλεις για να μπορέσουν να συμβιώσουν μακριά από τους φυσικούς νόμους της ζούγκλας.

Επιπλέον, ο Πρωταγόρας ενδιαφέρθηκε πρώτος και για την ρητορική, υποστηρίζοντας στα έργα του *Ἀντιλογίαι* και *Τέχνη Ἐριστικῶν* ότι για κάθε θέμα υπάρχουν πάντοτε δύο αντιμαχόμενες απόψεις. Αυτό είναι το γνωστό δόγμα των *δισσῶν* (διπλών) *λόγων*, δηλαδή, η εριστική αρχή του λόγου και του αντιλόγου, κατά την οποία μπορεί κανείς να υποστηρίξει και ταυτόχρονα να αμφισβητήσει κάτι με ίσα επιχειρήματα, κάνοντας ισχυρότερο το ασθενέστερο επιχείρημα και αναιρώντας έτσι το λογικό αξίωμα της αντίφασης.

2.1.2 Γοργίας (π. 483-376)

Ο δεύτερος μεγάλος Σοφιστής είναι ο Γοργίας από τους Λεοντίνους της Σικελίας, ο οποίος σημάδεψε κυρίως την ανάπτυξη της ρητορικής. Ο Γοργίας, ο πρώτος Ευρωπαίος μηδενιστής όπως τον αποκάλεσε ο Nietzsche, στο έργο του *Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ περὶ φύσεως* επιχειρεί να αποδείξει τρία αξιώματα: (α) ότι δεν υπάρχει τίποτε, (β) ότι, και αν υπάρχει, δεν δύναται να το σκεφτεί και να το γνωρίσει κανείς, και (γ) ότι, ακόμη κι αν υπάρχει και είναι δυνατόν να γίνει γνωστό, δεν είναι δυνατόν να ανακοινωθεί στους άλλους διαμέσου της γλώσσας. Ο Γοργίας αποπειράται εδώ να επιδείξει φιλοσοφικά την δική του ρητορική ικανότητα στο να αποδεικνύει λογικοφανώς μέχρι και τις πιο παράδοξες θέσεις, δεικνύοντας διά της απόπου απαγωγής ότι η παρμενίδεια οντολογία, και εν γένει κάθε Προσωκρατική φιλοσοφία που αποδέχεται μία σταθερή και αμετάβλητη ουσία, μία έσχατη φύσιν της πραγματικότητας πέραν των φαινομένων του γίνεσθαι, είναι εσφαλμένη. Έτσι, αρνείται εντελώς την ύπαρξη της πραγματικότητας, αρνείται εντελώς την ικανότητα του ανθρώπου να την γνωρίσει, και αρνείται εντελώς την δυνατότητα της γλώσσας να την προσεγγίσει. Με αυτό τον τρόπο, ο Γοργίας προσδίδει μηδενική οντολογική αξία στην πραγματικότητα, μηδενική γνωσιολογική αξία στην νόηση και στις αισθήσεις, και μηδενική γλωσσολογική αξία στην γλώσσα και στον λόγο. Μάλιστα, αποφαίνεται ότι οι γλωσσικές ονομασίες των όντων δεν συμπίπτουν και δεν αντιστοιχούν με τα όντα, δεικνύοντας έτσι τον τεράστιο γλωσσικό περιορισμό του λόγου. Ενώ όμως τα αναιρεί όλα αυτά εντελώς μηδενιστικά, αναγνωρίζει παρ' όλα αυτά την δύναμη του ρητορικού λόγου, προς τον οποίο στρέφεται με μέγα πάθος, μολονότι αντιλαμβάνεται ότι δεν είναι αληθής, αφού δεν υπάρχει αντικειμενικό κριτήριο αληθείας.

Παρόμοιες ρητορικές κατασκευές αποπειράθηκε ο Γοργίας και στα άλλα έργα του *Ἐλένης ἐγκώμιον* και *ὑπὲρ Παλαμήδους ἀπολογία*, όπου επιχειρεί να απαλλάξει από τις αποδιδόμενες κατηγορίες τους την Ελένη και τον Παλαμήδη, στοχεύοντας και εδώ στην ανάδειξη των τεράστιων δυνάμεων που μπορούν να έχουν ο γοητευτικός, μέγας δυνάστης λόγος και η πειθὼ αν χρησιμοποιηθούν από έναν δεινό ρήτορα, ακόμη κι αν αυτός υπερασπίζεται χαμένες υποθέσεις. Εφόσον δεν υπάρχει αντικειμενική αλήθεια και, επομένως, και αληθής λόγος, το μόνο που ενδιαφέρει τον Γοργία είναι η γοητευτική τέχνη του πείθειν διά του αληθοφανούς και λογικοφανούς λόγου, που επιβάλλεται στο ακροατήριο μόνο με τα σοφιστικά ρητορικά του τεχνάσματα. Ο Γοργίας, ως 'ψυχαγωγός' και γητευτής της ψυχής, διέγινε ότι η υποβολή (ψυχαγωγία) του ακροατηρίου με την προσαρμογή της επιχειρηματολογίας του στις αντιδράσεις αυτού είναι ένα ισχυρότατο μέσο επιβολής στους ανθρώπους, παρομοιάζοντάς την με ιατρικό φάρμακο, καθώς δύναται να χρησιμοποιηθεί και για καλό και για κακό.

Ο Γοργίας έδωσε στην ρητορική τέχνη του λόγου μεγαλύτερη έμφαση από τους υπόλοιπους Σοφιστές, καθώς διέκρινε την τεράστια ψυχολογική δύναμη και επίδραση που μπορεί να έχει η πειθὼ στο ακροατήριο. Ο στόχος της ρητορικής ήταν να αναδείξει ως αληθινό και πραγματικό ένα πιθανό και εύλογο θέμα, χωρίς να

νοιάζεται για την πραγματική του αλήθεια, αφού αρνείται την αντικειμενική της ύπαρξη. Η ρητορική, επομένως, ενδιαφερόταν μόνο να χρησιμοποιήσει αληθοφανή και πειστικά επιχειρήματα στον κατάλληλο καιρόν, δηλαδή στην κατάλληλη στιγμή που πρέπει να προβληθεί ένα επιχείρημα ώστε να πείσει περισσότερο το ακροατήριο. Επιπλέον, ο Γοργίας ανέπτυξε και τα χαρακτηριστικά ρητορικά γνωρίσματα του γλωσσικού ύφους, γνωστά στην αρχαιότητα ως *σχήματα γοργία*, όπως είναι οι αντιθέσεις, οι παρηγήσεις, οι συντακτικές αντιστοιχίες, η λεκτική και φραστική μουσικότητα, οι ομοιοκαταληξίες κ.λπ. Η καλλιέργεια αυτών των ρητορικών σχημάτων έκανε τον λόγο ιδιαίτερα επιτηδευμένο, και έτσι η επιρροή του Γοργία στην εποχή του απλώθηκε πέραν της ρητορικής και στην ποίηση.

Εν γένει, το σοφιστικό κίνημα, που αναγνωρίστηκε από τον Hegel ως ο ελληνικός Διαφωτισμός της Αρχαιότητας, επειδή με αυτό ξεκίνησε ο αναστοχασμός επί του Είναι και του λόγου, επηρέασε τους φιλοσόφους της νεώτερης πολιτικής φιλοσοφίας του Διαφωτισμού Hobbes, Locke και Rousseau στην θεωρία τους περί του 'κοινωνικού συμβολαίου', αλλά και τον Hume που την αρνήθηκε, ως προς την φυσιοκρατική-συμβατική αντιπαράθεση φύσει-νόμω των φυσικών και ανθρωπίνων δικαίων, νόμων και κανόνων. Επίσης, νεώτεροι και σύγχρονοι φιλόσοφοι, όπως οι Nietzsche, Sartre, Foucault και Derrida, επηρεάστηκαν αρκετά από αυτό, υιοθετώντας αρκετές από τις σοφιστικές θέσεις στον δικό τους μηδενισμό, σχετικισμό, αμοραλισμό, αθεϊσμό και αποδομισμό.

ΣΩΚΡΑΤΗΣ (470/469-399)

Την ίδια εποχή με τους Σοφιστές έδρασε στην Αθήνα και ο Σωκράτης, ως μέγα αντίβαρο προς το σοφιστικό κίνημα. Ο Σωκράτης, και αργότερα και ο Πλάτων, αναζήτησε με μέγα πάθος την αντικειμενική αλήθεια, την γνώση και την ηθική, και γι' αυτό εχθρεύτηκε τόσο πολύ τους Σοφιστές, διότι αυτοί πέταξαν κάθε τι στον ωκεανό της σχετικότητας, του αγνωστικισμού και του σκεπτικισμού, θέτοντας έτσι σε μέγα κίνδυνο τα ηθικά και πολιτικά θεμέλια της κοινωνίας.

Επειδή ο Σωκράτης δεν έγραψε τίποτε, προκύπτει το πρόβλημα ποια ήταν αμιγώς η δική του φιλοσοφία, καθώς η πηγή για οτιδήποτε γνωρίζουμε γι' αυτόν προέρχεται πρωτίστως από τον Πλάτωνα, και δευτερευόντως από τον Ξενοφώντα και τον Αριστοφάνη. Σίγουρα ο Σωκράτης δεν ήταν Σοφιστής που είχε σχολή, ανταμειβόταν και μελετούσε τα φυσικά φαινόμενα, όπως ο Αριστοφάνης λανθασμένα μας πληροφορεί στις *Νεφέλες*, διότι ο ίδιος ποτέ δεν αμείφθηκε για τις διδασκαλίες του και ουδέποτε ασχολήθηκε με τα περί φύσεως. Απεναντίας, ο Σωκράτης ασχολήθηκε πρωτίστως με τον άνθρωπο, όντας ένας κατεξοχήν ηθικός φιλόσοφος, που έθετε ερωτήσεις περί των καθολικών ηθικών εννοιών και αξιών. Η πιο αξιόπιστη πηγή μας για τον Σωκράτη είναι ο μείζων μαθητής του Πλάτων, και έτσι είθισται να θεωρούμε ως σωκρατική την φιλοσοφία εκείνη που υπάγεται στους πρώιμους πλατωνικούς διαλόγους, τους λεγόμενους σωκρατικούς, οι οποίοι λέγονται και απορητικοί διάλογοι, επειδή ο Σωκράτης δεν φτάνει συνήθως σε κανένα συμπέρασμα, αλλά σε απορία.

Όπως μαθαίνουμε από την *Απολογία*, όταν ο Σωκράτης πληροφορήθηκε τον δελφικό χρησμό, ότι είναι ο σοφότερος άνθρωπος, έκανε σκοπό της ζωής του να 'ελέγξει' αυτό τον θεϊκό χρησμό, καθότι ο ίδιος υιοθετούσε ως αρχή της σοφίας του, με την αυτογνωσία που τον χαρακτήριζε, ότι «*ἐν οἶδα, ὅτι οὐδὲν οἶδα*». Αυτή είναι η λεγόμενη σωκρατική ειρωνεία, η οποία βεβαίως, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, συνιστά κακία και όχι αρετή, διότι ο Σωκράτης με αυτή του την στάση ζωής υποτιμά τις γνώσεις του, αναγνωρίζοντας ότι έχει μόνο μία γνώση: ότι δεν γνωρίζει τίποτε. Αυτή, λοιπόν, την ειρωνεία ο Σωκράτης την κάνει όπλο της σκέψης του, και εφορμά σε όλους τους δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους της Αθήνας 'ελέγχοντας' όλους τους σοφούς και ειδήμονες της εποχής του ώστε να αποδείξει ότι δεν είναι σοφότερος από αυτούς. Το αποτέλεσμα φυσικά είναι τραγικό για τον Σωκράτη, διότι με τον φιλοσοφικό 'έλεγχο' που ασκεί στους ειδήμονες συνομιλητές του, αποδεικνύει ότι αυτοί ευρίσκονται σε χειρότερη άγνοια από τον ίδιο για όλα τα μεγάλα και σημαντικά θέματα των ηθικών εννοιών και αξιών, και τους αποδεικνύει τελικώς ότι δεν είναι σοφοί όπως πίστευαν. Έτσι, υποκινεί και κερδίζει το μίσος των θιγομένων και των οπαδών τους, με τελικό αποτέλεσμα να τον καταδικάσουν οι Αθηναίοι σε θάνατο με κώνειο, για δήθεν διαφθορά των νέων, ύβρη απέναντι στους θεούς της πόλης και εισαγωγή νέων δαιμονίων.

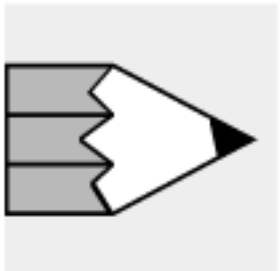
Απέναντι στην αρνητική αμφισβήτηση των παραδεδομένων αληθειών από τους Σοφιστές, η οποία κατέληγε στην άρνηση των πάντων, ο Σωκράτης αντιπαραβάλλει την δική του θετική αμφισβήτηση των παραδεδομένων ιδεών και αρχών, αναζητώντας την βαθύτερη αλήθεια των πραγμάτων, που είναι πάντοτε σταθερή και αναλλοίωτη. Τα όπλα του Σωκράτη στην φιλοσοφική του έρευνα και αναζήτηση είναι η διαλεκτική και η μαιευτική μέθοδος. Η διαλεκτική είναι ο διάλογος του *ἔρωτᾶν καὶ ἀποκρίνεσθαι*, οι ερωταποκρίσεις περί του ορισμού κάποιου θέματος, συνήθως κάποιας ηθικής έννοιας ή αξίας. Η σωκρατική διαλεκτική εφορμά από μία αρχική θέση-ερώτηση στην αντίθεση-απάντησή της, που οδηγεί στην δημιουργία μιας νέας σύνθεσης-ερώτησης κ.ο.κ. Ο ειδήμων συνομιλητής του Σωκράτη εκθέτει αρχικά μία ολοκληρωμένη και θεμελιωμένη άποψη, όπως ο ίδιος πιστεύει, για ένα συγκεκριμένο θέμα, και κατόπιν ο Σωκράτης με την διαλεκτική του σταδιακά, βάσει της επαναλαμβανόμενης θέσης-αντίθεσης-σύνθεσης, αναιρεί και αποδομεί τις θέσεις του συνομιλητή του, δείχνοντας την σαθρότητα των λογικών επιχειρημάτων του, ενώ εν συνεχεία αποπειράται να προσεγγίσει την αλήθεια εκ νέου, εξάγοντας ένα νέο συμπέρασμα για το υπό εξέταση θέμα. Στην νέα αυτή προσπάθεια προσέγγισης της γενικής και καθολικής σταθερής αλήθειας, ο Σωκράτης δεν αφικνείται μόνος του εκφράζοντάς την εκ των προτέρων, αλλά διά της μαιευτικής μεθόδου εξαναγκάζει τον συνομιλητή του, καθοδηγώντας τον πάλι με διαλεκτικές ερωταποκρίσεις, να οδηγηθεί προς αυτήν. Η μαιευτική είναι η σωκρατική μέθοδος εκμαίευσης και γέννησης διανοημάτων και καθολικών ορισμών για τα πράγματα. Ο λόγος για τον οποίο ο Σωκράτης χρησιμοποιεί την μαιευτική μέθοδο έγκειται στον ισχυρισμό του ότι δεν γεννά ο ίδιος την αλήθεια, αλλά σαν μαία βοηθά τους συνομιλητές του να γεννήσουν εντός τους την αλήθεια εκμαιεύοντάς την, επειδή θεωρεί ότι κάθε άνθρωπος γνωρίζει την αλήθεια βαθιά εντός του, και αυτός με την φιλοσοφική του θεωρία και μέθοδο απλώς επικουρεί στην ανάμνηση αυτής. Αυτή είναι η θεωρία της *ἀναμνήσεως*, την οποία όμως θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στο κεφάλαιο που αφορά στον Πλάτωνα.

Όπως ήδη αναφέραμε, ο Σωκράτης ήταν κυρίως ηθικός φιλόσοφος και η φιλοσοφία του ήταν η αναζήτηση των καθολικών και αναλλοίωτων αρχών κάθε ηθικής έννοιας. Στόχος του ήταν η αναζήτηση και η εξαγωγή καθολικών ορισμών, *τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου*, ενώ η μέθοδος που χρησιμοποιούσε ήταν η επαγωγική, *οἱ ἐπακτικοὶ λόγοι*. Εκκινώντας συνήθως από επιμεριστικά παραδείγματα της καθημερινής ζωής, επιχειρούσε να οδηγήσει τον συνομιλητή του στην υπέρβαση της καθημερινής εμπειρίας και στην εξαγωγή καθολικών συμπερασμάτων και απόλυτων ορισμών. Στόχευε έτσι στους απόλυτους ορισμούς των πραγμάτων, δηλαδή στις απόλυτες γνώσεις για όλες τις ηθικές έννοιες και αξίες, όπως τι είναι καλό και κακό, γνώση και άγνοια, δικαιοσύνη και αδικία, όσιο και ανόσιο, αρετή και κακία, ομορφιά και ασχήμια, θάρρος και δειλία κ.ο.κ.

Η ηθική αποστολή του Σωκράτη ήταν να κεντρίζει σαν αλογόμυγα τους ανθρώπους για να αναζητούν την φροντίδα και την ευδαιμονία της ψυχής τους διά της κατάκτησης της γνώσης και της αρετής. Σύμφωνα με την ηθική θεωρία του, η γνώση ταυτίζεται με την αρετή, κι αυτές μόνο οδηγούν στην ευδαιμονία. Η αρετή είναι

η έμπρακτη γνώση του αγαθού. Αφού η αρετή είναι γνώση, τότε είναι διδακτή. Και αφού η γνώση είναι ένα ενιαίο σώμα μάθησης, οι φαινομενικά πολλές αρετές είναι τελικώς ένα σώμα, μία αρετή. Ένας, επομένως, που είναι ενάρετος έχει κατ' ουσίαν όλες τις αρετές εντός του. Και ένας που γνωρίζει το καλό και το σωστό απαραίτητως εκ φύσεως θα το πράξει. Αντιθέτως, η πράξη του κακού είναι αποτέλεσμα μόνο της αγνοίας, και η κακή πράξη γίνεται μόνο άθελα και όχι ηθελημένα και εν γνώσει. Έτσι, ο Σωκράτης θεωρεί ότι το κακό πηγάζει από την άγνοια ως γνωστικό σφάλμα κακής κρίσης. Δεν δέχεται την ηθική ακράτεια (ἀκρασίαν), δηλαδή το να γνωρίζει κανείς το καλό και παρά ταύτα να πράττει το κακό, παρά μόνο την ηθική *έγκράτειαν*. Ο Αριστοτέλης διαφώνησε ως προς αυτό με τον Σωκράτη, θεωρώντας πιο ρεαλιστικά ότι το άλογο μέρος της ψυχής είναι υπεύθυνο για τα πάθη και τις κακές επιλογές της θέλησής μας, και έτσι, ενώ γνωρίζουμε το καλό, πράττουμε πολλές φορές το κακό από ηθική αδυναμία.

Ο Σωκράτης επηρέασε στην Αρχαιότητα σε τεράστιο βαθμό κυρίως τον μείζονα μαθητή του Πλάτωνα, αλλά και τους υπόλοιπους οπαδούς του, οι οποίοι δημιούργησαν τέσσερις ελάσσονες σωκρατικές σχολές, την Μεγαρική του Ευκλείδη, την Κυνική του Αντισθένη και του Διογένη, την Κυρηναϊκή του Αριστίππου και την Ηλιακή του Φαίδωνα. Επίσης, ο Σωκράτης επηρέασε ευρύτερα τον ύστερο ευρωπαϊκό Ιδεαλισμό και Ορθολογισμό που υιοθέτησαν το ορθολογικό και υπερβατολογικό πνεύμα του, τον υπαρξισμό των Kierkegaard και Gabriel Marcel με την στροφή προς το εσώτερο Εγώ, με την μαιευτική και την υιοθέτηση της περιπαικτικής και πειραστικής μεθόδου της ειρωνείας, καθώς και την φαινομενολογία του Husserl ως προς τον καθορισμό της συνείδησης του υποκειμένου στην καθαρή αυτόνομη μορφή της, σε 'εποχή', ανεξάρτητα από την εμπειρία.

Δραστηριότητα

Πώς αντιλαμβάνονται την αλήθεια και την πραγματικότητα οι Σοφιστές και ο Σωκράτης; Την απάντηση θα βρείτε στο Παράρτημα στο τέλος του τόμου.

Σύνοψη

Στα μέσα του 5ου αιώνα π.Χ. αναπτύσσεται το σοφιστικό κίνημα, κυρίως στην Αθήνα. Οι Σοφιστές εστιάζουν τα νέα ερωτήματα της φιλοσοφίας στην ύπαρξη της πραγματικότητας, της αλήθειας και της γνώσης αυτής, και φτάνουν στην πλήρη άρνηση και αμφισβήτηση της πραγματικότητας, του ανθρώπου, της ηθικής, της παράδοσης, της θρησκείας και της πολιτείας. Κύρια χαρακτηριστικά τους είναι ο εριστικός και δημιουργικός λόγος και αντίλογος, η ρητορική δεινότητα και η λελογισμένη επιχειρηματολογία, η αμφισβήτηση όλων των αξιών που τις θεωρούν συμβατικές (νόμω) και όχι φυσικές (φύσει), ο υποκειμενισμός, ο σχετικισμός, ο σκεπτικισμός, ο μηδενισμός, ο αμοραλισμός, ο αγνωστικισμός και ο αθεϊσμός.

Ως αντίβαρο στον πλήρη σχετικισμό και μηδενισμό των Σοφιστών έρχεται ο Σωκράτης, ο οποίος, αποδεχόμενος ειρωνικά την άγνοιά του ως αυτογνωσιακή αρχή της σοφίας του, υιοθετεί την μέθοδο της επαγωγής, της μαιευτικής και της διαλεκτικής για να εξαγάγει με τρόπο λελογισμένο τους καθολικούς και αναλλοίωτους ορισμούς των ηθικών εννοιών και αξιών. Ο Σωκράτης είναι κυρίως ηθικός φιλόσοφος, που έθεσε ως στόχο του βίου του να κεντρίζει συνεχώς τους ανθρώπους για την φροντίδα της ψυχής τους και να τους βελτιώνει ηθικά. Η ηθική του φιλοσοφία έγκειται στην κατάκτηση της ευδαιμονίας με την απόκτηση της γνώσης και της αρετής. Η αρετή είναι γνώση, είναι διδακτή, αποτελεί ένα σώμα όπως η γνώση, και συνιστά εκ φύσεως την πράξη του αγαθού.

ΠΛΑΤΩΝ

Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε συνοπτικά με τις γενικές αρχές της φιλοσοφίας του Πλάτωνα, όσον αφορά στην οντολογία του, στην γνωσιολογία του, στην ψυχολογία του, στην ηθική του, στην πολιτική του και στην αισθητική του θεωρία, καθώς και με τις επιδράσεις του στην μεταγενέστερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία.

Όταν ολοκληρώσετε την μελέτη του κεφαλαίου αυτού, θα είστε σε θέση να:

- περιγράφετε τις οντολογικές βαθμίδες της πραγματικότητας και τις γνωσιολογικές βαθμίδες που αντιστοιχούν σε αυτές στον Πλάτωνα·
- εξηγήσετε σε τι συνίσταται ο ευδαιμονικός βίος κατά τον Πλάτωνα·
- προσδιορίσετε την τριμερή αντιστοιχία πολιτείας-ψυχής-αρετής στον Πλάτωνα·
- κατανοήσετε την οντολογική, γνωσιολογική και ηθική αιτία της απεμπόλησης της τέχνης στον Πλάτωνα.

• <i>ιδέαι/εἶδη</i>	• <i>ἀνάμνησις</i>
• <i>αἰσθητὰ ὄντα</i>	• <i>εὐδαιμονία</i>
• <i>εἶναι/γίγνεσθαι</i>	• <i>ἀρετὴ</i>
• <i>μιμήματα/ὁμοιώματα</i>	• <i>ἀρίστη καὶ ἀγαθὴ πολιτεία</i>
• <i>μέθεξις/μίμησις</i>	• <i>φιλόσοφοι-βασιλεῖς</i>
• <i>ἐπιστήμη</i>	• <i>νόμοι</i>
• <i>δόξα</i>	• <i>καλὸν</i>
• <i>ψυχὴ</i>	• <i>τέχνη</i>

Ο Πλάτων, ο σπουδαιότερος μαθητής του Σωκράτη, υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους της δυτικής φιλοσοφίας. Ίδρυσε στην Αθήνα μία πανεπιστημιακού τύπου σχολή, την Ακαδημία, και συνέγραψε ένα μεγάλο και πλούσιο έργο. Το έργο του, το οποίο σώζεται σχεδόν ολόκληρο, έχει την μορφή διαλόγων και χωρίζεται σε τρεις περιόδους, που αντιστοιχούν στις τρεις μεγάλες περιόδους του φιλοσοφικού βίου του: τους πρώιμους, τους μέσους και τους ύστερους διαλόγους.

Στόχοι

Προσδοκώμενα
ΑποτελέσματαΈννοιες
ΚλειδιάΕισαγωγικές
Παρατηρήσεις

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ (428/7-348)

3.1.1 Οντολογία και γνωσιολογία

Επειδή η οντολογία και η γνωσιολογία του Πλάτωνα συνδέονται μεταξύ τους ως αλληλοσυμπληρωματικές, θα πρέπει να εξεταστούν μαζί. Κύρια αρχή της οντολογίας του Πλάτωνα είναι η θεωρία του των *ἰδεῶν* ή *εἰδῶν*. Σύμφωνα με αυτήν, ο Πλάτων διακρίνει την πραγματικότητα σε δύο κόσμους: τον κόσμο του γίνεσθαι των *αἰσθητῶν ὄντων*, και τον κόσμο του Εἶναι των *ἰδεῶν* ή *εἰδῶν*. Οι Ιδέες/Είδη αποτελούν την υψηλή βαθμίδα της πραγματικότητας, το Εἶναι των ὄντων, το *ὄντως ὄν*, ενώ τα *αἰσθητὰ ὄντα* αποτελούν την χαμηλή βαθμίδα της πραγματικότητας, τον αισθητό κόσμο του γίνεσθαι της γένεσης και της φθοράς. Στον Πλάτωνα υπάρχει έτσι μία ιεραρχία της πραγματικότητας, από την λιγότερο πραγματική αισθητηριακή πραγματικότητα του γίνεσθαι της γένεσης και της φθοράς, μέχρι την ύστατη πραγματικότητα του απόλυτου Εἶναι των Ιδεών/Ειδών. Θα πρέπει να διευκρινιστεί, βεβαίως, ότι η χαμηλή βαθμίδα της αισθητηριακής πραγματικότητας δεν συνιστά ψευδαίσθηση, αλλά έχει απλώς μικρότερο βαθμό μετοχής στην πραγματικότητα. Κατά τον Πλάτωνα, οι Ιδέες/Είδη είναι τα τέλεια πρότυπα των πραγμάτων, το απόλυτο *εἶναι* των ὄντων, και είναι αιώνιες, άυλες, υπερβατικές, αληθινές, ανεξάρτητες, αμετάβλητες, έμφυτες, αποτελώντας τα *παραδείγματα* όλων των ὄντων. Αντιθέτως, τα αισθητά ὄντα του καθημερινού αισθητού κόσμου αποτελούν *μιμήματα*, *ὁμοιώματα*, *μεθέξεις* των Ιδεών/Ειδών σε διαφόρους βαθμούς. Έτσι, λοιπόν, υπάρχουν πολλά διαφορετικά όμορφα, δίκαια, αγαθά, σοφά, κ.ο.κ. πράγματα στον κόσμο, που όλα όμως μετέχουν σε διαφορετικό βαθμό στην Ιδέα/Είδος της Ομορφιάς, της Δικαιοσύνης, του Αγαθού, της Σοφίας, κ.ο.κ. καθ' εαυτήν η οποία είναι πάντοτε η ίδια. Η ανώτατη Ιδέα, κατά τον Πλάτωνα, είναι αυτή του Αγαθού, η πιο γοητευτική αυτή του Κάλλους, ενώ η άνοδος στην γνώση των Ιδεών πραγματοποιείται διά του ερωτεύεσθαι.

Όσον αφορά στην γνωσιολογική του θεωρία, ο Πλάτων διακρίνει επίσης διττά: την αληθινή γνώση, την *ἐπιστήμην*, και την απλή γνώμη, την *δόξαν*. Η *ἐπιστήμη* αποτελεί την αληθινή γνώση των Ιδεών/Ειδών και αποκτάται μόνο διά της νόησης, ενώ η *δόξα* αποτελεί την απλή μόνο γνώμη που μπορούμε να έχουμε για τα αισθητά ὄντα και αποκτάται μόνο διά των αισθήσεων. Κατά τον Πλάτωνα, επειδή τα αισθητά ὄντα είναι οντολογικώς ανεπαρκή, διότι δεν έχουν τις ιδιότητές τους επαρκώς καθώς μετέχουν σε μικρότερο βαθμό στην πραγματικότητα, οι αισθητηριακές κρίσεις μας γι' αυτά είναι συχνά αντιφατικές, ὄντας έτσι απλές γνώμες και απόψεις. Ο Πλάτων, λοιπόν, υποστηρίζει ότι οι αισθήσεις είναι μεν εφοδιασμένες για τους ειδικούς γνωσιολογικούς σκοπούς τους, που είναι τα αισθητά ὄντα, τα οποία

μας τα παρουσιάζουν όπως αυτά είναι, παραμένουν όμως ανεπαρκείς πηγές για την αληθινή γνώση των Ιδεών/Ειδών. Περαιτέρω, οι αισθήσεις είναι ακατάλληλες ως μέσα γνωσιολογικής επαφής με όντα πέρα από τα αισθητά, όπως είναι οι Ιδέες/Είδη. Επομένως, ενώ η γνωσιολογική συμβολή τους είναι μεν κατάλληλη για τα αισθητά, είναι παρ' όλα αυτά περιορισμένη εκ φύσεως για την απώτερη αλήθεια. Γι' αυτό, ο Πλάτων ενεργοποιεί την δύναμη της νόησης και στρέφεται προς το πραγματικό αντικείμενο της αλήθειας, που είναι οι Ιδέες/Είδη.

Το πληρέστερο σχήμα της οντολογικής και γνωσιολογικής θεωρίας του ο Πλάτων το δίνει στην *Πολιτεία*, στις δύο εικόνες της γραμμής και του σπηλαίου. Στην εικόνα της γραμμής, ο Πλάτων χωρίζει μία γραμμή σε δύο άνισα τμήματα, στο οντολογικό τμήμα του *ὄρατοῦ* γένους και στο οντολογικό τμήμα του *νοητοῦ* γένους, και κατόπιν χωρίζει καθένα από αυτά σε άλλα δύο κατ' αναλογία άνισα τμήματα. Διακρίνει έτσι την οντολογική πραγματικότητα σε τέσσερα τμήματα, στα οποία αντιστοιχούν τέσσερις γνωσιολογικές καταστάσεις που υπάρχουν μέσα στην ψυχή. Πρώτη είναι η *νόησις*, που αντιστοιχεί στο ανώτατο νοητό τμήμα των *ἰδεῶν/εἰδῶν*, όπου ο λόγος το αγγίζει μόνο με την δύναμη της *διαλεκτικῆς* με τρόπο αμιγῶς παραγωγικό. Δεύτερη είναι η *διάνοια*, η οποία αντιστοιχεί στο κατώτερο νοητό τμήμα των *μαθηματικῶν ὑποθέσεων*, φτάνοντας στις τελικές μαθηματικές αποδείξεις με αμιγῶς λογική ακολουθία αποκλειστικά διά του γνωσιολογικού τρόπου του λογισμού (*διάνοια*). Τρίτη είναι η *πίστις*, που αντιστοιχεί στο ανώτερο ορατό τμήμα όλων των φυσικῶν αισθητῶν ὄντων και όλων των ανθρωπίνων κατασκευασμάτων (*ζῶα κ.τ.λ.*). Τέταρτη είναι η *εἰκασία*, η οποία αντιστοιχεί στο κατώτατο ορατό τμήμα των *εἰκόνων*, δηλαδή των σκιῶν, των ειδώλων και των απεικασμάτων των πραγμάτων. Κατά τον Πλάτωνα, ο βαθμός αυτῶν των τεσσάρων γνωσιολογικῶν καταστάσεων αντιστοιχεί στον βαθμό που τα οντολογικά αντικείμενά τους ἔχουν μετοχή στην *ἀλήθειαν* και στο *ὄν*. Ἐτσι, τα δύο ανώτερα γνωσιολογικά τμήματα της *νοήσεως* και της *διανοίας* συνιστοῦν την ανώτατη και αληθινή 'γνώση' των *ἰδεῶν/εἰδῶν*, την *ἐπιστήμην*, ενώ τα δύο κατώτερα τμήματα της *πίστεως* και της *εἰκασίας* συνιστοῦν την κατώτερη 'γνώμη' των μεταβαλλόμενων *αἰσθητῶν ὄντων*, την *δόξαν*.

Στην εικόνα του σπηλαίου, ο Πλάτων παρομοιάζει την οντολογική σφαίρα των αισθητῶν ὄντων, τον ορατό κόσμο, με ένα σπήλαιο-δεσμωτήριο όπου η είσοδός του είναι ανοιχτή προς το φως, στον σκοτεινό πυθμένα του οποίου ζουν ὅλοι οι ἄνθρωποι ως δεσμώτες αλυσοδεμένοι στα πόδια και στον αυχένα. Ψηλότερα στο σπήλαιο, και αρκετά μακριά πίσω τους, καίει μία φωτιά, δηλαδή ο αισθητός ἥλιος, ὄντας η μοναδική πηγή φωτός εντός του σπηλαίου. Ανάμεσα στη φωτιά και στους δεσμώτες υπάρχει επίσης ένα μικρό τειχίο, παρόμοιο με αυτά των ταχυδακτυλουργῶν, κατά μήκος του οποίου μεταφέρουν κάποιοι ἄνθρωποι λογῆς σκευάσματα και ομοιώματα ορατῶν πραγμάτων. Μέσα σε αυτό το σκοτεινό σπήλαιο, από τις αντανάκλασεις που ρίχνει η φωτιά στον πυθμένα-τοίχο του σπηλαίου, οι δεσμώτες δεν βλέπουν τίποτε ἄλλο παρά μόνο τις σκιές των ἰδίων των εαυτῶν τους, των ἄλλων δεσμωτῶν, καθώς και των πραγμάτων που μεταφέρονται πάνω από το τειχίο πίσω τους, τις οποίες πιστεύουν ως την μοναδική αλήθεια. Στη συνέχεια, ο Πλάτων

περιγράφει την οντολογική και γνωσιολογική άνοδο του ανθρώπου, την πεπαιδευμένη πορεία του από το λιγότερο πραγματικό στο όντως πραγματικό και από την κατώτατη γνώμη στην ανώτατη γνώση. Στην αρχή, ο άνθρωπος-δεσμώτης που βλέπει μόνο σκιές-εἰκόνας έχει την κατώτερη γνώμη για την πραγματικότητα, την εἰκασίαν. Κατόπιν, αν είναι αρκετά δυνατός, απελευθερώνεται και βλέπει μέσα στο σπήλαιο-ορατό κόσμο υπό το φως του ηλίου-φωτιάς τα ορατά όντα (ζῶα κ.τ.λ.), έχοντας τώρα πίστιν για ὅλη την αισθητηριακή πραγματικότητα. Ἐπειτα, αν είναι αρκετά τολμηρός, βγαίνει έξω από το σπήλαιο-ορατό τόπο στον νοητό τόπο και θεωρεί πρώτα τις μαθηματικὰς ὑποθέσεις, έχοντας διάνοιαν για την νοητή μαθηματική πραγματικότητα. Τέλος, αν είναι φιλόσοφος, ανεβαίνει στο υψηλότερο τμήμα του νοητού τόπου, όπου εκεί πλέον θεωρεί καθ' εαυτά τα εἶδη/ιδέας, έχοντας πλέον την ανώτερη γνώση της νοήσεως για την ἔσχατη πραγματικότητα. Ἔτσι, λοιπόν, στα δύο πρώτα στάδια εντός του σπηλαίου, που αφορούν στον ορατό κόσμο των αισθητῶν ὄντων, ο άνθρωπος έχει μόνο γνώμη-δόξαν για την αισθητή πραγματικότητα, ενώ στα δύο τελευταία στάδια έχει γνώση-ἐπιστήμην για την ανώτερη νοητή πραγματικότητα. Μάλιστα, ο Πλάτων θεωρεί ότι στην σφαίρα της γνώσης γίνεται ορατή τελευταία και με τεράστια δυσκολία η ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, η οποία αποτελεί την αιτία ὅλων των ὄντων, δωρίζουσα την ἀλήθεια και τον νου στα πάντα, ὅπως κάνει και ο ἥλιος στα φυσικά πράγματα (εικόνα του ἡλίου).

3.1.2 Ψυχολογία

Η ψυχολογική θεωρία του Πλάτωνα διέπεται έντονα από τον οντολογικό δυϊσμό του. Ο Πλάτων δέχεται ότι η ψυχή είναι άυλη και πλήρως διαχωρισμένη από το σώμα, ότι είναι ανώτερη από αυτό και το κυβερνά. Η ψυχή είναι η έδρα της νόησης, ενώ το σώμα η έδρα των αισθήσεων. Επίσης, η ψυχή είναι αυτοκίνητη (Φαίδρος) και αποτελεί πηγή κάθε κίνησης (Τίμαιος). Κύρια αρχή της ψυχολογίας του Πλάτωνα είναι η θεωρία του περί της τριμερούς φύσης της ψυχής. Στην Πολιτεία αποφαίνεται ότι η ψυχή αποτελείται από τρία μέρη: τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές και τὸ ἐπιθυμητικόν. Τὸ λογιστικόν είναι το ανώτερο μέρος της ψυχής, η λογική, ο λογισμός, αυτό που ξεχωρίζει τον άνθρωπο από τα άλλα ζῶα και οδηγεί στην γνώση. Τὸ θυμοειδές, το δεύτερο σε ιεραρχία μέρος, αποτελεί το ψυχωμένο μέρος της ψυχής και σχετίζεται με τον θυμό, τα συναισθήματα, τις δόξες και τις τιμές. Τὸ ἐπιθυμητικόν είναι το κατώτερο μέρος της ψυχής και σχετίζεται με τις επιθυμίες, τις βιολογικές ανάγκες και τις σωματικές ηδονές. Στην Πολιτεία, επίσης, η ψυχή παρομοιάζεται με ένα τριμερές τέρας: τὸ λογιστικόν είναι το λογικό ανθρώπινο κομμάτι, τὸ θυμοειδές είναι το ανδρείο λιοντάρι και τὸ ἐπιθυμητικόν είναι το οφιοειδές τέρας με τα πολλά ἡμέρα (καλές επιθυμίες) και ἄγρια (κακές επιθυμίες) κεφάλια. Επιπλέον, στον Φαίδρο η ψυχή παρομοιάζεται με ένα φτερωτό ἄρμα με δύο ἄλογα: τὸ λογιστικόν είναι ο ἠνίοχος, που πρέπει να ελέγχει και να επιβάλλεται στα δύο ἄλογα διαφορετικῶν ροπῶν, το ἄσπρο ἄλογο είναι τὸ θυμοειδές, που είναι ο καλός συνεργάσιμος σύμμαχος του λογιστικοῦ και αγαπά τις τιμές με μέτρο και σύνεση, ενώ το μαύρο ἄλογο είναι τὸ ἐπιθυμητικόν,

που είναι κακό καθώς υπακούει τυφλά και ανεξέλεγκτα στις σωματικές ηδονές. Επίσης, στον *Τίμαιο* ο Πλάτων τοποθετεί σωματικά τὸ λογιστικὸν στο κεφάλι, τὸ θυμοειδὲς στο στήθος και τὸ ἐπιθυμητικὸν στην κοιλιά, και υποστηρίζει ὅτι τὸ λογιστικὸν εἶναι το μόνο μέρος το οποίο εἶναι θεϊκό και αθάνατο, ενώ τα ἄλλα δύο μέρη εἶναι θνητά.

Ἐτερες αρχές της ψυχολογίας του Πλάτωνα εἶναι οι θεωρίες του περί της αθανασίας της ψυχῆς (*Φαίδων*, *Φαίδρος*, *Πολιτεία*) και της ἀναμνήσεως (*Μένων*). Ο Πλάτων ασπάζεται την θεωρία της μετενσωμάτωσης, ως οντολογικῆς γέφυρας μεταξύ του αισθητοῦ και του αἰώνιου κόσμου των Ἰδεῶν, καθώς και ως γνωσιολογικῆς γέφυρας προς την γνώση. Ο Πλάτων θεωρεῖ ἔτσι ὅτι η ψυχὴ εἶναι αθάνατη, η οποία γνωρίζει εξαρχῆς τις Ἰδέες/Εἶδη προτοῦ ενσαρκωθεῖ, ἀλλά τις ξεχνά με την ενσάρκωσή της. Η γνώση, επομένως, για τον Πλάτωνα εἶναι ἀνάμνησις, καθώς η αθάνατη ψυχὴ μας την φέρει ἐμφυτη αἰωνίως εντός της, και εμεῖς χρειάζεται απλῶς να την ενθυμηθούμε, αν ερωτευθούμε εἰς βάθος τις Ἰδέες ως γνήσιοι εραστές και φίλοι της σοφίας.

3.1.3 Ἠθική

Η πλατωνική ἠθική εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της αρχαιοελληνικῆς ἠθικῆς του ευδαιμονισμού. Ἐτσι, και για τον Πλάτωνα το ἀνώτατο ἀγαθὸ και το τέλος της ζωῆς για τον ἄνθρωπο εἶναι η εὐδαιμονία, που συνίσταται στην ἀνώτατη καλλιέργεια της ψυχῆς και στην ἀνώτατη ἀνάπτυξη της ἠθικῆς και λογικῆς φύσης του ἀνθρώπου. Στον *Φίληβο* ο Πλάτων ἀποφαίνεται ὅτι ο ευδαιμονικὸς βίος εἶναι σύμμεικτος ἀπὸ την σοφία και την ἀνωτέρου εἴδους ἠδονή, ἀποδεχόμενος μόνο τις ἀγνές, υγιείς, φρόνιμες ἠδονές του μέτρου. Επίσης, θεωρεῖ ὅτι η εὐδαιμονία πρέπει να περιλαμβάνει και τα δύο εἶδη γνώσης, και την γνώση των Ἰδεῶν/Ειδῶν και την γνώση των αισθητῶν ὄντων, διότι ο ἠθικὸς βίος εἶναι πρακτικὸς βίος, και γι' αυτό δεν θα ἔπρεπε να περιφρονεῖ τον υλικὸ κόσμο, ἀλλά να τον γνωρίζει καλά. Γενικῶς, ο Πλάτων υποστηρίζει ὅτι η εὐδαιμονία σύγκειται ἀπὸ το μέτρο (*συμμετρία*), το ωραῖο (*καλόν*) και την ἀλήθειαν. Μάλιστα, προσδίδει στην ἠθική του και ερωτικό χαρακτήρα, καθώς διατείνεται ὅτι το κίνητρο για την ἀνεύρεσή της εἶναι ο ἔρως, η ερωτικὴ ἐπιθυμία για την ευδαιμονικὴ ζωή.

Επειδὴ η εὐδαιμονία ἀποκτάται διὰ της ἀρετῆς, ἐξαρτάται ἀμεσα ἀπὸ αυτήν, καθώς ο ἀληθινὰ ευδαιμονικὸς ἄνθρωπος εἶναι ο ἀληθινὰ ἐνάρετος ἄνθρωπος. Ο Πλάτων υιοθετεῖ την σωκρατικὴ ταύτιση ἀρετῆς-γνώσης, ἀποδεχόμενος στον *Μένωνα* ὅτι η ἀρετὴ εἶναι γνώση και ὅτι διδάσκεται. Επιπλέον, δέχεται στον *Πρωταγόρα* ὅτι ὅλες οι ἀρετές ἐνώνονται και συνθέτουν ἓνα σῶμα ἀρετῆς, ὅπως εἶναι και το σῶμα της γνώσης, διότι ὅλες συναποτελοῦν την γενικὴ γνώση του καλοῦ και του κακοῦ. Στην δε *Πολιτεία* ο Πλάτων ἀποφαίνεται ὅτι μόνο οι φιλόσοφοι γνωρίζουν το ἀληθινὸ ἀγαθὸ για τον ἄνθρωπο και, επομένως, μόνο αυτοὶ δύνανται να διδάξουν την ἀρετὴ, επειδὴ μόνο οι φιλόσοφοι την γνωρίζουν πραγματικά, και ὄχι οι Σοφιστές. Ο Πλάτων ἀποδέχεται ἐπίσης και την σωκρατικὴ ἀποψη περί της ἐγκρατείας, ὅτι δηλαδή οὐδεὶς δεν πράττει το κακό ἐν γνώσει του και ἠθελημένα,

παρά μόνο εξ αγνοίας του και άθελά του, απορρίπτοντας το αντίθετό της, την *ἀκρασίαν*, μία άποψη που έχουμε ήδη αναπτύξει στον Σωκράτη.

Περαιτέρω, στην *Πολιτεία* ο Πλάτων προσδιορίζει τις τέσσερις πρωτεύουσες κατ' αυτόν αρετές: την *σοφίαν*, την *ἀνδρείαν*, την *σωφροσύνην* και την *δικαιοσύνην*. Τις τρεις πρώτες τις αντιστοιχίζει στα τρία μέρη της ψυχής, τὸ *λογιστικόν*, τὸ *θυμοειδές* και τὸ *ἐπιθυμητικόν*, ενώ η *δικαιοσύνη* θεωρεί ότι υφίσταται όταν κάθε μέρος της ψυχής *πράττει τὰ αὐτοῦ*, οδηγώντας έτσι μέσα από αυτό το *εὖ πράττειν* στην *εὐδαιμονίαν*.

3.1.4 Πολιτική

Η πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνα εντοπίζεται στα έργα του *Πολιτεία*, *Πολιτικός* και *Νόμοι*, στα οποία ο Πλάτων αναζητεί με τρόπο επαναστατικό την πολιτική μεταρρύθμιση και την διαμόρφωση μιας ιδεώδους πολιτείας. Ως προέκταση της ηθικής του, ο Πλάτων θεωρεί ότι ο σκοπός της πολιτικής είναι η ευδαιμονία όλων των πολιτών, και έτσι αποπειράται να φωτίσει την 'ορθή πολιτεία', που γι' αυτόν είναι μόνο η 'πολιτεία της γνώσης'.

Στην *Πολιτεία* ο Πλάτων επιχειρεί να σχεδιάσει μίαν *ἀρίστην καὶ ἀγαθὴν πολιτείαν*, που είναι μεν ιδεώδης, όχι όμως και ιδανική όπως πιστεύεται, καθώς σχεδιάζεται με όρους πραγματοποιήσιμους. Επειδή η δημιουργία της πολιτείας έγκειται στην ανάγκη που έχουν όλοι οι άνθρωποι ο ένας για τον άλλον, ο Πλάτων υιοθετεί την πολιτική αρχή της διαίρεσης σε ειδικότητες και την κατανομή των εργασιών ανάλογα με την φύση και την ικανότητα του κάθε ανθρώπου. Δημιουργεί έτσι τρεις τάξεις πολιτών, όπου κάθε πολίτης ταξινομείται όχι βάσει της καταγωγής του, αλλά αποκλειστικά βάσει του Είναι του, της αξίας του και της φυσικής ειδικότητάς του. Ο Πλάτων κατατάσσει με αυτό τον τρόπο ιεραρχικά τους πολίτες στην εξής τριμερή πυραμίδα: στην κορυφή ευρίσκονται οι *φύλακες φιλόσοφοι-βασιλεῖς*, η τάξη των σοφών και γνωστικών κυβερνώντων· μετά ακολουθούν οι *ἐπίκουροι*, η μεσαία τάξη των στρατιωτικών φυλάκων, που προστατεύουν την πόλη από κάθε εξωτερικό και εσωτερικό κίνδυνο· στη βάση της πυραμίδας είναι οι *δημιουργοί*, η μεγάλη τάξη όλων των εργαζομένων πολιτών, που καλύπτουν όλες τις βιοτικές ανάγκες της πολιτείας. Η ανάπτυξη της πολιτειακής ιεραρχίας γίνεται με λογική ανάλυση βάσει της ανθρώπινης ψυχολογίας. Ο Πλάτων βασίζεται σε καθένα από τα τρία μέρη της ψυχής, το *λογιστικόν*, το *θυμοειδές* και το *ἐπιθυμητικόν*, και κατασκευάζει εξ εκάστου το πολιτειακό του ανάλογο ως τάξη πολιτών με συγκεκριμένη ικανότητα, γνώση και ειδικότητα· φτιάχνει έτσι πρώτο το φιλοσοφικό στοιχείο της πολιτείας, που είναι και το σπουδαιότερο, κατόπιν το στρατιωτικό και τελευταίο το οικονομικό. Επιπλέον, αντιστοιχίζει και ηθικά τις τρεις τάξεις πολιτών στις τρεις πρωτεύουσες αρετές, θεωρώντας ότι την *σοφίαν* πρέπει να την έχουν οι κυβερνήτες *φιλόσοφοι-βασιλεῖς*, την *ἀνδρείαν* οι *ἐπίκουροι*, και την *σωφροσύνην* όλες οι τάξεις, μα κυρίως οι *δημιουργοί*. Τέλος, την *δικαιοσύνην* πρέπει να την έχουν άπαντες οι πολίτες, για να πράττει ο καθένας δικαίως *τὰ αὐτοῦ*, σύμφωνα με την φυσική του ιδιοσυστασία, χωρίς να παρεμβαίνει στις

ειδικότητες των άλλων πολιτών. Με αυτό τον τρόπο, η *δικαιοσύνη*, ως το πολιτειακό *εὖ πράττειν*, οδηγεί στην δημόσια *εὐδαιμονίαν*, που συνιστά τον σκοπό της ορθής και αρίστης πολιτείας.

Ο Πλάτων πιστεύει ότι η *ἀριστοκρατία* είναι το μόνο ορθό εκ των πολιτευμάτων, δηλαδή το ‘κράτος των αρίστων’ *φιλοσόφων-βασιλέων*, επειδή μόνο σε αυτό κυβερνά η σοφή γνώση, ενώ τα υπόλοιπα πολιτεύματα τα θεωρεί *κακὰ καὶ ἡμαρτημένα*, επειδή ανεβαίνουν στην εξουσία πάντοτε οι λανθασμένες κατώτερες φύσεις που κυβερνοῦν λανθασμένα. Πρώτο σε έκπτωση από την *ἀρίστην πολιτείαν* είναι η *τιμοκρατία*, η κυβέρνηση της τιμής και της ανδρείας, έπεται η *ὀλιγαρχία*, η κυβέρνηση της πλουτοκρατίας, κατόπιν η *δημοκρατία*, η κυβέρνηση της ανεξέλεγκτης και άκρατης ελευθερίας και ισότητας/ισοπέδωσης και, τέλος, η *τυραννία*, η χειρόστη κυβέρνηση ενός διεφθαρμένου και εν αγνοία τυράννου.

Η ίδρυση της ‘ορθής πολιτείας’ ἐγκείται στην ένωση της φιλοσοφικής γνώσης και της πολιτικής δύναμης. Επειδή όμως ο Πλάτων είδε ότι οι ὅροι που συνιστούν και διέπουν *τὴν μόνην ὀρθὴν πολιτείαν* δεν υπήρχαν στην εποχή του, στράφηκε με αυξανόμενη απαισιοδοξία στα ὕστερα χρόνια του προς την κυβέρνηση των *νόμων*, θεωρώντας την ως την δεύτερη καλύτερη εναλλακτική λύση (*δεύτερος πλοῦς*). Στον *Πολιτικό*, λοιπόν, ορίζει την πολιτική με την μέθοδο της λογικής διαίρεσης ως επιστήμη ή τέχνη, ως ένα είδος γνώσης, παρομοιάζοντας την βασιλική-πολιτική τέχνη του πολιτικού με τέχνη ποιμενικής της ανθρώπινης αγέλης, καθώς και με τέχνη υφαντικής. Η κυβέρνηση πρέπει να στηρίζεται πρωτίστως στην γνώση και, μόνο όταν αυτή λείπει, πρέπει να στηρίζεται στους νόμους, ως την δεύτερη καλύτερη εναλλακτική λύση, που είναι ωστόσο αναγκαία και δεν θα έπρεπε ποτέ να παραβιάζεται. Στους *δε Νόμους*, πάλι χωρίς να εγκαταλείπει την άφθιτη αξία της *ἀρίστης πολιτείας*, ο Πλάτων σχεδιάζει από ανάγκη σχήμα ‘δευτέρας πολιτείας’ εγγύτερο προς τις υπάρχουσες δυνατότητες της ιστορικής πραγματικότητας της εποχής του. Δεν επιδιώκει πλέον το ιδεώδες πολιτικό σύστημα, αλλά το καλύτερο δυνατό για την εποχή του, στρεφόμενος προς την μελέτη της νομοθεσίας της πολιτείας, θεωρώντας και εδώ την ‘κυβέρνηση των νόμων’ ως την δεύτερη καλύτερη εναλλακτική λύση, όταν η πρώτη λύση της ‘κυβέρνησης της γνώσης’ δεν μπορεί να υπάρξει.

3.1.5 Αισθητική

Η αισθητική φιλοσοφία του Πλάτωνα περιέχει δύο θεωρίες: α) την θεωρία του περί του ωραίου και β) την θεωρία του περί τέχνης. Στην θεωρία του περί του ωραίου ο Πλάτων παίρνει θετική στάση, καθώς δείχνει την εμφανή εκτίμησή του προς την φυσική ομορφιά, και δη την ανθρώπινη, ο έρωτας της οποίας οδηγεί στις *Ιδέες*. Έτσι, η πλατωνική αισθητική περί του ωραίου είναι πολύ σημαντική, διότι οδηγεί διά του έρωτος στην οντολογία. Ο Πλάτων θεωρεί το ωραίο ως αντικειμενικά πραγματικό. Και στον *Ιππία μείζονα* και στο *Συμπόσιο* ο Πλάτων θεωρεί όλα τα ωραία πράγματα στον κόσμο ως ωραία, βάσει του ποσοστού μετοχής τους στο καθολικά ωραίο, στο ωραίο καθεαυτό, δηλαδή στην *ἰδέαν τοῦ καλοῦ*. Όλα, λοι-

πόν, τα αισθητά ωραία μετέχουν σε διαφορετικούς βαθμούς στην Ιδέα/Είδος του ωραίου. Στον *Ιππία μείζονα* έτσι ο Πλάτων εισάγει την έννοια της σχετικότητας της ομορφιάς για τα αισθητά όντα, καθώς ένα όμορφο είδος είναι άσχημο σε σχέση με ένα ανώτερό του είδος, και αυτό το τελευταίο επίσης άσχημο σε σχέση με τον θεό. Αντιθέτως, η ομορφιά καθεαυτή δεν είναι σχετικά όμορφη ή άσχημη, αλλά, όπως λέει στο *Συμπόσιο*, αιωνίως μονοειδής με τον εαυτό της, όντας η απόλυτη ομορφιά. Αυτή η καθεαυτή ομορφιά, ως η απόλυτη πηγή κάθε αισθητά ωραίου, δεν μπορεί να είναι ένα ωραίο πράγμα, άρα δεν μπορεί να είναι υλική. Επομένως, η καθεαυτή ομορφιά είναι άυλη και υπεραισθητή, όπως οφείλει να είναι ως πλατωνική Ιδέα/Είδος.

Περαιτέρω, στο *Συμπόσιο* και στον *Φαίδρο* ο Πλάτων περιγράφει την άνοδο της ψυχής στην *ιδέαν τοῦ καλοῦ* διά μέσου του έρωτος, συνδέοντας έτσι την αισθητική του με την ψυχολογία και την οντολογία του. Στο *Συμπόσιο*, όλη η αισθητή ομορφιά θεωρείται ως απλή μέθεξη και μίμηση της αληθινής Ιδέας της Ομορφιάς, την οποία η ψυχή φτάνει διά μέσου της ερωτικής οδού. Ο Πλάτων περιγράφει έτσι όλους τους ερωτικούς αναβαθμούς που οδηγούν από την αισθητή ομορφιά στην καθεαυτή Ομορφιά: πρώτα, ο άνθρωπος ερωτεύεται την σωματική ομορφιά, η οποία ευρίσκεται από κοινού σε όλα τα ωραία σώματα· κατόπιν, ανοδικώς, ερωτεύεται την ψυχική ομορφιά, ακόμη κι αν αυτή δεν προδίδεται από σημάδι εξωτερικής γοητείας· έπειτα, ερωτεύεται την ομορφιά του πολιτισμού, των κοινωνικών θεσμών και την πνευματική ομορφιά της επιστήμης· τέλος, εξαίφνης, η ανθρώπινη ψυχή θεάται το απόλυτο Κάλλος, φτάνοντας στην υψίστη μακαριότητα. Αυτή η Ιδέα/Είδος του Κάλλους είναι αιώνια, σταθερή, τέλεια, αμετάβλητη, άυλη, και μόνο με την επαφή μαζί της η ψυχή νυμφεύεται την καθεαυτή ουσία της πραγματικότητας, δηλαδή όλες τις υπόλοιπες Ιδέες/Είδη.

Αντιθέτως, στην δεύτερη αισθητική θεωρία του περί τέχνης ο Πλάτων έχει αρνητική στάση, απεμπολώντας την τέχνη βάσει οντολογικής, γνωσιολογικής και ηθικής αιτίας. Στην *Πολιτεία*, η τέχνη για τον Πλάτωνα, και εν γένει για όλους τους αρχαίους Έλληνες, αποτελεί *μίμηση* της αισθητηριακής πραγματικότητας. Όμως, και η αισθητηριακή πραγματικότητα κατά τον Πλάτωνα αποτελεί *μίμηση* των Ιδεών/Ειδών, καθώς τα *αἰσθητὰ ὄντα* συνιστούν *μιμήματα* ή *ὁμοιώματα* των *παραδειγμάτων ιδεῶν/εἰδῶν*. Ως εκ τούτου, η τέχνη συνιστά *μίμηση* *μιμήσεως*, καθώς τα καλλιτεχνήματα αποτελούν *μιμήματα* των *μιμημάτων/αισθητών* όντων. Η ανώτερη πραγματικότητα όμως, κατά τον Πλάτωνα, ευρίσκεται στις Ιδέες/Είδη που συνιστούν την αλήθεια. Άρα, το έργο του καλλιτέχνη ευρίσκεται δύο βαθμούς κάτωθεν της αληθείας, καθότι είναι *μίμησις μιμήσεως* των Ιδεών/Ειδών. Λόγω αυτής της οντολογικής αιτίας, λοιπόν, ο Πλάτων στρέφεται εναντίον της τέχνης, επειδή αυτή αναπαράγει την σκιά της πραγματικότητας, όντας μακριά από την αλήθεια, που είναι η μόνη που τον ενδιαφέρει. Επιτίθεται έτσι στους τραγικούς ποιητές, τους εικαστικούς καλλιτέχνες, κ.ο.κ., διότι ο ποιητής κάνει λόγο για πράγματα που δεν τα γνωρίζει όπως αυτά όντως είναι, ενώ ο ζωγράφος και ο γλύπτης αναπαράγουν μιμητικά μόνο τα φαινόμενα και όχι τα γεγονότα της αληθινής πραγματικότητας, και μάλιστα υπό περιορισμένη προοπτική. Μάλιστα, ο Πλάτων απορρίπτει

και επί ηθικής βάσεως τους περισσότερους ποιητές, επειδή διδάσκουν με τις λογοτεχνικές ιστορίες τους ανήθικα πράγματα, ενσαρκώνοντας συχνά τους θεούς και τους ήρωες με ανήθικους χαρακτήρες.

Η τέχνη, επομένως, για τον Πλάτωνα θεωρείται αποτέλεσμα της φαντασίας, συνιστώντας σκιά της πραγματικότητας. Γι' αυτό, ταξινομείται γνωσιολογικά στο κατώτατο πεδίο της *εἰκασίας/δόξης*, κάτωθεν της *πίστεως/δόξης* των αισθητών όντων, και μακράν της *ἐπιστήμης* των Ιδεών/Ειδών. Το έργο τέχνης, ως παράγωγο της φαντασίας, θεωρείται ότι προέρχεται από τον συναισθηματικό κόσμο του δημιουργού του. Ως τέτοιο, συνιστά μέγα κίνδυνο για το λογικό του ανθρώπου, επειδή εγείρει έντονα πάθη, και δύναται γι' αυτό να αποπροσανατολίσει το λογικό μέσα από την συναισθηματική φόρτιση που του επιβάλλει, μακριά από τις υπεραισθητές και αιώνιες Ιδέες/Είδη. Επειδή, λοιπόν, τα ανθρώπινα συναισθήματα είναι άλλα καλά και ωφέλιμα κι άλλα κακά και επιβλαβή, εναπόκειται στο λογικό να αποφασίσει ποια τέχνη και λογοτεχνία θα γίνει αποδεκτή και ποια θα εκδιωχθεί από την ιδεώδη πολιτεία του Πλάτωνα. Έτσι, ο Πλάτων στους *Νόμους* αποδέχεται τελικώς κάποιες μορφές τέχνης στην πολιτεία του, με βασική προϋπόθεση αυτές να υπηρετούν και να εκφράζουν την αλήθεια.

3.1.6 Η επίδραση του Πλάτωνα στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία

Πέραν της τεράστιας επίδρασης που άσκησε ο Πλάτων σε ολόκληρη την Αρχαιότητα, αναβιώνοντας έντονα στον Νεοπλατωνισμό, διαμέσου αυτού επέδρασε κυρίως στον Αυγουστίνο και μέσω αυτού σε όλη την μεσαιωνική χριστιανική σκέψη, η οποία ενσωμάτωσε κάποια πλατωνικά στοιχεία, μολονότι υιοθέτησε κυρίως τον αριστοτελισμό. Κατά την Αναγέννηση, και με την επίδραση των Βυζαντινών λογίων που μετοίκησαν στην Δύση, υπήρξε μία ενίσχυση του πλατωνισμού με την πλατωνική Ακαδημία της Φλωρεντίας υπό τον Marsilio Ficino, καθώς παραμερίστηκε ο αριστοτελικός σχολαστικισμός, και έτσι η λαχτάρα για κάτι καινούριο οδήγησε στην στροφή προς τον Πλάτωνα. Κατά τον 17ο αιώνα, ο πλατωνισμός αναβίωσε πάλι στην Αγγλία από την σχολή των πλατωνιστών του Καίμπριτζ. Στην νεώτερη δε και σύγχρονη φιλοσοφία, η επίδραση του Πλάτωνα δεν ήταν τόσο μεγάλη και εμφανής όσο ήταν κατά την Αρχαιότητα, τον Μεσαίωνα και την Αναγέννηση, παρ' όλα αυτά θεωρείται ο πατέρας του Ιδεαλισμού και η φιλοσοφία του είχε επιδράσεις θετικές και αρνητικές σε αρκετούς νεώτερους και σύγχρονους φιλοσόφους, όπως είναι ο Whitehead, που θεωρεί όλη την μεταγενέστερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία ως υποσημειώσεις στην φιλοσοφία του Πλάτωνα, αλλά και ο Hartmann.

Ο Πλάτων με την οντολογική και την γνωσιολογική θεωρία του επηρέασε σε τεράστιο βαθμό όλο τον ευρωπαϊκό Ορθολογισμό και Ιδεαλισμό, καθώς είναι ο πρώτος φιλόσοφος που διεχώρησε πλήρως την πραγματικότητα, αφενός σε ένυλη, ορατή και αισθητή, κι αφετέρου σε άυλη, νοητή και υπερβατική, στρεφόμενος σαφώς υπέρ της δεύτερης, όπως έκαναν στη συνέχεια οι περισσότεροι Ευρωπαίοι Ορθολογιστές και Ιδεαλιστές φιλόσοφοι, όπως οι Descartes, Spinoza, Leibniz,

Berkeley, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Schopenhauer και ο υπαρξιστής Kierkegaard. Αυτό μάλιστα έκανε τον Nietzsche να κατηγορήσει τον Πλάτωνα και τον Σωκράτη ως τα πρώτα συμπτώματα ανθελληνικής παρακμής, καθώς στήνουν έναν ανύπαρκτο ηθικό ‘άλλο κόσμο’ από έχθρα για ‘αυτόν τον κόσμο’, εξαιτίας προσωπικών απογοητεύσεων, ενώ και ο Heidegger διεφώνησε με τον πλατωνικό επέκεινα συσκοτισμό του Είναι.

Η ψυχολογική θεωρία του Πλάτωνα περί αθανασίας της ψυχής και διϋισμού σώματος-ψυχής εμφανίζεται πάλι στον Νεοπλατωνισμό, και κατόπιν έντονα σε όλο τον χριστιανικό Μεσαίωνα, ο οποίος άντλησε και ενσωμάτωσε αρκετές από τις πλατωνικές ιδέες, όπως την ιδέα ότι το σώμα αποτελεί φυλακή της ψυχής και ο θάνατος απελευθέρωσή της, παρερμηνεύοντάς τις όμως στην προσπάθεια εκχριστιανισμού τους, και κυρίως στον Αυγουστίνο, που εκχριστιάνισε την πλατωνική φιλοσοφία. Στη συνέχεια, ξαναβρίσκουμε την πλατωνική ψυχολογία στον διϋισμό του Descartes, ο οποίος διαχωρίζει το σώμα/ύλη από την ψυχή/πνεύμα, καθώς και στον Kant, που δέχεται στον ‘πρακτικό λόγο’ του την αθανασία της ψυχής και την μεταθανάτια δικαίωσή της από τον Θεό.

Η ηθική θεωρία περί ευδαιμονισμού του Πλάτωνα επηρέασε κατ’ αρχάς τον Αριστοτέλη, κατόπιν τον Νεοπλατωνισμό, ενώ στη συνέχεια όλη την ηθική του Μεσαίωνα, η οποία είδε την ευδαιμονία ως το υπέρτατο αγαθό (*summum bonum*), μολονότι αυτό αφορούσε στην θέαση του χριστιανικού Θεού. Περαιτέρω, επηρέασε κατά τον 17ο αιώνα και την πλατωνική σχολή του Καίμπριτζ, με σημαντικότερους εκπροσώπους τους Ralph Cudworth, Henry More και Richard Price, που υιοθέτησε την ιδέα περί φυσικής ηθικής και θρησκείας, δηλαδή ότι οι αρχές της ηθικής είναι αιώνιες και αμετάβλητες, καθώς απορρέουν εκ φύσεως από τον Θεό, όντας χαραγμένες σε κάθε έλλογο ον, εκχριστιανίζοντας έτσι την πλατωνική ηθική. Εν γένει, η γνώση της αντικειμενικής μορφής του Αγαθού, έτσι όπως το συνέλαβε ο Πλάτων, απετέλεσε κεντρικό θέμα γύρω από το οποίο περιστράφηκε όλη η δυτική ευρωπαϊκή ηθική.

Η πλατωνική πολιτική φιλοσοφία άσκησε επίσης επίδραση στην νεώτερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία. Έτσι, μία νεώτερη εκδοχή της *ἀρίστης πολιτείας των φιλοσόφων-βασιλέων* βρίσκουμε: στο ευτυχισμένο νησί ‘Ουτοπία’ του Thomas More· στην ‘Πολιτεία του Ηλίου’ του Campanella· στον Bacon που οραματίζεται την υπερπόντια ‘Νέα Ατλαντίδα’ που κυβερνάται από τον ‘οίκο του Σολομώντος’, δηλαδή τους επιστήμονες που κυβερνούν με την επιστημονική τους γνώση· στον Fichte που απολυτοποιεί το κράτος ως φορέα του κοινού Λόγου και της φιλοσοφίας· καθώς επίσης και στον Hegel που οραματίζεται ένα ιδεώδες κράτος το οποίο κυβερνάται από πεφωτισμένους γραφειοκράτες, προερχόμενο όμως από την Γαλλική Επανάσταση.

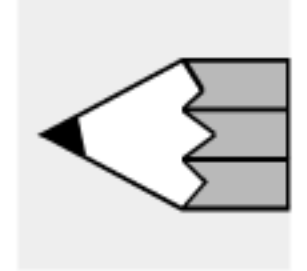
Ακόμη, ο Πλάτων επηρέασε και όλη την εξέλιξη της αισθητικής, καθώς ήταν ο πρώτος που την χώρισε διττά σε φιλοσοφία του ωραίου και σε φιλοσοφία της τέχνης. Η αισθητική θεωρία του αναβίωσε στον Νεοπλατωνισμό, και μέσα από τα δικά του φίλτρα πέρασε στον Μεσαίωνα φτάνοντας μέχρι την Αναγέννηση. Η πλατωνική θεωρία περί έρωτος επηρέασε σε υπερβολικό βαθμό όλη την ανθρωπι-

νη σκέψη, η οποία ακόμη και σήμερα, όταν θέλει να περιγράψει τον πνευματικό έρωτα σε αντίθεση προς τον σαρκικό, αναφέρεται στον 'πλατωνικό έρωτα', μολονότι αυτός έχει τελικώς παρερμηνευθεί από τον κοινό νοο. Αντιθέτως, η πλατωνική απεμπόληση της τέχνης δεν επηρέασε την ύστερη ευρωπαϊκή αισθητική φιλοσοφία, η οποία δεν την ασπάστηκε, αλλά υιοθέτησε μάλλον τον αριστοτελικό εκθειασμό αυτής. Παρ' όλα αυτά, μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, όλες οι θεωρίες περί τέχνης αποτελούσαν ποικίλες εκδόσεις της πλατωνικής 'μιμητικής' θεωρίας, μέχρι την αντικατάστασή τους από τις σύγχρονες αισθητικές θεωρίες.

Δραστηριότητα

Πώς συνδέονται μεταξύ τους η οντολογία, η γνωσιολογία, η ηθική, η ψυχολογία και η πολιτική θεωρία του Πλάτωνα;

Την απάντηση θα βρείτε στο Παράρτημα στο τέλος του τόμου.

Σύνοψη

Ο Πλάτων υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους Έλληνες φιλοσόφους, ιδρυτής της περίφημης σχολής της Ακαδημίας στην Αθήνα κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. Στην οντολογική του θεωρία διακρίνει ιεραρχικά δύο πραγματικότητες: τον κόσμο του απόλυτου Είναι των *ιδεῶν/εἰδῶν* και τον κόσμο του γίνεσθαι των *αἰσθητῶν ὄντων*. Στην γνωσιολογική του θεωρία διακρίνει πάλι ιεραρχικά και διττά: την αληθινή γνώση, την *ἐπιστήμην*, την οποία αντιστοιχίζει στις *ιδέας/εἶδη*, και την απλή γνώμη, την *δόξαν*, την οποία αντιστοιχίζει στα *αἰσθητὰ ὄντα*. Στην ψυχολογική του θεωρία, η ψυχή είναι αθάνατη και πλήρως διαχωρισμένη από το θνητό σώμα, και αποτελείται από τρία μέρη, *τὸ λογιστικόν, τὸ θυμοειδές και τὸ ἐπιθυμητικόν*. Στην ηθική του θεωρία, ο Πλάτων υποστηρίζει ότι σκοπός της ανθρώπινης ζωής είναι η *εὐδαιμονία*, η οποία αποκτάται με την αρετή που ταυτίζεται με την γνώση. Στην πολιτική του θεωρία σχεδιάζει μία ιδεώδη και ορθή πολιτεία, την *ἀρίστην καὶ ἀγαθὴν πολιτείαν*, η οποία σύγκεται από τρεις τάξεις πολιτῶν, τους *φιλοσόφους-βασιλεῖς*, τους *ἐπικούρους* και τους *δημιουργούς*. Επειδή όμως αυτή η ‘ορθή πρώτη πολιτεία της γνώσης’ ήταν δύσκολο να πραγματοποιηθεί στην εποχή του Πλάτωνα, αυτός στράφηκε στην ύστερη περίοδό του προς την ‘πολιτεία των νόμων’ ως την ‘δεύτερη καλύτερη εναλλακτική λύση’. Στην αισθητική του θεωρία περί του ωραίου, ο Πλάτων εκφράζει την εκτίμησή του για την φυσική ομορφιά, ο έρωσ της οποίας οδηγεί στην *Ιδέα/Εἶδος του Κάλλους*, και από αυτήν σε όλες τις υπόλοιπες *Ιδέες/Εἶδη*: στην θεωρία του περί τέχνης, όμως, απεμπολεί την τέχνην επειδή ευρίσκεται δύο βαθμούς κάτωθεν της αληθείας ως *μίμησις μιμήσεως των Ιδεῶν/Ειδῶν*, κατατάσσοντάς την γνωσιολογικά στο κατώτατο πεδίο της *εἰκασίας/δόξης*.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε συνοπτικά με τις γενικές αρχές της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη, όσον αφορά στην λογική του, στην μεταφυσική του, στην ηθική του, στην πολιτική του και στην αισθητική του θεωρία, καθώς και με τις επιδράσεις του στην μεταγενέστερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία.

Όταν ολοκληρώσετε την μελέτη του κεφαλαίου αυτού, θα είστε σε θέση να:

- γνωρίζετε ότι, κατά τον Αριστοτέλη, δεν υπάρχει επιστήμη χωρίς λογική απόδειξη·
- εξηγήσετε τις βασικές αρχές της μεταφυσικής του Αριστοτέλη·
- προσδιορίσετε σε τι συνίσταται ο ευδαιμονικός βίος κατά τον Αριστοτέλη·
- αριθμήσετε τα τρία είδη ορθών και παρεκβατικών πολιτευμάτων κατά τον Αριστοτέλη·
- αναλύσετε τον γνωστό αριστοτελικό ορισμό της τραγωδίας.

• <i>ἀπόδειξις</i>	• <i>εὐδαιμονία</i>
• <i>ὄν ἢ ὄν</i>	• <i>ἀρετή</i>
• <i>οὐσία</i>	• <i>μεσότης</i>
• <i>καθόλου</i>	• <i>πολιτικὸν ζῶον</i>
• <i>καθ' ἕκαστον</i>	• <i>εὖ ζῆν</i>
• <i>ὑλη/εἶδος</i>	• <i>τέχνη</i>
• <i>πρῶτον κινουῦν ἀκίνητον</i>	• <i>τραγωδία</i>
• <i>ἐντελέχεια</i>	• <i>κάθαρσις</i>

Ο Αριστοτέλης, ο σπουδαιότερος μαθητής του Πλάτωνα, δίδαξε στην Αθήνα στο Λύκειο, μία δεύτερη πανεπιστημιακού τύπου σχολή, που ύστερα από τον θάνατό του έγινε η σχολή του Περιπάτου, και συνέγραψε ένα μεγάλο και πλούσιο έργο. Ο Αριστοτέλης είναι ίσως ο μεγαλύτερος πανεπιστήμονας όλων των αρχαίων Ελλήνων, καθώς φτάνει στο απόγειό της την φιλοσοφική-επιστημονική έρευνα, θέτοντας γερά τις βάσεις των επιστημών, τις οποίες ταξινομεί σε θεωρητικές (επιδιώκουν την ίδια την γνώση), πρακτικές (ασχολούνται με τις ανθρώπινες πράξεις) και ποιητικές (ασχολούνται με την δημιουργική παραγωγή χρήσιμων και ωραίων πραγμάτων).

Στόχοι

Προσδοκώμενα
ΑποτελέσματαΈννοιες
ΚλειδιάΕισαγωγικές
Παρατηρήσεις

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ (384-322)

4.1.1 Λογική

Η λογική του Αριστοτέλη δεν αποτελεί η ίδια επιστήμη, αλλά την μεθοδολογία και το όργανο των επιστημών. Την λογική του ο Αριστοτέλης την πραγματεύεται στο *Όργανον*, το οποίο περιέχει έξι λογικά έργα. Στο *Κατηγορίαι* εξετάζει τις δέκα βασικές ιδιότητες και τα κατηγορήματα του όντος: οὐσία, ποσόν, ποιόν, πρόσ τι, ποῦ, πότε, κεῖσθαι, ἔχειν, ποιεῖν, πάσχειν, δηλαδή την ουσία, ποσότητα, ποιότητα, αναφορά, τόπο, χρόνο, θέση, κατοχή, πράξη και πάθημα. Στο *Περὶ ἑρμηνείας* πραγματεύεται τις προτάσεις ή κρίσεις (*ἀποφάνσεις*) της ανθρώπινης διανοίας που οδηγούν στην αλήθεια ή στο ψεύδος. Στα *Ἀναλυτικὰ πρότερα* ο Αριστοτέλης μελετά τον συλλογισμό και την διαδικασία εξαγωγής ορθών συμπερασμάτων. Ο συλλογισμός συνιστά την σύνθεση δύο κρίσεων, της μείζονος και της ελάσσονος προκειμένης, από τις οποίες παράγεται μία τρίτη κρίση, το ζητούμενο συμπέρασμα. Στα *Ἀναλυτικὰ ἕστερα* ο Αριστοτέλης πραγματεύεται περαιτέρω τα χαρακτηριστικά του συμπερασμού, ώστε αυτός να είναι πλήρως επιστημονικός, δηλαδή αποδεδειγμένος. Ο επιστημονικός συλλογισμός βασίζεται σε προκείμενες αρχές και δεδομένα που είναι αληθή, βέβαια και αποδείξιμα. Δίχως *ἀπόδειξιν* δεν υπάρχει επιστήμη. Στα *Τοπικὰ* ο Αριστοτέλης εξετάζει τους διαλεκτικούς συλλογισμούς, που είναι μεν απλώς πιθανοί, αλλά μη αποδείξιμοι, και συνεπώς μη επιστημονικοί. Τέλος, στους *Σοφιστικούς ἐλέγχους* πραγματεύεται τα ψευδή σοφίσματα των Σοφιστών και επιχειρεί την διάλυση της φαινομενικής κατ' επίφασιν αξίας των λογικοφανών συλλογισμών τους. Η αριστοτελική λογική εξάγει τα ορθά συμπεράσματά της: (α) με την παραγωγή, από το γενικό στο μερικό, και (β) με την επαγωγή, από το μερικό στο γενικό, οδηγώντας έτσι στην γνώση. Η δε γνώση διακρίνεται: (α) στην γνώση του ὅτι, στην άμεση γνώση της αισθητηριακής αντίληψης των 'καθ' ἑκάστον' όντων, δηλαδή το 'ότι' είναι, και (β) στην γνώση του διότι, στην επιστημονική αποδεικτική γνώση των 'καθόλου', δηλαδή το 'γιατί' είναι.

4.1.2 Μεταφυσική

Ο Αριστοτέλης στα *Μετὰ τὰ φυσικὰ* ασκεί αρνητική κριτική στην μεταφυσική του Πλάτωνα, καθώς δεν κατανοεί πώς σχετίζονται στην θεωρία του τα αισθητά όντα με τις Ιδέες/Είδη, δηλαδή την *μέθεξιν/μίμησιν*, την οποία θεωρεί απλώς «ως μία κενή φράση και μία ποιητική μεταφορά». Ο Αριστοτέλης δεν μπορεί να κατανοήσει πώς το βαθύτερο Είναι των όντων ευρίσκεται στο επέκεινα, δηλαδή έξω από τα αισθητά όντα των οποίων αποτελεί Είναι τους, διότι το Είναι ενός όντος

λογικά θα πρέπει να ευρίσκεται μόνο εντός του όντος. Περαιτέρω, υποστηρίζει ότι στον Πλάτωνα δεν εκτιμάται δεόντως η αισθητηριακή πραγματικότητα που θεωρείται υποδεέστερη, ενώ οι αμετάβλητες Ιδέες/Είδη δεν αιτιολογούν τον τρόπο με τον οποίο μεταβάλλονται τα αισθητά όντα. Μάχεται έτσι την επεκτεινότητα και την καθεαυτότητα των πλατωνικών Ιδεών/Ειδών, ενώ διατείνεται ότι αυτός ο προβληματικός χωρισμός των Ιδεών/Ειδών από τα αισθητά όντα είναι έργο του Πλάτωνα, και όχι του Σωκράτη, ο οποίος στις αναζητήσεις του των ‘καθολικών ορισμών’ δεν χώρισε τα καθολικά από τα αισθητά όντα. Επίσης, διαφωνεί και με τον πλατωνικό χωρισμό σώματος-ψυχής, θεωρώντας ότι η ψυχή αφορά και υπάρχει μόνο στο σώμα, αρνούμενος έτσι την μεταθανάτια ύπαρξη.

Η μεταφυσική του Αριστοτέλη, λοιπόν, δεν μελετά έναν άλλο κόσμο, καθότι αρνείται την ύπαρξή του, αλλά αυτόν τον μόνο υπαρκτό αισθητό σύμπαντα κόσμο, όπως έκαναν και οι Προσωκρατικοί. Η μεταφυσική του μελετά *ὄν ἢ ὄν*, το *ὄν* ως *ὄν*, το *εἶναι* ως *εἶναι*. Δεν κόβει σε τμήματα τα γνωστικά αντικείμενα, όπως κάνουν όλες οι άλλες επιστήμες, αλλά μελετά το *ὄν* καθολικά ως *ὄν*, και την γνώση καθολικά ως σοφία, αναζητώντας τις πρώτες αρχές και τις αιτίες της πραγματικότητας. Ο Αριστοτέλης αναζητεί την *οὐσίαν*, το βαθύτερο *Εἶναι* των όντων, την οποία καθορίζει: γραμματικά ως το υποκείμενο της πρότασης που αναφέρεται με ουσια-στικό, ως το υποκείμενο θεμελιακό *Εἶναι* που υπόκειται σταθερό ανεξαρτήτως όλων των αλλαγών του όντος, και ως την ουσιώδη φύση του όντος που του προσδίδει την ταυτότητα την οποία αυτό έχει στην πραγματικότητα. Ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο είδη *οὐσίας*: τις *πρώτας οὐσίας* και τις *δευτέρας οὐσίας*. Ως *πρώτας οὐσίας* δέχεται όλα τα *καθ’ ἕκαστον* όντα, δηλαδή όλα τα ατομικά, αυθύπαρκτα και ανεξάρτητα αισθητά όντα της φύσης, ενώ ως *δευτέρας οὐσίας* δέχεται όλα τα *καθόλου*, δηλαδή όλες τις καθολικές έννοιες. Έτσι, ένας συγκεκριμένος άνθρωπος, ένα άλογο, μία πεταλούδα, ένα βουνό, κ.ο.κ., αποτελούν πρώτες ουσίες, ενώ τα καθολικά είδη και γένη στα οποία αυτά ανήκουν αποτελούν δεύτερες ουσίες. Εγώ, εσύ κ.ο.κ., αποτελούμε πρώτες ουσίες, ενώ το είδος μας, δηλαδή γενικά ο ‘άνθρωπος’, και το γένος μας, δηλαδή γενικά το ‘ζώο’, αποτελούν δεύτερες ουσίες. Επομένως, η ιεραρχία της πραγματικότητας του Αριστοτέλη είναι αντίθετη από αυτή του Πλάτωνα. Για τον Αριστοτέλη, τα πιο συγκεκριμένα, απτά, ατομικά όντα είναι τα πιο πραγματικά, ενώ οι καθολικές αφηρημένες κατηγορίες στις οποίες αυτά ανήκουν είναι λιγότερο πραγματικές. Επιπλέον, στον καθορισμό των δέκα βασικών κατηγορημάτων των όντων στο έργο του *Κατηγορίαι* θεωρεί την *οὐσίαν* ως το αληθινό όντως *ὄν*, ενώ τις υπόλοιπες εννέα κατηγορίες, *ποσόν*, *ποιόν*, *πρός τι*, *πού*, *πότε*, *κεῖσθαι*, *ἔχειν*, *ποιεῖν*, *πάσχειν*, ως τα *συμβεβηκότα*, δηλαδή τα τυχαία επουσιώδη γνωρίσματα που ταξινομούν μεν και χαρακτηρίζουν την ουσία, αλλά χωρίς αυτά η ουσία παραμένει πάλι η ίδια.

Κάθε *οὐσία*, κατά τον Αριστοτέλη, αποτελείται από την *ὑλὴν*, το υλικό δηλαδή από το οποίο είναι φτιαγμένη, και το *εἶδος*, δηλαδή την ‘μορφή’ που έχει η ύλη της. Συμφωνώντας με τον Πλάτωνα, ότι η γνώση πρέπει να είναι καθολική αφορώντας στα *καθόλου*, ο Αριστοτέλης κρατά την λέξη *εἶδος*, την οποία όμως βάζει μέσα στα πράγματα ως τον πυρήνα τους, και όχι στο επέκεινα όπως ο Πλάτων. Αποφαινεται

έτσι ότι το *εἶδος* ή η μορφή είναι πάντοτε *ἔνυλον*, δηλαδή πάντα ‘δια-μορφώνει’ κάποια *ὑλην*. Με αυτό τον τρόπο ο Αριστοτέλης δύναται να εξηγήσει την κίνηση και την μεταβολή των όντων. Η κίνηση, η μεταβολή, η γένεση και η φθορά των όντων υφίσταται όταν στην ύλη δίδεται μία νέα μορφή. Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τους όρους *δυνάμει ὄν* και *ἐνεργεία ὄν* για να εξηγήσει καλύτερα την κίνηση και την μεταβολή. Μέσα στην ύλη υπάρχει μία τελολογική τάση, η *ἐντελέχεια*, σύμφωνα με την οποία η ύλη έχει εντός της το *τέλος* της, δηλαδή τον σκοπό της πλήρωσής της, ώστε να λάβει μορφή, γινόμενη ολοκληρωμένη ουσία. Η ύλη, λοιπόν, είναι *δυνάμει ὄν*, όταν όμως λάβει μορφή γίνεται *ἐνεργεία ὄν*, μεταβαίνοντας έτσι από την δυνατότητα προς την πραγματικότητα. Κίνηση και μεταβολή, επομένως, είναι κάθε πέρασμα μιας δυνατότητας σε πραγματικότητα.

Οι μεταφυσικές αιτίες ή αρχές τώρα που συντελούν στην μορφοποίηση της ύλης ώστε αυτή να φτάσει στον σκοπό της είναι τέσσερις, κατά τον Αριστοτέλη: (1) *ἡ ὑλη*, το υλικό αίτιο, το υλικό από το οποίο είναι φτιαγμένο ένα ον, (2) *τὸ εἶδος*, το ειδικό ή μορφικό αίτιο, η μορφή που έχει πάρει η ύλη του όντος, (3) *τὸ ὄθεν ἢ ἀρχὴ τῆς μεταβολῆς*, το ποιητικό αίτιο, η ενεργητική αρχή της κίνησης, της μεταβολής και της μορφοποίησης του όντος, και (4) *τὸ οὗ ἔνεκα*, το τελικό αίτιο, η τελολογική αρχή του σκοπού για τον οποίο υπάρχει το ον. Όλα τα όντα, στην μετάβασή τους από το *δυνάμει ὄν* στο *ἐνεργεία ὄν* για να γίνουν ολοκληρωμένες ουσίες, υπόκεινται στις τέσσερις αυτές αιτίες. Ένα παράδειγμα της αριστοτελικής θεωρίας της αιτιότητας είναι το εξής: στην κατασκευή ενός μαρμάρινου αγάλματος της θεάς Αθηνάς, το μάρμαρο είναι η υλική αιτία, το σχήμα της θεάς που θα λάβει το μάρμαρο είναι η ειδική/μορφική αιτία, ο γλύπτης και η κινητική του ενέργεια που θα δώσει στο μάρμαρο την μορφή της θεάς Αθηνάς είναι το ποιητικό αίτιο, και ο αισθητικός και μυθολογικός συμβολικός σκοπός για τον οποίο φτιάχτηκε το άγαλμα της θεάς Αθηνάς είναι το τελικό αίτιο. Από τα τέσσερα αίτια των όντων, ο Αριστοτέλης θεωρεί το τελικό, *τὸ οὗ ἔνεκα*, ως το πιο σημαντικό, διότι απαντά στο ερώτημα ‘γιατί υπάρχουν τα όντα’. Αυτή είναι η τελολογική θεωρία του Αριστοτέλη, σύμφωνα με την οποία στην φύση τίποτε δεν υπάρχει μάταια και όλα έχουν έναν σκοπό ύπαρξης.

Η τελολογία του Αριστοτέλη όμως δεν σταματά στα επιμέρους όντα της πολλαπλότητας, αλλά έχει εφαρμογή σε ολόκληρο το σύμπαν, που έχει και αυτό το *τέλος* του. Ο Αριστοτέλης επιχειρεί να αναγάγει όλα τα αίτια του κόσμου σε ένα αρχικό τελικό αίτιο, στηριζόμενος στον συλλογισμό ότι δεν δύναται να υπάρχει αιτιολόγηση των πάντων επ’ άπειρον. Πρέπει να υπάρχει από ανάγκη ένα τελικό αίτιο που να εξηγεί την αιτιότητα όλων των πραγμάτων. Αυτό το τελικό αίτιο ο Αριστοτέλης το καλεί *πρῶτον κινουῦν ἀκίνητον* ή *νοήσεως νόησιν*, αλλά επίσης και θεό ή θεούς. Το τελικό αίτιο του σύμπαντος είναι η έσχατη μεταφυσική αιτία και αρχή που κινεί όλο τον κόσμο, το ίδιο όμως παραμένει ακίνητο, διότι, εάν κινούνταν, θα έπρεπε να υπάρχει ένα περαιτέρω αίτιο που να το κινεί και αυτό. Επίσης, είναι αμιγής νόηση που σκέπτεται τον εαυτό της. Ο Αριστοτέλης δεν θεωρεί το θεϊκό πρώτον κινούν θεολογικά όπως η θρησκεία ως δημιουργό του κόσμου που νοιάζεται για τον άνθρωπο αποτελώντας αντικείμενο λατρείας, αλλά ως μία μεταφυσική

σική αναγκαιότητα. Βλέπει, λοιπόν, τελολογικά το σύμπαν ως έναν κοσμικό ζωντανό οργανισμό που έχει ως τελικό σκοπό του την σκέψη του ίδιου του εαυτού του και την κινητική ανάπτυξή του σύμφωνα με τις αρχές που το διέπουν.

4.1.3 Ηθική

Η αριστοτελική ηθική αποτελεί το καλύτερο και συστηματικότερο δείγμα της αρχαιοελληνικής ηθικής. Η ηθική του Αριστοτέλη είναι και αυτή ευδαιμονιστική, καθώς υποστηρίζει ότι ο σκοπός της ανθρώπινης ζωής είναι η *εὐδαιμονία*. Ο Αριστοτέλης στα *Ἠθικὰ Νικομάχεια*, ανάμεσα στα πολλά αγαθά που δέχεται ότι υπάρχουν, θεωρεί τελολογικά ότι δεν μπορεί να υπάρχει μία επ' άπειρον ακολουθία αγαθών σκοπών. Αναζητεί έτσι το ύψιστο εκείνο 'φυσικό' *ἀγαθὸν τέλος*, το οποίο επιθυμούμε όλοι μας προς χάριν του ίδιου (*καθ' αὐτὸ διωκτὸν καὶ αἰρετόν*), και όχι ως μέσο για κάποιο άλλο αγαθό, δηλαδή το αγαθό-τέλος που είναι *τέλειον* και *αὐτάρκες*. Γι' αυτόν τον λόγο, εξετάζει τρεις βασικούς σκοπούς-τρόπους βίου: (α) τον ηδονικό, που ταιριάζει στους δούλους και στα κτήνη, (β) τον πολιτικό, της τιμής και της δόξας, ο οποίος όμως απονέμεται εξωτερικά και έτσι δεν συνιστά δικό μας σκοπό, και (γ) τον θεωρητικό βίο, που αποτελεί το υπέρτατο ιδεώδες ευδαιμονικού βίου, τον οποίο εξαίρει στο τελευταίο βιβλίο του. Απορρίπτοντας τους άλλους σκοπούς ως μη τελικούς αλλά ως μέσα-σκοπούς για τον τελικό σκοπό, ο Αριστοτέλης αποφαίνεται ότι μόνο η *εὐδαιμονία* είναι το *τέλειον, αὐτάρκες καὶ αἰρετώτατον τέλος*, διότι επιλέγεται προς χάριν του εαυτού της και όχι ως μέσο άλλου τέλους, μόνη της καθιστά την ζωή άξια επιλογής, και αφορά στο σύνολο του ανθρωπίνου βίου και όχι σε μια ορισμένη περίοδό του.

Στη συνέχεια, ο Αριστοτέλης ερωτά τι είναι *εὐδαιμονία*. Η απάντηση δίνεται εάν βρούμε ποιο είναι εκείνο το *ἔργον*, η ενέργεια και η λειτουργία που χαρακτηρίζει αποκλειστικά και μόνο τον άνθρωπο. Ο Αριστοτέλης διατείνεται ότι δεν μπορεί να είναι η αύξηση, η διατροφή και η αναπαραγωγή, διότι αυτά είναι κοινά σε ανθρώπους, ζώα και φυτά. Επίσης, δεν μπορεί να είναι η αίσθηση και η εμπειρία, διότι και αυτά είναι κοινά σε ανθρώπους και ζώα. Συμπεραίνει, λοιπόν, ότι το έργο το οποίο επιτελεί μόνο ο άνθρωπος είναι η λογική, *τὸ λόγον ἔχον*, η *ψυχῆς ἐνέργεια κατὰ λόγον*. Η έλλογη ενέργεια, όμως, δύναται να επιτελεσθεί σε διαφόρους βαθμούς τελειότητας, και μεταξύ αυτών υψηλότερη και προτιμότερη είναι η *κατ' ἀρετὴν έλλογη ενέργεια*. Ο Αριστοτέλης βασίζει έτσι την ηθική ενάρετη πράξη πάνω στην έλλογη φύση του ανθρώπου, θεωρώντας ότι η αρετή είναι μία λογική πράξη σύμφωνη με τις επιταγές του *λόγου*. Έτσι, ορίζει την *εὐδαιμονίαν* ως την μέγιστου βαθμού λογική και ενάρετη δραστηριότητα, η οποία συνοδεύεται από ηδονή ως επακόλουθο, με προϋπόθεση την οικονομική ευμάρεια και τα απαραίτητα υλικά αγαθά. Βλέπουμε, επίσης, ότι ο Αριστοτέλης ως ρεαλιστής δεν απορρίπτει τα υλικά αγαθά, αλλά τα θεωρεί μέσα και προϋπόθεση για την ευδαιμονία, ούτε απορρίπτει την ηδονή, αλλά την θεωρεί ως επισφράγισμα της ευδαιμονίας.

Επειδή η *εὐδαιμονία* συνδέεται άρρηκτα με την *ἀρετὴν*, στη συνέχεια ο Αριστοτέλης εξετάζει τι είναι *ἀρετή*. Η *ἀρετή* είναι η επαινετή έξη που προκύπτει

από επίπονη άσκηση πρακτικής αλλά και διδασκαλίας. Σχετίζεται έτσι με την πρακτική συνήθεια (ἔθος) και την συνεχή εθιστική επανάληψη (ἔξις), οδηγώντας στην καλλιέργεια του χαρακτήρα (ἦθος), που η επιστήμη του είναι η ἠθική. Γινόμαστε, επομένως, ενάρετοι όταν πράττουμε κατ' εξακολούθηση ενάρετα έργα. Ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο είδη αρετής: (α) τις ηθικές αρετές, που αποκτώνται με την διαρκή επανάληψη και τον εθισμό συνήθειας, και (β) τις διανοητικές αρετές, που αποκτώνται με την διδασκαλία, τον χρόνο και την εμπειρία. Μολονότι κατά τον Αριστοτέλη οι διανοητικές αρετές είναι ανώτερες, με υψίστη την σοφίαν, αυτός επικεντρώνεται περισσότερο στις ηθικές αρετές. Ορίζει έτσι την ηθική αρετή ως ἔξη που οφείλεται σε ελεύθερη προαίρεση, αποτελώντας μεσότητα σχετική με εμάς, που καθορίζεται από την λογική και όπως θα την καθόριζε ο φρόνιμος άνθρωπος. Εδώ ο Αριστοτέλης αναπτύσσει την γνωστή του θεωρία περί της μεσότητος, ορίζοντας την ἀρετήν ως μεσότητα μεταξύ δύο ακροτήτων κακιῶν, της ἐλλείψεως και της ὑπερβολῆς. Η ηθική ἀρετή είναι πράξη και συναίσθημα με μέσον –ενώ η κακία με πλεῖον και ἔλαττον–, που δεν αποτελεί σταθερή αριθμητική μεσότητα απέχουσα εξίσου από τα άκρα, αλλά σχετική προς εμάς μεσότητα, όχι η ίδια για όλους, διαφέροντας ως προς τα άτομα και τις περιστάσεις, γεγονός που κάνει και το στόχευμά της τόσο δύσκολο. Ο Αριστοτέλης αριθμεί ανάμεσα στις ηθικές αρετές τις εξής: ἀνδρεία, σωφροσύνη, ἐλευθεριότης, μεγαλοπρέπεια, μεγαλοψυχία, πραότης, ἀλήθεια, εὐτραπελία, φιλία, αἰδώς, νέμεσις, δικαιοσύνη. Ανάμεσα δε στις διανοητικές αρετές περιλαμβάνει τις εξής: τέχνη, φρόνησις, ἐπιστήμη, νοῦς, σοφία. Η φρόνησις ως πρακτική σοφία ευθύνεται και καθορίζει όλες τις ηθικές αρετές, ενώ η σοφία αποτελεί την υψίστη όλων των αρετών. Επομένως, ο ευδαιμονικότερος ανθρώπινος βίος είναι ο θεωρητικός βίος του φιλοσόφου, επειδή μόνο αυτός αναζητεί και κατέχει μεταξύ όλων των άλλων και την υψίστη αρετή της σοφίας.

4.1.4 Πολιτική

Ανώτατη πρακτική επιστήμη κατά τον Αριστοτέλη είναι η πολιτική, την οποία πραγματεύεται στα *Πολιτικά*, μέρος της οποίας αποτελεί η ηθική. Ως προέκταση, λοιπόν, της ηθικής που ασχολείται με το άτομο, η πολιτική ασχολείται με την κοινωνία και την πολιτεία, τις οποίες ο Αριστοτέλης θεωρεί ως προεκτάσεις της ανθρώπινης φύσης, καθώς κατ' αυτόν ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως πολιτικὸν ζῷον που δεν ζει μόνος του αλλά σε κοινότητες ανθρώπων. Εφόσον, λοιπόν, το ηθικό τέλος του ατόμου είναι η εὐδαιμονία, προεκτατικά το πολιτικό τέλος της πολιτείας είναι το δημόσιο εὖ ζῆν, αφού η πόλις νοείται τελολογικά ως ένα φυσικό ον με τέλος παρόμοιο με εκείνο του ατόμου.

Στην μελέτη του περί της ταυτότητας της πολιτείας ο Αριστοτέλης, βασιζόμενος στην ιστορική μέθοδο των υπαρκτών ή θεωρητικά δυνατών πολιτευμάτων, διακρίνει δύο μεγάλες κατηγορίες πολιτευμάτων: (α) τα ορθά πολιτεύματα, στα οποία η εξουσία ασκείται προς το κοινό συμφέρον της πόλης, και (β) τα παρεκβατικά πολιτεύματα, αυτά δηλαδή που παρεκκλίνουν από τα ορθά, στα οποία η εξουσία ασκεί-

ται προς το ίδιο συμφέρον του ασκούντος αυτήν. Η άσκηση της εξουσίας κατά τον Αριστοτέλη δύναται να γίνεται είτε από έναν, είτε από ολίγους, είτε από πολλούς. Με βάση, λοιπόν, αυτή την τριμερή φύση της εξουσίας, διακρίνει περαιτέρω τρία είδη πολιτευμάτων που εντάσσονται καθένα τους στις δύο παραπάνω γενικές κατηγορίες. Έτσι, στα ορθά πολιτεύματα που αποβλέπουν στο κοινό συμφέρον συγκαταλέγονται: (α) η βασιλεία, η μοναρχική εξουσία του ενός, (β) η άριστοκρατία, η εξουσία των ολίγων αρίστων που επιδιώκουν το άριστο της πόλης, και (γ) η πολιτεία, η δημοκρατική εξουσία των πολλών που πολιτεύονται για το κοινό συμφέρον. Παρεκβάσεις τώρα των ορθών πολιτευμάτων είναι: (α) της βασιλείας η τυραννίς, δηλαδή η μοναρχία που αποβλέπει στο ατομικό συμφέρον του μονάρχη, (β) της άριστοκρατίας η ὀλιγαρχία, η εξουσία που αποβλέπει στο συμφέρον των ολίγων ευπόρων, και (γ) της πολιτείας η δημοκρατία, δηλαδή η οχλοκρατική και δημαγωγική εξουσία που αποβλέπει στο συμφέρον των πολλών απόρων.

Ο Αριστοτέλης, παρ' όλα αυτά, φαίνεται να αιωρείται κάπως ασαφώς γύρω από το ποιο πολίτευμα είναι το ιδεώδες, καθώς κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες φαίνεται να δείχνει την προτίμησή του και προς τα τρία ορθά πολιτεύματα. Επειδή όμως ορίζει τον πολίτη από το δικαίωμά του να είναι και δικαστής και άρχων, τελικώς ρέπει προς την πολιτείαν, διότι μόνο σε αυτήν ο πολίτης δύναται να επιτύχει την πραγματοποίηση του ορισμού που του αποδίδει ο Αριστοτέλης.

4.1.5 Αισθητική

Ο Αριστοτέλης, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο όλης της αρχαιοελληνικής μιμητικής αισθητικής θεωρίας, στο *Περὶ ποιητικῆς* δέχεται την τέχνην ως μίμησιν της πραγματικότητας, μέσα από την οποία ο καλλιτέχνης μιμείται και αναπαριστά την ιδεώδη και καθολική φύση των πραγμάτων. Αντιθέτως, επομένως, από τον Πλάωνα, που καταφρονεί την τέχνη, ο Αριστοτέλης την θεωρεί ως λελογισμένη γνώση και απεικόνιση της ιδεώδους καθολικής φύσης των όντων, και γι' αυτό την εκθειάζει ως φιλοσοφική.

Στο *Περὶ ποιητικῆς*, ο Αριστοτέλης εξετάζει διάφορα είδη τέχνης, όπως το έπος, την τραγωδία, την κωμωδία, την μουσική, τον χορό, την ζωγραφική και την γλυπτική, όμως το μεγαλύτερο μέρος το αφιερώνει στην υψίστη των τεχνών, την τραγωδία. Η τραγωδία, σύμφωνα με τον γνωστό ορισμό του Αριστοτέλη, αποτελεί μίμησιν μιας πράξεως που είναι σπουδαία, δηλαδή σοβαρή και σημαντική, εν αντιθέσει προς την γελοία και αστεία πράξη της κωμωδίας, καθώς και τελεία, δηλαδή ολοκληρωμένη ως ένα πλήρες οργανικό σύνολο με ενότητα πλοκής που έχει αρχή, μέση και τέλος, έχοντας ευσύνοπτο και ευμνημόνευτο μέγεθος. Εκφέρεται δε ἤδυσμένῳ λόγῳ, δηλαδή με γλώσσα παρέχουσα τέρψη που σύγκειται από ρυθμό, αρμονία και μελωδία, με χωριστές όμως τις εναλλαγές των δύο εἰδῶν του διαλόγου και των χορικών, και διεξάγεται δρώντων καὶ οὐ δι' ἀπαγγελίας, δηλαδή με την δράση των προσώπων μπροστά στα μάτια των θεατών, και όχι με την αφήγηση, όπως το έπος. Τέλος, η τραγωδία αποσκοπεί στην κάθαρσιν των δύο τραγικών συναισθημάτων, του ἔλεου καὶ φόβου, που εγείρονται στην ψυχή του θεατή που

ταυτίζεται και συμπάσχει με τον ήρωα ή την ηρωίδα. Ο έλεος είναι ο βαθύς οίκτος που συναισθάνεται ο θεατής για την οδυνηρή συντριβή από την οποία υποφέρει ο τραγικός ήρωας λόγω της εσφαλμένης του κρίσης (άμαρτίας), ενώ ο φόβος είναι ο φόβος του θεατή για το τι κακό επιφυλάσσει ακόμη η μοίρα στον ήρωα, αλλά και το τι συμφορές δύναται ενδεχομένως να υποστεί και ο ίδιος ο θεατής στην ζωή του. Έτσι, ο τελικός σκοπός της τραγωδίας είναι μάλλον ψυχολογικός, καθώς επιτυγχάνεται το ιατρικό καθαριστικό αποτέλεσμα της ηδονικής, ανακουφιστικής απομάκρυνσης των εν λόγω συγκινησιακών παθών του θεατή.

3.1.6 Η επίδραση του Αριστοτέλη στην ευρωπαϊκή φιλοσοφία

Πέραν της τεράστιας επίδρασης που άσκησε ο Αριστοτέλης στην Αρχαιότητα, αναβιώνοντας έντονα στην ύστερη Αρχαιότητα στον Νεοαριστοτελισμό και στους υπομνηματιστές, η φιλοσοφία του μεταδόθηκε στη συνέχεια στους Άραβες σχολιαστές και μεταφραστές και διαμέσου αυτών προσελήφθη και επέδρασε σε όλη την μετέπειτα μεσαιωνική χριστιανική σκέψη. Αυτή υιοθέτησε τον αριστοτελισμό ως την κυρίαρχη φιλοσοφία, επικεντρώνοντας στην τεράστια διαμάχη μεταξύ θεολογικής ‘πίστης’ και φιλοσοφικού ‘λόγου’ (η αριστοτελική επιρροή), κυρίως στον Ακινάτη, που συμβιβάζει παρερμηνευτικά τον αριστοτελικό λόγο με την χριστιανική πίστη, στον Siger, που υιοθετεί ριζοσπαστικά τον αριστοτελικό λόγο αναβαθμίζοντάς τον έναντι της πίστης, και στον Bonaventura, που μάχεται τον αριστοτελισμό τασσόμενος υπέρ της πίστης. Οι θεωρίες του Αριστοτέλη για την εντελέχεια, την ύλη, την ενέργεια, την κίνηση, την μεταβολή και την ‘πέμπτη ουσία’ του αιθέρα, επηρέασαν περαιτέρω και τις θεωρίες των αλχημιστών. Κατά την Αναγέννηση, παραμερίστηκε ο αριστοτελικός σχολαστικισμός στην Δύση, καθώς υπήρξε εκεί ενίσχυση του πλατωνισμού, αντίθετα όμως στην μεταβυζαντινή Ανατολή επικράτησε ο αριστοτελισμός. Στην νεώτερη και σύγχρονη φιλοσοφία η επιρροή του Αριστοτέλη είναι λιγότερο εμφανής από ό,τι στην Αρχαιότητα και στον Μεσαίωνα, επηρέασε όμως σε κάποιο βαθμό αρκετούς φιλοσόφους, όπως τον Bacon στην μεθοδολογία του, τον Copernicus στην επιστημονική σκέψη του, τον Leibniz στην μαθηματική/φιλοσοφική σκέψη του, τον Hegel στην διαλεκτική του, τον Husserl στην φαινομενολογία του και τον Heidegger στον οντολογικό υπαρξισμό του. Εν γένει, ο Αριστοτέλης συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην ανάπτυξη των επιστημών, καθώς τις ταξινόμησε και τις μελέτησε πρώτος εμπειρικά και συστηματικά, θεμελιώνοντας την επιστημονική εμπειρική μέθοδο που υιοθετείται έως σήμερα. Έτσι, θεωρείται ο πατέρας της βιολογίας –ίσως το μεγαλύτερό του επίτευγμα–, θεμελιώνοντάς την εμπειρικά μέχρι τον 19ο αιώνα, καθώς και πατέρας της λογικής, καθιερωμένης ως επιστήμης μέχρι τον 19ο αιώνα, ενώ επηρέασε αρκετά τις επιστήμες της φυσικής, με την διαίρεση του κόσμου σε ύλη και μορφή, της κοσμολογίας και της μετεωρολογίας, μέχρι την επιστημονική επανάσταση τον 17ο αιώνα.

Η αριστοτελική λογική υπήρξε η κυρίαρχη για αιώνες ‘τυπική λογική’ στην Ευρώπη, παρέχοντας το επιστημονικό πρότυπο της αποδεικτικής μεθόδου του εμπει-

ρισμού. Αντικαταστάθηκε τον 19ο αιώνα από την ‘διαλεκτική λογική’, που, επηρεασμένη από τον Ηράκλειτο και τον Hegel, ξεπερνά τον αυστηρό διαχωρισμό των αντιθέτων, ερευνώντας πώς τα αντίθετα ταυτίζονται μέσα στη ζωή. Τον δε 20ό αιώνα αναιρέθηκε εκ νέου από την ‘σύγχρονη λογική’ της αναλυτικής φιλοσοφίας, που κατήργησε τις τελολογικές θεωρήσεις ερευνώντας τα όντα μέσα από τις λογικές προτασιακές δομές της γλώσσας.

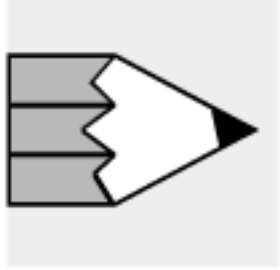
Η αριστοτελική μεταφυσική επηρέασε πολύ την ύστερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία. Ο Αριστοτέλης υπήρξε ‘ο φιλόσοφος’ στον Μεσαίωνα, κυρίως για τον Ακινάτη, ο οποίος υιοθέτησε από αυτόν την ουσία, τον υλομορφισμό και τις κατηγορίες του όντος, αλλά τον παρερμήνευσε θεολογικά. Το ‘πρώτον κινούν’ ταυτίστηκε στην μεσαιωνική σκέψη με τον χριστιανικό Θεό, μολονότι δεν είχε πραγματική σχέση με αυτόν. Επίσης, οι Ορθολογιστές Descartes, Spinoza και Leibniz βασίστηκαν στον αριστοτελικό ορισμό της ‘ουσίας’ και στα δικά τους μεταφυσικά συστήματα, ο Kant υιοθέτησε τις αριστοτελικές κατηγορίες ως τις *a priori* καθολικές έννοιες του νου, θεμελιώνοντας σε αυτές την θεωρία του περί της συνθετικής εκ των προτέρων γνώσης, ενώ ο Heidegger επικεντρώθηκε στο αριστοτελικό ερώτημα «τι είναι το Είναι του όντος».

Η αριστοτελική ηθική περί αρετής και ευδαιμονίας επικράτησε από την Αρχαιότητα μέχρι την Αναγέννηση, επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό όλο τον Μεσαίωνα, και κυρίως τον Ακινάτη, ο οποίος υιοθέτησε μεν την ευδαιμονία ως σκοπό της ζωής, όμως δεν την θεώρησε αριστοτελικά ως την ενάρετη και έμπρακτη γνώση και θέαση του κόσμου, αλλά ως την ενάρετη θέαση και γνώση του Θεού, που γι’ αυτόν αποτελεί το μόνο απόλυτο αγαθό. Η ευδαιμονιστική ηθική της αρετής του Αριστοτέλη επανήλθε στο προσκήνιο αναβιωμένη στην αγγλοαμερικανική νεοαριστοτελική ηθική φιλοσοφία κατά τα τέλη του 1950, με κύριο εκπρόσωπο τον Alastair MacIntyre, ύστερα από την δυσαρέσκεια και το ανικανοποίητο που η τελευταία ένοιωθε με τις άλλες επικρατούσες ηθικές νεωτερικές θεωρίες του ‘ωφελιμισμού’, της ‘δεοντοκρατίας’ και της σύγχρονης ‘αναλυτικής φιλοσοφίας’ η οποία υπαγόρευε την λογική ανάλυση της ηθικής γλώσσας, επιστρέφοντας έτσι πάλι σε μια ηθική που σχετίζεται με την αρετή, την φρόνηση και την ευδαιμονία, δηλαδή τις αρχαιοελληνικές, αριστοτελικές ρίζες της.

Η πολιτική φιλοσοφία του Αριστοτέλη, που δεν της δόθηκε διόλου η δέουσα προσοχή στην Αρχαιότητα και στον πρώιμο Μεσαίωνα, επηρέασε στον ύστερο Μεσαίωνα τον Ακινάτη και τον Dante, και στην Αναγέννηση, τον 16ο αιώνα, τον Machiavelli και τον Jean Bodin, ανοίγοντας τον δρόμο στις θεωρίες περί της ορθότερης μορφής πολιτεύματος και της καλύτερης διακυβέρνησης του κράτους. Έτσι, στην νεώτερη Ευρώπη οι ιδέες του Αριστοτέλη για τα δημοκρατικά ιδεώδη, την ισότητα, την ελευθερία και τις αιτίες των επαναστάσεων άσκησαν επίδραση σε νεότερους φιλοσόφους, όπως στον Marx.

Ακόμη, η αριστοτελική αισθητική θεωρία περί ποίησης, θεάτρου και τραγωδίας κυριάρχησε για αιώνες στην Ευρώπη, συζητήθηκε έντονα από τον 16ο έως τον 18ο αιώνα, ενώ μόλις τον 19ο αιώνα διατυπώθηκε μία δεύτερη μεγάλη θεωρία περί τραγωδίας από τον Nietzsche· αυτός όμως διαφοροποιείται από τον Αριστο-

τέλη, καθώς δεν δέχεται το διαλογικό στοιχείο της πλοκής ως το σημαντικότερο, αλλά το χορικό μελωδικό στοιχείο, το οποίο βλέπει ως το διονυσιακό καθολικό στοιχείο της τραγωδίας, που κυριαρχεί τελικώς πάνω στο απολλώνιο ατομικό στοιχείο της διαλογικής πλοκής της. Γενικώς όμως, ο αριστοτελικός εκθειασμός της τέχνης ως άκρως φιλοσοφικής, καθώς αυτή αποφαίνεται με καλλιτεχνικό τρόπο περί της ουσίας των όντων, έγινε ευρύτατα αποδεκτός σε όλη την αισθητική θεωρία στην Ευρώπη από την Αναγέννηση και ύστερα, επηρεάζοντας τον Racine, τον Corneille, τον Goethe και τον Milton.

Δραστηριότητα

Πώς εφαρμόζει ο Αριστοτέλης την τελολογία του στην μεταφυσική, ηθική και πολιτική φιλοσοφία του;

Την απάντηση θα βρείτε στο Παράρτημα στο τέλος του τόμου.

Σύνοψη

Ο Αριστοτέλης υπήρξε ένας από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους-επιστήμονες της αρχαίας Ελλάδας, όπου δίδαξε στο Λύκειο στην Αθήνα κατά τον 4ο αιώνα π.Χ., την μετέπειτα περίφημη περιπατητική σχολή. Για να μπορέσει ο Αριστοτέλης να μελετήσει ορθώς τις επιστήμες, χρησιμοποιεί την λογική του, η οποία συνιστά την μεθοδολογία και το όργανο των επιστημών, εξάγοντας βάσει *ἀποδείξεων* επιστημονικά συμπεράσματα από ορθούς συλλογισμούς. Στην μεταφυσική του, μελετά το *ὄν ἢ ὄν*, δηλαδή το ον καθολικά ως ον, αναζητώντας την *οὐσίαν*, το βαθύτερο Είναι των όντων, την οποία διακρίνει ιεραρχικά (α) στις *πρώτας οὐσίας*, τα *καθ' ἕκαστον*, δηλαδή όλα τα ατομικά, αυθύπαρκτα και ανεξάρτητα αισθητά όντα της φύσης, και (β) στις *δευτέρας οὐσίας*, τα *καθόλου*, δηλαδή όλες τις καθολικές έννοιες των όντων. Η ηθική του Αριστοτέλη στηρίζεται στην έλλογη πράξη της ηθικής και διανοητικής αρετής, η οποία οδηγεί στον φυσικό και κοινό για όλους σκοπό της *εὐδαιμονίας*, που είναι το μόνο *τέλειον, αὐταρκες καὶ αἰρετώτατον ἀγαθὸν τέλος* για τον άνθρωπο. Στην πολιτική του θεωρία πραγματεύεται το δημόσιο *εὖ ζῆν* της πολιτείας και διακρίνει τρία είδη ορθών πολιτευμάτων, που αποσκοπούν στο κοινό συμφέρον της πολιτείας, και τρία είδη παρεκβατικών πολιτευμάτων, που αποσκοπούν στο ίδιο συμφέρον των εξουσιαστών. Τέλος, στην αισθητική του θεωρία ο Αριστοτέλης εκθειάζει την *τέχνην* ως την λελογισμένη γνώση και *μιμητικὴν απεικόνιση* της ιδεώδους καθολικής φύσης των όντων, θεωρώντας την *τραγωδίαν* ως την υψίστη όλων των τεχνών.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε αδρομερώς τις βασικές αρχές της ελληνιστικής φιλοσοφίας των Επικουρείων, των Στωικών και των Σκεπτικών, κατόπιν την ύστερη φιλοσοφία του Νεοπλατωνισμού του Πλωτίνου, καθώς και τις επιδράσεις αυτών συνοπτικώς στην μεταγενέστερη ευρωπαϊκή φιλοσοφία.

Όταν ολοκληρώσετε την μελέτη του κεφαλαίου αυτού, θα είστε σε θέση να:

- εξηγείτε τον ηδονισμό σε σχέση με τον εμπειρισμό και τον υλισμό στον Επίκουρο·
- γνωρίζετε τις βασικές αρχές της στωικής λογικής, φυσικής και ηθικής·
- ξεχωρίζετε τις διαφορές του πυρρώνειου και του ακαδημεικού σκεπτικισμού·
- αναγνωρίζετε τις τρεις υποστάσεις της ‘νοητής’ πραγματικότητας στον Πλωτίνο.

- εὐδαιμονία
- ἡδονή
- ἀταραξία
- αἰσθήσεις
- πάθη
- προλήψεις
- ἄτομα καὶ κενόν
- καταληπτικαὶ φαντασίαι

- λεκτὸν
- πνεῦμα
- ἐκπύρωσις
- εἰμαρμένη
- ἀπάθεια
- ἐποχή
- ἰσοσθένεια
- ἐν ἀγαθόν

Η ελληνιστική φιλοσοφία καλύπτει την μετα-αριστοτελική φιλοσοφία από τα τέλη του 4ου έως τα τέλη του 1ου αιώνα π.Χ. Σε αυτούς του τρεις αιώνες αναπτύσσονται κυρίως στην Αθήνα τρεις φιλοσοφικές σχολές, οι Επικούρειοι, οι Στωικοί και οι Σκεπτικοί. Στην συνέχεια, η φιλοσοφία της ύστερης Αρχαιότητας καλύπτει την ελληνική φιλοσοφία από τον 1ο έως τον 5ο αιώνα μ.Χ. Η σημαντικότερη φιλοσοφία της ύστερης Αρχαιότητας είναι ο Νεοπλατωνισμός, με σπουδαιότερο εκπρόσωπό του τον Πλωτίνο.

Στόχοι

Προσδοκώμενα Αποτελέσματα

Έννοιες Κλειδιά

Εισαγωγικές Παρατηρήσεις

ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Η ελληνιστική φιλοσοφία διαιρείται σε τρία μέρη: την λογική, δηλαδή την μελέτη του λόγου, η οποία περιλαμβάνει την γνωσιολογία και την φιλοσοφία της γλώσσας, την φυσική, δηλαδή την μελέτη του σύμπαντος κόσμου, και την ηθική, την μελέτη του ιδεώδους αγαθού του ανθρωπίνου βίου. Εν γένει, η ελληνιστική φιλοσοφία στρέφεται κυρίως προς την πρακτική ηθική φιλοσοφία, ασχολούμενη πρωτίστως με το ιδεώδες της ατάραχης ευδαιμονικής γαλήνης και της σωτηρίας της ανθρώπινης ψυχής. Όμως, επειδή στηρίζει την ηθική της στην γνώση του φυσικού κόσμου, ταυτόχρονα ασχολείται κατ' ανάγκην και με τα γνωσιολογικά κριτήρια της αληθείας, καθώς και με τον φυσικό κόσμο, ασπαζόμενη έτσι μαζί με τον ευδαιμονισμό τον εμπειρισμό και τον υλισμό.

5.1.1 Επικούρειοι

Ιδρυτής της σχολής των Επικουρείων είναι ο Επίκουρος (341-271/0) από την Σάμο, που ήρθε και ίδρυσε στην Αθήνα την σχολή του, τον Κήπο. Σπουδαίοι Επικούρειοι ήταν οι Μητρόδωρος, Έρμαρχος, Κωλώτης, Πολύστρατος, Φιλωνίδης, Απολλόδωρος, Ζήνων ο Σιδώνιος, Φαίδρος, Σίρων, Φιλόδημος, καθώς και οι Ρωμαίοι ποιητές Λουκρήτιος, Οράτιος και Βιργίλιος. Η φιλοσοφία του Επίκουρου περιλαμβάνει την ηθική, την λογική (*κανονική*) και την φυσική.

Ο Επίκουρος αντιλαμβανόταν γενικώς την φιλοσοφία ως ένα πρακτικό μέσο εξασφάλισης της ευδαιμονικής ζωής στον άνθρωπο. Η ηθική θεωρία του έτσι υποστηρίζει ότι σκοπός του ανθρώπου είναι η ευδαιμονία, η οποία έγκειται στην *ήδονήν*. Η ηδονή αποτελεί το ανώτατο αγαθό, την αρχή και το τέλος του ευδαιμονικού και μακάριου βίου. Αποτελεί δε το σημαντικότερο *πάθος*, δηλαδή το 'κριτήριο της αληθείας' για την επιλογή ή την αποφυγή μιας πράξης, καθώς όλα τα έμψυχα όντα εκ γενετής επιδιώκουν ό,τι τους προκαλεί ηδονή και αποφεύγουν ό,τι τους προκαλεί πόνο. Ο Επίκουρος διακρίνει τις ηδονές σε δύο είδη: τις ενεργητικές ή δυναμικές (*κατὰ κίνησιν*), δηλαδή τις χαρούμενες ηδονές που νοιώθουμε όταν ενεργώντας ικανοποιούμε επιθυμίες, που πριν όμως έχουν συνοδευτεί από πόνο, και τις παθητικές, στατικές ή καταστασιακές (*καταστηματικά*), δηλαδή τις ηδονές που νοιώθουμε σε ηρεμία και ισόρροπη κατάσταση αταραξίας και έλλειψης πόνου μετά την πλήρη ικανοποίηση των επιθυμιών μας. Οι δεύτερες ηδονές είναι ανώτερες, καθότι είναι αμιγείς δίχως κίνητρο επιθυμίας. Ο Επίκουρος αποδέχεται μεν τις σωματικές ηδονές που προέρχονται από τις αισθησιακές απολαύσεις με μέτρο, θεωρεί όμως τις ψυχικές ηδονές ανώτερες των σωματικών, διότι επηρεάζουν την ψυχή για περισσότερο χρόνο. Θεωρεί μάλιστα ότι η ηδονή δεν είναι οι άσωτες ηδονές των σαρκικών απολαύσεων, αλλά η δυνητικώς μεγαλύτερη απαλ-

λαγή από τον πόνο και την ταραχή της ψυχής. Ο σοφός, λοιπόν, επιδιώκει την *ἀταραξίαν*, δηλαδή την απουσία του πόνου και της ταραχής, η οποία συνιστά την πιο αληθινή ηδονή, και την επιδιώκει σε όλο του τον μακάριο βίο. Αναγκαία μάλιστα προϋπόθεση για την επίτευξη της ηδονικής αταραξίας είναι για τον Επίκουρο και οι αρετές, με εξέχουσα την *φρόνησιν*, η οποία κρίνει ποιες ηδονές πρέπει να επιδιώκονται και ποιες να αποφεύγονται.

Στον τομέα της λογικής ο Επίκουρος αποδέχεται μόνο το μέρος της γνωσιολογίας το οποίο καλεί *κανονική*, διότι μας διδάσκει τον *κανόνα*, δηλαδή το ορθό μέτρο-κριτήριο της αληθείας που οδηγεί στην γνώση. Η επικούρεια γνωσιολογία υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι δύνανται να αποκτήσουν βέβαιη γνώση του σύμπαντος κόσμου. Γι' αυτόν τον σκοπό θεμελιώνει τις κρίσεις μας πάνω σε τρία κριτήρια αληθείας, σε τρεις *κανόνες*, που μας καθιστούν ικανούς να διακρίνουμε την αλήθεια από το ψεύδος: τις *αἰσθήσεις*, τα *πάθη* και τις *προλήψεις*. Οι *αἰσθήσεις* είναι οι αισθητηριακές εντυπώσεις μας, οι οποίες είναι πάντα αληθείς, καθώς ανταποκρίνονται στα *εἶδωλα* που τις προκαλούν, δηλαδή στις ομάδες *ἀτόμων* που απορρέουν διαρκώς από τα αντικείμενα και φτάνουν στα αισθητήρια ὄργανά μας, χωρίς βεβαίως να είναι πάντοτε αξιόπιστες, αφού μπορεί να έχουν αλλοιωθεί από το πέρασμά τους μέσα από τον ενδιάμεσο αέρα. Τα *πάθη* είναι τα συναισθήματα και τα βαθύτερα ένστικτα και ορμέφυτα που νοιώθουμε. Οι δε *προλήψεις* είναι οι προϋπάρχουσες γενικές έννοιες που φέρουμε εντός μας, οι οποίες σχηματίζονται βάσει των αισθήσεων από τις επαναλαμβανόμενες εντυπώσεις των εμπειριών που έχουμε μετά την γέννησή μας. Βάσει αυτών των τριών *κανόνων* δυνάμεθα να αποφανθούμε για την γνώση μας, επαληθεύοντας ή διαψεύδοντας τις κρίσεις μας, με βάση το κατά πόσο αυτές επαληθεύονται ή διαψεύδονται από τις *ἐναργεῖς* αισθητηριακές εντυπώσεις μας. Ο Επίκουρος υιοθετεί με αυτό τον τρόπο στην γνωσιολογία του έναν ακραίο εμπειρισμό.

Ως προς την φυσική θεωρία του, ο Επίκουρος αναβιώνει την ατομική θεωρία του Λεύκιππου και του Δημόκριτου, θεωρώντας ότι ο κόσμος σύγκεται από *ἄτομα καὶ κενόν*. Υπάρχουν άπειρα άτομα τα οποία κινούνται με ίση ταχύτητα μέσα στο άπειρο κενό, και από την τυχαία και απρόβλεπτη κίνησή τους συνθέτουν τυχαίως τα άπειρα σύνθετα σώματα που υπάρχουν μέσα στους άπειρους κόσμους. Ανάμεσα στις πρωτεύουσες ιδιότητες των ατόμων, το σχήμα και το μέγεθος, ο Επίκουρος ίσως να προσθέτει και το βάρος, αν και αυτό πρέπει να το είχε συμπεριλάβει και ο Δημόκριτος, θεωρώντας ότι τα άτομα κινούνται λόγω του βάρους τους προς τα κάτω. Στην φυσική του θεωρία υιοθετεί έναν ακραίο υλισμό, καθώς εξηγεί τα πάντα ως υλικά σώματα, περιλαμβάνοντας σε αυτά και την ψυχή, που συνίσταται από λεπτότερα σφαιρικά άτομα, αλλά και τους θεούς, που και αυτοί ως ενσώματοι σύγκεινται από άτομα διαφορετικής στερεότητας, που όμως παραμένουν μακάριοι και ατάραχοι, όντας πλήρως αμέριμνοι για τον κόσμο. Έτσι, ο Επίκουρος αρνείται την θεία πρόνοια και κάθε είδος θρησκευτικής δεισιδαιμονίας, αλλά και την αθανασία της ψυχής μετά θάνατον, με αποτέλεσμα να διατείνεται ότι δεν υπάρχει λόγος να φοβόμαστε τον θάνατο, αφού όπου υπάρχουμε εμείς δεν υπάρχει θάνατος και όπου υπάρχει θάνατος δεν υπάρχουμε εμείς.

Η επικούρεια φιλοσοφία δέχτηκε σφοδρή επίθεση και παρερμηνεία από τους Πατέρες της Εκκλησίας κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, αλλά και κατά τον Μεσαίωνα. Αναβίωσε πάλι τον 17ο αιώνα επηρεάζοντας πρωτίστως τον Gassendi, που υιοθέτησε και υπερασπίστηκε ένθερμα την επικούρεια ατομική θεωρία και την επικούρεια ηθική στην αντιπαράθεσή του με τον Descartes, μολονότι προσπάθησε να την προσαρμόσει στον χριστιανισμό, τον Newton, που θεμελίωσε την επιστημονική σκέψη του στην ατομική θεωρία, αλλά και τον Locke και τον Voltaire, που έδειξαν την συμπάθειά τους στον Επίκουρο. Ο επικουρισμός με το γνωσιολογικό του χαρακτηριστικό της *έναργείας* επηρέασε και τον Descartes, ο οποίος, μολονότι απέρριψε την ατομική θεωρία, θεώρησε κι αυτός ως χαρακτηριστικό της αλήθειας την ‘σαφήνεια και ευκρίνεια’ της σκέψης· ακόμη άσκησε επίδραση στον Husserl, που κι εκείνος ασχολήθηκε στις φαινομενολογικές του λογικές έρευνες με το ίδιο πρόβλημα. Επιπλέον, ο επικούρειος ηδονισμός επηρέασε τον ‘ποσοτικό ηδονισμό’ του Bentham και τον ‘ποιοτικό ηδονισμό’ του Mill. Ο εμπειρισμός και η αισθησιοκρατία του επικουρισμού επηρέασαν επίσης τους Marx και Lenin στην γνωσιολογία του ιστορικού υλισμού τους. Ο δε Nietzsche θεώρησε ότι «η σοφία δεν έχει προχωρήσει ούτε ένα βήμα μετά τον Επίκουρο, και συχνά βρίσκεται χιλιάδες βήματα πίσω του».

5.1.2 Στωικοί

Η στωική σχολή ιδρύθηκε από τον Ζήνωνα τον Κιτιέα και πήρε το όνομά της από την Ποικίλη Στοά της Αγοράς των Αθηνών όπου ο Ζήνων συχνάζε και δίδασκε. Ο στωικισμός χωρίζεται σε τρεις περιόδους: (α) την αρχαία Στοά, με κύριους εκπροσώπους τους τρεις μεγάλους Στωικούς πρωτεργάτες Ζήνωνα τον Κιτιέα (335-262), Κλεάνθη (331-232) και Χρύσιππο (280-207), (β) την μέση Στοά, με κύριους εκπροσώπους τον Παναίτιο και τον Ποσειδώνιο, και (γ) την νέα Στοά, με κύριους εκπροσώπους τους Ρωμαίους Σενέκα, Επίκτητο και Μάρκο Αυρήλιο. Ο Ζήνων διαίρεσε την φιλοσοφία σε λογική, φυσική και ηθική, όμως στην μέση και κυρίως στην νέα Στοά δόθηκε έμφαση κυρίως στην ηθική. Ο τελικός σκοπός της στωικής φιλοσοφίας είναι ηθικός, δηλαδή να μάθει κανείς να ζει ευδαιμονικά, όμως δίχως την γνώση του λογικού σύμπαντος, δηλαδή την λογική και την φυσική, αυτό δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί.

Η στωική λογική ερευνά τον εξωτερικό και εσωτερικό λόγο, και διαιρείται στην διαλεκτική, η οποία περιελάμβανε την τυπική λογική, την γραμματική, την σημασιολογία, την γνωσιολογία και την φιλοσοφία της γλώσσας, και στην ρητορική, που μελετούσε τον ρητορικό λόγο και τα σχήματά του. Η γνωσιολογία των Στωικών υιοθετεί και αυτή τον εμπειρισμό, καθώς ως πηγή της γνώσης θεωρεί μόνο την αισθητηριακή εμπειρία. Όταν γεννιόμαστε, η ψυχή μας μοιάζει με άγραφο χαρτί, στο οποίο αποτυπώνονται οι εντυπώσεις από τα εξωτερικά αντικείμενα, οι *φαντασίες*, που αποτελούν *τυπώσεις* ή *έτεροιώσεις* της ψυχής μας. Από τις επαναλαμβανόμενες αισθητηριακές εντυπώσεις σχηματίζονται εντός μας οι γενικές έννοιες των πραγμάτων, οι *προλήψεις*. Ως κριτήριο δε της αληθείας που επιβεβαιώνει την

επιστημονική γνώση οι Στωικοί θεωρούσαν τις *καταληπτικὰς φαντασίας*, δηλαδή εκείνες τις γνωστικές εντυπώσεις που δεν θα μπορούσαν να μας παραπλανήσουν, καθώς παρουσιάζουν τα αισθητηριακά πράγματα εναργώς, όντας αναμφίβολα αξιόπιστες. Περαιτέρω, οι Στωικοί διέκριναν τὸ *τυγχάνον*, το εξωτερικό αντικείμενο για το οποίο μιλάμε, από τὸ *σημαῖνον*, την φωνή που εκφέρουμε όταν μιλάμε γι' αυτό, και τὸ *σημαινόμενον* ή *λεκτόν*, το νόημα αυτού που λέγεται. Επιπλέον, θεμελίωσαν την προτασιακή λογική, θεωρώντας την πλήρη πρόταση ως το θεμέλιο της λογικής τους, ανάγοντας τα έγκυρα επιχειρήματα σε πέντε τύπους, τους πέντε *ἀναποδείκτους*, αυτούς δηλαδή που δεν χρήζουν απόδειξης.

Η στωική φυσική ασχολείται με το σύμπαν και τους θεούς και υιοθετεί έναν μονιστικό υλιστικό πανθεϊσμό, καθώς θεωρεί ότι όλη η πραγματικότητα είναι ένας ενιαίος και συνεχής έλλογος ενσώματος ζωντανός οργανισμός, όπου τα πάντα εντός του παράγονται από μία ενεργητική αρχή, τον θεό ή λόγο, που δρα επί της παθητικής αρχής της ύλης. Το σύμπαν κατανοείται έτσι ως ένας υλικός και ενσώματος λογικός θεός που διευθύνει τα πάντα με την λογική του. Επηρεασμένοι δε από τον Ηράκλειτο, οι Στωικοί θεωρούν το θεϊκό σύμπαν ως δημιουργικό πυρ που δίνει ζωή στα πάντα υπό την μορφή του *πνεύματος*, δηλαδή μιας πύρινης πνοής αέρα που εμψυχώνει όλα τα όντα της πολλαπλότητας, δίνοντάς τους όλες τις χαρακτηριστικές τους ιδιότητες. Διαφοροποιούνται όμως από τον Ηράκλειτο, καθώς δέχονται την θεωρία της *έκπυρώσεως* και της *παλιγγενεσίας*, σύμφωνα με την οποία ο κόσμος αενάως καταστρέφεται και αναγεννιέται. Ακόμη, υποστηρίζουν ότι ο κόσμος ρυθμίζεται από την *είμαρμένην*, δηλαδή την θεία πρόνοια που διοικεί το σύμπαν σύμφωνα με τους νόμους του θεού ή λόγου, εξηγώντας έτσι τα πάντα αιτιοκρατικά ως αλυσίδα αιτιοτήτων.

Η ηθική των Στωικών δέχεται ως ιδεώδες του ανθρωπίνου βίου την ευδαιμονία, η οποία επιτυγχάνεται μόνο όταν ζούμε σε ομόλογη συμφωνία με την λογική συμπαντική φύση, *ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν*. Αυτό σημαίνει ότι η ηθική τελείωση προϋποθέτει, όπως σε όλη την αρχαιοελληνική παράδοση, την γνώση του λογικού σύμπαντος. Η ευδαιμονική ζωή βασίζεται αποκλειστικά και μόνο στην *ἀρετήν*, η οποία αποτελεί το μοναδικό *ἀγαθόν*. Όλα τα άλλα, όπως η υγεία, ο πλούτος, οι τιμές, κ.λπ., είναι *ἀδιάφορα*, δηλαδή ουδέτερα που δεν συμβάλλουν όπως οι αρετές στην ηθική ευδαιμονία. Αντιθέτως, τα *πάθη*, δηλαδή τα δυνατά συναισθήματα, όπως η ηδονή, η επιθυμία, η λύπη, ο φόβος, κ.ο.κ., οδηγούν στην δυστυχία. Τα πάθη αποτελούν παράλογες, άρρωστες και ψευδείς κρίσεις μας που δεν συνάδουν με την λογική ψυχή μας και την φύση, και γι' αυτό πρέπει να εκριζώνονται εντελώς. Ο Στωικός σοφός φτάνει έτσι στην *ἀπάθειαν*, καθώς ζει λογικά και ομόλογα κατά φύσιν, απαλλαγμένος από κάθε *πάθος*. Οι Στωικοί εντάσσουν επίσης στην ηθική τους και κάποιες ηθικά αρμόζουσες πράξεις, τα *καθήκοντα*, ενώ οι σοφοί διαπράττουν μία υψηλή κατηγορία *καθηκόντων*, τα *κατορθώματα*.

Η στωική ηθική επηρέασε την χριστιανική ηθική κάποιων Πατέρων, ενώ ο 'σπερματικός λόγος' των Στωικών άσκησε επίδραση στην θεμελιώδη άποψη των αλχημιστών ότι τα μέταλλα αναπτύσσονται από σπερματικά στοιχεία ή πόρους. Στους νεότερους χρόνους, οι Ρωμαίοι Στωικοί Κικέρων, Σενέκας και Μάρκος Αυρήλιος

διαβάζονταν με αγάπη. Ανάμεσα δε στους νεώτερους φιλοσόφους που επηρεάστηκαν από τον στωικισμό ανήκουν ο Kant, με την δεοντολογική έννοια του καθήκοντος και της αρετής, ο Nietzsche, με την αιώνια επιστροφή του ομοίου και την αγάπη του πεπρωμένου, και ο Frege, τον οποίο συσχετίζουν σύγχρονοι με την θεωρία του νοήματος.

5.1.3 Σκεπτικοί

Ο αρχαίος σκεπτικισμός αμφιβάλλει για την δυνατότητα απόκτησης βέβαιης και έγκυρης γνώσης του κόσμου, χωρίς όμως να την αρνείται, λόγω της ασυμβίβαστης *ίσοσθενείας* που υπάρχει ανάμεσα στα φαινόμενα και στις ανθρώπινες κρίσεις, καταλήγοντας έτσι πρώτα στην μη τοποθέτηση ή στην αναστολή της κρίσης, στην *έποχήν*, και από εκεί στην ψυχική *άταραξίαν*. Κατά τον σκεπτικισμό, λοιπόν, επειδή ο άνθρωπος δεν δύναται να συλλάβει μετά βεβαιότητας την αληθινή ουσία του κόσμου, πρέπει να αμφιβάλλει για τις κρίσεις που έχει γι' αυτόν, οι οποίες του φέρνουν ματαιόπονη ταραχή, και έτσι να απομονώνεται στον εαυτό του για να βρει μόνο εκεί την ψυχική γαλήνη και ευδαιμονία. Παρ' όλα αυτά όμως, οι Σκεπτικοί, που αποκλήθηκαν έτσι από τον όρο *σκέψις*, που σημαίνει 'εξετάζω', 'ερευνώ', δεν έχουν ως τελικό σκοπό τους την αρνητική αμφιβολία, όπως λανθασμένα πιστεύεται, αλλά την συνεχή προσπάθεια διερεύνησης και αναζήτησης της γνώσης, όπως και ο έτερός τους όρος *ζήτησις* δηλώνει. Ο αρχαίος σκεπτικισμός χωρίζεται στον πυρρώνειο και στον ακαδημεικό σκεπτικισμό.

Ο αρχαιότερος σκεπτικισμός ξεκινά με τον Πύρρωνα τον Ηλείο (360-270), εξ ου και πυρρώνειος, που όμως δεν έγραψε τίποτε και για τον οποίο γνωρίζουμε ελάχιστα από τον μαθητή του Τίμωνα Φλιάσιο. Ο πυρρώνειος σκεπτικισμός αναβίωσε πάλι τον 1ο αιώνα π.Χ. με τον Αινησίδημο, που αποσπάστηκε από τον ακαδημεικό σκεπτικισμό επειδή τον θεωρούσε εξίσου δογματικό με τα άλλα ελληνιστικά φιλοσοφικά ρεύματα, ενώ διασώθηκε στα γραπτά του Σέξτου Εμπειρικού (2ος-3ος αιώνας μ.Χ.). Ο πυρρωνισμός διδάσκει την *άταραξίαν*, δηλαδή την γαλήνια απεξάρτηση από κάθε λογής πεποιθήσεις, η οποία επιτυγχάνεται μόνο μέσω της διαρκούς αναζήτησης της γνώσης. Οι πυρρώνειοι υιοθετούν την *έποχήν* ή *άφασίαν*, δηλαδή την μη τοποθέτηση ή αναστολή της οποιασδήποτε κρίσης και την διαρκή κριτική έρευνα για την ανεύρεση της γνώσης, αφού τα πράγματα είναι *αδιάφορα και αστάθμητα και ανεπίκριτα*, καθώς φαίνονται να είναι άλλοτε έτσι και άλλοτε αλλιώς, ισοσθενώντας δηλαδή ως προς την αλήθεια και το ψεύδος τους, και διά αυτού του τρόπου οι πυρρώνειοι εξασφαλίζουν την ψυχική *άταραξίαν*. Ο Αινησίδημος μάλιστα εφηύρε δέκα τρόπους για να δύνανται οι Σκεπτικοί να αντιτάσσουν σε όλα τα επιχειρήματα τα κατάλληλα αντεπιχειρήματα, ώστε να αποφεύγεται έτσι ο δογματισμός. Παρ' όλη την αποφυγή όμως της συναίνεσης σε οποιαδήποτε κρίση, οι πυρρώνειοι συνεχίζουν να διάγουν τον βίο τους σύμφωνα με τον κοινό τρόπο ζωής, καθότι δεν μπορούν να μένουν εντελώς ανενεργοί, καθοδηγούμενοι τετραμερώς από τα *φαινόμενα* της φύσης, των συναισθημάτων, των εθίμων και των τεχνών, ζώντας όμως *άδοξάστως*, δηλαδή δίχως δογματικές απόψεις.

Από την άλλη μεριά, ο ακαδημεικός σκεπτικισμός ονομάστηκε έτσι επειδή είχε ως εκπροσώπους του τον ιδρυτή του Αρκεσίλαο (316-242) και κατόπιν τον Καρνεάδη (214-129), που ήταν αρχηγοί της πλατωνικής Ακαδημίας. Οι ακαδημεικοί, επηρεασμένοι από την σκεπτικιστική *ἀπορίαν* στην οποία ο Σωκράτης των πρώιμων πλατωνικών διαλόγων συνήθως κατέληγε διά του *ἐλέγχου* του, επιχειρούσαν να ανατρέψουν και να αμφισβητήσουν τις δογματικές θεωρίες των συγχρόνων τους Επικουρείων και Στωικών. Η σκεπτική μέθοδος, λοιπόν, υιοθέτησε την σωκρατική διαλεκτική μέθοδο των ερωταποκρίσεων, βασιζόμενη στην *ἐναντιότητα τῶν λόγων*, καθώς αντέτασσε σε κάθε επιχείρημα ένα ισοδύναμο αντεπιχείρημα, οδηγούμενη με αυτό τον τρόπο σε *ἐποχήν*, δηλαδή στην μη τοποθέτηση και αναστολή κάθε κρίσης. Οι ακαδημεικοί αμφισβητούσαν έτσι την στωική *καταληπτικήν φαντασίαν* ως *κριτήριον ἀληθείας*, διότι θεωρούσαν ότι καμία αισθητηριακή εντύπωση δεν μπορεί να είναι βέβαιη και γνωστική, διατεινόμενοι ότι ο σοφός θα πρέπει πάντοτε και σε κάθε περίπτωση να επέχει κρίσης, αναστέλλοντας την οποιαδήποτε τοποθέτησή του. Επιπλέον, υποστήριζαν ότι η *ἐποχή* δεν οδηγεί τους ανθρώπους σε *ἀπραξίαν*, όπως τους κατηγορούσαν, διότι οι άνθρωποι μπορούν να επιλέγουν ως κριτήριο της πρακτικής συμπεριφοράς τους, που θα τους οδηγεί στην ευδαιμονική ζωή, το *εὐλογον* ή την *πιθανήν φαντασίαν*, δηλαδή αυτό που τους φαίνεται υποκειμενικά πιο πειστικό, αληθοφανές, εναργές και ηθικό, χωρίς βεβαίως να είναι και αντικειμενικά τέτοιο.

Ο αρχαίος σκεπτικισμός επηρέασε σε μεγάλο βαθμό τον νεώτερο και σύγχρονο σκεπτικισμό. Από την Αναγέννηση και μετά ασκήθηκε έντονη σκεπτική κριτική στις δογματικές μεσαιωνικές απόψεις των Σχολαστικών αναφορικά με τον κόσμο, καθώς υπήρξαν νέες αστρονομικές ανακαλύψεις και θεωρίες που διέψευσαν τις μεσαιωνικές. Από τον 17ο αιώνα δε και ύστερα ο σκεπτικισμός αναπτύχθηκε ακόμη περισσότερο. Έτσι, ο Gassendi υιοθέτησε τον σκεπτικισμό αμφισβητώντας τις κοσμολογικές θεωρίες του Αριστοτέλη, ο Descartes υιοθέτησε τον 'μεθοδολογικό σκεπτικισμό' («*de omnibus dubitandum*»: «πρέπει να αμφιβάλλουμε για όλα»), όχι όμως ως μέσο για να φτάσει στην αβεβαιότητα όπως οι αρχαίοι Σκεπτικοί, αλλά, αντιθέτως, ως μέσο για να φτάσει στην βεβαιότητα της γνώσης και στην αλήθεια, ενώ, τέλος, ο Hume γκρέμισε το οικοδόμημα της βέβαιης γνώσης του κόσμου αμφισβητώντας εντελώς κάθε είδους δογματισμό, οδηγούμενος έτσι στον άκρατο σκεπτικισμό. Μία σημαντική διαφορά του σύγχρονου από τον αρχαίο σκεπτικισμό είναι ότι ο σύγχρονος σκεπτικισμός δεν ενδιαφέρεται καν για την ηθική επίτευξη της ψυχικής αταραξίας, όπως ο αρχαίος, αλλά, αντιθέτως, μόνο για την συνεχή έρευνα της γνώσης, ασχέτως του πού αυτή θα οδηγήσει, οδηγώντας συνήθως στην απελπισία και στην ψυχική ταραχή, δηλαδή στο αντίθετο απ' ό,τι οδηγεί ο αρχαίος σκεπτικισμός.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

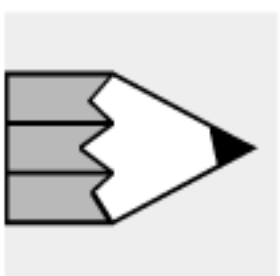
Η ελληνική φιλοσοφία της ύστερης Αρχαιότητας αναπτύχθηκε από τον 1ο έως τον 5ο αιώνα μ.Χ. Κυρίαρχη τάση της δεν ήταν τόσο η δημιουργία νέων φιλοσοφιών, αλλά περισσότερο η διερεύνηση και η εναρμόνιση των ήδη υπαρχουσών αρχαιοελληνικών σχολών φιλοσοφίας, με τρόπο εκλεκτικιστικό, χρησιμοποιώντας κατά κόρον υπομνήματα και σχόλια για τους παλαιότερους φιλοσόφους, κυρίως για τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη, με τρόπο ταξινομικό, εγκυκλοπαιδικό, γενικής παιδείας και ρητορικής διδασκαλίας. Το σπουδαιότερο κίνημα της ύστερης Αρχαιότητας είναι ο Νεοπλατωνισμός και ο Πλωτίνος ο σημαντικότερος εκπρόσωπός του.

Το μεταφυσικό σύστημα του Πλωτίνου (204/5-269 μ.Χ.) στηρίζεται σε τέσσερις υποστασιακές αρχές, με την εξής ιεραρχική σειρά: το *ἐν ἄγαθόν*, τον νοητό νοῦν, την κοσμική *ψυχὴν* και τον αισθητό κόσμο. Το *ἐν ἄγαθόν* δημιουργήσε τον νοητό νοῦν ἐξ απορροής, ομοίως ο νοητός νοῦς δημιουργήσε την κοσμική *ψυχὴν* ἐξ απορροής, ενώ η κοσμική *ψυχὴ* δημιούργησε τον αισθητό κόσμο. Καθεμία ἀπὸ τις τρεις νοητές υποστάσεις γεννᾷ ἐξ απορροής την ἐπόμενη υπόσταση πρὸς τα κάτω, ἐνὼ ταυτοχρόνως κάθε υπόσταση ἀποσκοπεῖ πρὸς τα πάνω στην ἀνώτατη υπόσταση του *ἐνὸς ἄγαθοῦ*. Το *ἐν ἄγαθόν* ἐτσι ἀποτελεῖ την πηγὴ και τον τελικό σκοπὸ ὅλων των ὄντων. Η ἐνατένισή του γίνεται μόνο διὰ της ἐκστασης, δηλαδή της ἀνώτατης οντολογικῆς στάσης ἐκτὸς του σώματος, ὅπου η ψυχὴ ἐνώνεται με το θεῖο ὄν, φτάνοντας στον υψηλότερο βαθμὸ ὄντος. Αυτὴ η ἐξοδος ἀπὸ τον ἀτομικό εαυτὸ ἐπιτυγχάνεται ἀν κανεῖς περιφρονήσῃ ὅλα τα ὑπόλοιπα πράγματα που τον ἐνδιαφέρουν στη ζωὴ, δηλαδή ὅλο τον αισθητηριακό κόσμο, ἀνυψούμενος στην ἐκστατική ἐνατένιση του νοητοῦ *ἐνὸς ἄγαθοῦ*. Κατὰ τον Πλωτῖνο, μόνο τρεις κατηγορίες ἀνθρώπων φαίνεται να καταφέρνουν αυτὴ την ἐκστατική ἀνύψωση: οἱ μουσικοί, οἱ ἐραστῆς και κυρίως οἱ φιλόσοφοι.

Ο Νεοπλατωνισμός ἐπηρέασε σε μεγάλο βαθμὸ τον χριστιανισμό, κυρίως στον βυζαντινὸ Μεσαίωνα, στον δυτικό Μεσαίωνα ἐπηρέασε τον Αυγουστῖνο και τον Βοήθιο, ἐνὼ ἀναβίωσε πάλι στην Αναγέννηση μετὰ την ἐντονη πλατωνική και νεοπλατωνική στροφή που ἐγίνε με την Ακαδημία της Φλωρεντίας. Επιπλέον, ἀσκησε ἐπίδραση και σε νεώτερους φιλοσόφους, ὅπως στον Hegel, που ἐπηρεάστηκε ἀπὸ τον νεοπλατωνικό σχῆμα της 'μονῆς-προόδου-ἐπιστροφῆς' που ἀκολουθοῦν η ψυχὴ και ο νοῦς πρὸς το ἐν, στο δικὸ του διαλεκτικό σχῆμα της 'θέσης-ἀντίθεσης-σύνθεσης' που ἀκολουθεῖ το πνεῦμα στο ιστορικό γίγνεσθαι, ἀλλά και στους Spinoza και Leibniz στα μεταφυσικά τους συστήματα.

Δραστηριότητα

Σε τι διαφέρει η ευδαιμονιστική ἠθική των Επικουρείων, των Στωϊκῶν και των Σκεπτικῶν; Την ἀπάντηση θα βρεῖτε στο Παράρτημα στο τέλος του τόμου.

Σύνοψη

Η ελληνιστική φιλοσοφία ανθεί από τον 4ο έως τον 1ο αιώνα π.Χ. και περιλαμβάνει τρεις σχολές, τους Επικουρείους, τους Στωικούς και τους Σκεπτικούς. Χωρίζεται στους κλάδους της λογικής, της φυσικής και της ηθικής, υιοθετώντας αντιστοίχως τον εμπειρισμό, τον υλισμό και τον ευδαιμονισμό. Οι Επικούρειοι στην ηθική τους επιδιώκουν το ανώτατο αγαθό της *ἡδονῆς* και της *ἀταραξίας*, δηλαδή την μακάρια ηδονική απουσία του πόνου και της ταραχής· στην γνωσιολογία τους υιοθετούν έναν ακραίο εμπειρισμό, θεμελιώνοντας την γνώση πάνω σε τρία κριτήρια-κανόνες αληθείας, τις *αἰσθήσεις*, τα *πάθη* και τις *προλήψεις*· στην δε φυσική τους υιοθετούν έναν ακραίο υλισμό, καθώς τα πάντα σύγκεινται από *ἄτομα καὶ κενόν*. Οι Στωικοί στην ηθική τους επιδιώκουν έναν ευδαιμονικό ενάρετο βίο *ἀπαθείας*, ζώντας λογικά και ομόλογα κατά φύσιν, απαλλαγμένοι από κάθε *πάθος* που οδηγεί στην δυστυχία· στην λογική τους υιοθετούν και αυτοί τον εμπειρισμό, θεωρώντας ως κριτήριο αληθείας μόνο τις *καταληπτικὰς φαντασίας*, δηλαδή τις εναργείς αισθητηριακές γνωστικές εντυπώσεις· στην δε φυσική τους υιοθετούν έναν μονιστικό υλιστικό πανθεισμό, θεωρώντας το σύμπαν ως έναν υλικό και ενσώματο θεό, που δίνει ζωή ως πύρινο πνεῦμα στα πάντα, διευθύνοντάς τα με την λογική και την θεία πρόνοιά του. Οι δε Σκεπτικοί επιδιώκουν την *ἀταραξίαν*, δηλαδή την γαλήνια απεξάρτηση από κάθε λογής πεποιθήσεις, η οποία έρχεται μόνο μέσω της *ἐποχῆς*, δηλαδή με την μη τοποθέτηση ή αναστολή της οποιασδήποτε κρίσης διά της διαρκούς αναζήτησης της γνώσης, αμφιβάλλοντας για την δυνατότητα απόκτησης βέβαιης και έγκυρης γνώσης του κόσμου, χωρίς όμως να την αρνούνται. Τέλος, στην ελληνική φιλοσοφία της ύστερης Αρχαιότητας από τον 1ο μέχρι τον 5ο αιώνα μ.Χ., σπουδαιότερο κίνημα είναι ο Νεοπλατωνισμός, με τον Πλωτίνο ως κύριο εκπρόσωπό του, ο οποίος θεμελιώνει το μεταφυσικό του σύστημα ιεραρχικά πάνω σε τέσσερις υποστασιακές αρχές, το *ἐν ἀγαθόν*, τον νοητό *νοῦν*, την κοσμική *ψυχὴν* και τον αισθητό κόσμο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Απαντήσεις σε Δραστηριότητες

Δραστηριότητα Κεφαλαίου 1

Την κοσμική μεταβολή ο Θαλής την ερμηνεύει ως μεταβολή του *ὔδατος*, ο Αναξίμανδρος ως μεταβολή των αντιθέτων κοσμικών ιδιοτήτων του θερμού, του ψυχρού, του υγρού και του ξηρού, ο Αναξίμανης ως αραίωση και πύκνωση του *ἀέρος*, οι Πυθαγόρειοι ως αλληλοεπίδραση των αρχών του *πέρατος* και του *ἀπείρου* που δημιουργούν όλα τα όντα με αριθμητικές σχέσεις, ο Ηράκλειτος ως μεταβολή του *πυρός*, ο Παρμενίδης ως φαινομενική ανάμειξη του *φωτός* και της *νυκτός*, ο Εμπεδοκλής ως ανάμειξη και χωρισμό των *τεσσάρων ριζωμάτων* υπό την επίδραση της *Φιλότητος* και του *Νείκους*, ο Αναξαγόρας ως σύμμειξη και αποχωρισμό των όντων από τα προϋπάρχοντα αιώνια *σπέρματα* υπό την επίδραση του *νοῦ*, και οι Ατομικοί ως κίνηση και σύγκρουση των *ἀτόμων* μέσα στο συμπαντικό *κενόν*.

Δραστηριότητα Κεφαλαίου 2

Για τους Σοφιστές δεν υπάρχει αντικειμενική αλήθεια και πραγματικότητα, παρά μόνο η υποκειμενική αλήθεια και η πραγματικότητα του εκάστοτε ανθρώπου, τον οποίον εκλαμβάνουν ως υποκειμενικό μέτρο και κριτήριο της αληθείας. Αντιθέτως, για τον Σωκράτη υπάρχει μόνο η αντικειμενική αλήθεια και πραγματικότητα, που είναι καθολική, ισχύει για όλα τα όντα, και είναι αιώνια και αναλλοίωτη.

Δραστηριότητα Κεφαλαίου 3

Ο Πλάτων αντιστοιχίζει τις τρεις τάξεις πολιτών, τους *φιλοσόφους-βασιλείς*, τους *ἐπικούρους* και τους *δημιουργούς*, στα τρία μέρη της ψυχής, *τὸ λογιστικόν*, *τὸ θυμοειδές* και *τὸ ἐπιθυμητικόν*, και στις τρεις πρωτεύουσες αρετές, την *σοφίαν*, την *ἀνδρείαν* και την *σωφροσύνην*. Από αυτά δε τα τρία σχήματα, αντιστοιχίζει το πρώτο μέρος εκάστου στην αληθινή γνώση, την *ἐπιστήμην*, και στην ανώτερη νοητή πραγματικότητα, τις *ιδέας/εἶδη*, ενώ τα άλλα δύο μέρη εκάστου σχήματος τα αντιστοιχίζει στην απλή γνώμη, την *δόξαν*, και στην κατώτερη αισθητηριακή πραγματικότητα, τα *αἰσθητὰ ὄντα*.

Δραστηριότητα Κεφαλαίου 4

Η τελολογική θεωρία του Αριστοτέλη υποστηρίζει ότι στην φύση τίποτε δεν υπάρχει μάταια και ότι όλα έχουν έναν σκοπό ύπαρξης. Στην μεταφυσική του, λοιπόν, αποφαίνεται ότι από τα τέσσερα αίτια των όντων το πιο σημαντικό είναι το τελικό, *τὸ οὗ ἕνεκα*, διότι απαντά στο ερώτημα 'γιατί υπάρχουν τα όντα'. Επιπλέον, θεωρεί τελολογικά ολόκληρο το σύμπαν ως έναν κοσμικό ζωντανό οργανισμό που έχει ως τελικό σκοπό του την σκέψη του

ίδιου του εαυτού του και την κινητική ανάπτυξή του σύμφωνα με τις αρχές που το διέπουν. Στην δε ηθική του θεωρεί επίσης τελολογικά ότι ο σκοπός του ανθρωπίνου όντος είναι η *εὐδαιμονία*, ενώ στην πολιτική του φιλοσοφία θεωρεί πάλι τελολογικά ότι ο σκοπός της κοινωνίας και της πολιτείας είναι το δημόσιο *εὖ ζῆν*.

Δραστηριότητα Κεφαλαίου 5

Και οι τρεις ελληνιστικές ηθικές στοχεύουν στην ευδαιμονική γαλήνη του ανθρώπου, όμως οι Επικούρειοι την αντιλαμβάνονται ως ηδονική *ἀταραξίαν*, οι Στωικοί ως ενάρετη ευδαιμονική *ἀπάθειαν*, ενώ οι Σκεπτικοί ως γαλήνια *ἀταραξίαν* που προκύπτει από την γνωσιολογική *ἐποχήν*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Armstrong A.H.** (επιμ.), *Ύστερη Ελληνική και Πρώιμη Μεσαιωνική Φιλοσοφία – Πανεπιστήμιο Κέμπριτζ*, 4 τόμοι, μτφ. Σ. Παπαϊωάννου, Ν. Παπαδάκης & Μ. Κόφφα, Ενάλιος, Αθήνα, 2006.
- Borman K.**, *Πλάτων*, μτφ. Ι. Γ. Καλογεράκος, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 2006.
- Brun J.**, *Ο Αριστοτέλης και το Λύκειο*, μτφ. Η. Π. Νικολούδης, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, χ.χ.
- Brun J.**, *Ο Πλάτων και η Ακαδημία*, Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, χ.χ.
- Brun J.**, *Οι Προσωκρατικοί*, μτφ. Α. Τάκη, Χατζηνικολής, Αθήνα, 1992.
- Βέικος Θ.**, *Οι Προσωκρατικοί*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998.
- Châtelet F.** (επιμ.), *Η Φιλοσοφία, τόμος Α΄, Από τον Πλάτωνα ως τον Θωμά Ακινάτη*, μτφ. Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα, 1984.
- Crescenzo L. De**, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας*, μτφ. Π. Σκόνδρας, Οδυσσέας, Αθήνα, 2004.
- Γεωργούλης Κ.Δ.**, *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, Παπαδήμας, Αθήνα, ⁴2004.
- Diels H. & Kranz W.**, *Οι Προσωκρατικοί. Οι Μαρτυρίες και τα Αποσπάσματα*, τόμος Α΄ και Β΄, αποδ.-επιμ. Β.Α. Κύρκος, συν. Δ.Γ. Γεωργοβασίλης, φιλ. εποπ. Γ. Α. Χριστοδούλου, Παπαδήμας, Αθήνα, 2005, 2007.
- Düring I.**, *Ο Αριστοτέλης. Παρουσίαση και Ερμηνεία της Σκέψης του*, τόμος Α΄, μτφ. Π. Κοτζιά-Παντελή, τόμος Β΄, μτφ. Α. Γεωργίου-Κατσιβέλα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1991-1994.
- Δεσποτόπουλος Κ.Ι.**, *Φιλοσοφία του Πλάτωνος*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Φιλοσοφίας, Αθήναι, 1997.
- Επίκουρος**, *Κείμενα: Πηγές της Επικούρειας Φιλοσοφίας και Τέχνης του Ζην*, εισ. D.S. Hutchinson, επιμ. Γ. Αβραμίδης, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2000.
- Gigon O.**, *Βασικά Προβλήματα της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, μτφ. Ν. Σκουτερόπουλος, Γνώση, Αθήνα, 1991.
- Guthrie W.K.C.**, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι. Από τον Θαλή ως τον Αριστοτέλη*, μτφ. Α. Η. Σακελλαρίου, Παπαδήμας, Αθήνα, 1987.
- Guthrie W.K.C.**, *Οι Σοφιστές*, μτφ. Δ. Τσεκουράκης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1989.
- Guthrie W.K.C.**, *Ο Σωκράτης*, μτφ. Τ. Νικολαΐδης, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1990.
- Hadot P.**, *Τι Είναι η Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία*, μτφ. Α. Κλαμπατσέα, Ίνδικτος, Αθήνα, 2002.
- Irwin T.**, *Η Κλασική Σκέψη*, μτφ. Γ. Βογιατζής, Πολύτροπον, 2005.
- Kerferd G.B.**, *Η Σοφιστική Κίνηση*, μτφ. Π. Φαναράς, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1996.
- Kirk G.S., Raven J.E. & Schofield M.**, *Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι*, μτφ. Δ. Κούρτοβικ, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1988.

- Κάλφας Β. & Ζωγραφίδης Γ.**, *Αρχαίοι Έλληνες Φιλόσοφοι*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 2006.
- Long A.A.**, *Η Ελληνιστική Φιλοσοφία*, μτφ. Σ. Δημόπουλος, Μ. Δραγώνα-Μονάχου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1987.
- Long A.A.** (επιμ.), *Οι Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι. Συναγωγή Συστατικών Μελετημάτων*, μτφ. Θ. Νικολαΐδης, Τ. Τυφλόπουλος, Παπαδήμας, Αθήνα, 2005.
- Μακρής Ν.**, *Οι Έλληνες Φιλόσοφοι της Αρχαιότητας και η Φιλοσοφία*, 2 τόμοι, Σμπίλιας, Αθήνα, 2006.
- Μουτσόπουλος Ε.**, *Η Προσωκρατική διανόησις (Από του μύθου εις τον λόγον)*, Αθήναι, 1978.
- Οι Σκεπτικοί**, *Αναγνωστικό της Αρχαίας Σκεπτικής Φιλοσοφίας: Εισαγωγή στον Κλασικό Σκεπτικισμό*, εισ. Ρ. Suber, μτφ. Γ. Αβραμίδης, Σ. Δημόπουλος, Δ. Τσιτσικλή, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2003.
- Rappe S.**, *Μελετώντας τον Νεοπλατωνισμό*, μτφ. Ν. Παπαδάκης, Μ. Κόφφα, Ενάλιος, Αθήνα, 2005.
- Ross W.D.**, *Αριστοτέλης*, μτφ. Μ. Μητσού, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1991.
- Russell B.**, *Ιστορία της Δυτικής Φιλοσοφίας*, βιβλίο Α', μτφ. Α. Χουρμούζιος, Αρσενίδης, Αθήνα, χ.χ.
- Ρούσσο Ε.**, *Προσωκρατικοί, τόμος Α': Ιστορική Εισαγωγή*, Στιγμή, Αθήνα, 1999.
- Sharples R.W.**, *Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί. Μια Εισαγωγή στην Ελληνιστική Φιλοσοφία*, μτφ. Μ. Λυπουρλή, Γ. Αβραμίδης, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2002.
- Taylor A.E.**, *Πλάτων. Ο Άνθρωπος και το Έργο του*, μτφ. Ι. Αρζόγλου, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα, 1990.
- Vegetti M.**, *Ιστορία της Αρχαίας Φιλοσοφίας*, μτφ. Γ.Α. Δημητρακόπουλος, Π. Τραυλός, Αθήνα, 2000.
- Vlastos G.**, *Σωκράτης: Ειρωνευτής και Ηθικός Φιλόσοφος*, μτφ. Π. Καλλιγιάς, Εστία, Αθήνα, 1993.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Ackrill J.L.**, *Aristotle the Philosopher*, Oxford, 1981.
- Algra K., Barnes J., Mansfeld J. & Schofield M.** (eds.), *The Cambridge History of Hellenistic Philosophy*, Cambridge University Press, 1999.
- Allan D.J.**, *The Philosophy of Aristotle*, Oxford University Press, 1970.
- Armstrong A.H.**, *An Introduction to Ancient Philosophy*, Methuen, London, 1947.
- Barnes J.** (ed.), *The Cambridge Companion to Aristotle*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- Barnes J.**, *The Presocratic Philosophers*, Routledge, London and New York, 1989.
- Bekker I.** (ed.), *Aristotelis Opera*, 5 Bände, ex recensione I. Bekkeri, Academia Regia Borussica, Berlin, 1831-1870.
- Burnet J.**, *Early Greek Philosophy*, Black, London, 1930.

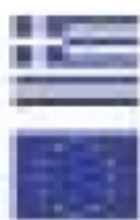
- Burnet J.**, *Greek Philosophy. Thales to Plato*, Macmillan, London, 1924.
- Burnet J.** (ed.), *Platonis Opera*, 5 vols., Clarendon Press, Oxford, 1899-1907.
- Cleve F.M.**, *The Giants of Pre-Sophistic Greek Philosophy*, Martinus Nijhoff, The Hague, 1969.
- Copleston F.**, *A History of Philosophy, Vol. 1, Greece and Rome*, Burns & Oates, Kent, 1999.
- Cornford F.M.**, *Before and After Socrates*, Oxford, 1932.
- Crombie I.M.**, *An Examination of Plato's Doctrines*, 2 vols., Routledge & Kegan Paul, London, 1962-1963.
- Crossman R.H.S.**, *Plato To-Day*, George Allen & Unwin, London, 1959.
- Diels H. & Kranz W.**, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 3 Bände, Berlin, 1951-1952.
- Ferguson J.**, *Aristotle*, New York, 1972.
- Field G.C.**, *The Philosophy of Plato*, Oxford University Press, 1949.
- Gomperz T.**, *Greek Thinkers: A History of Ancient Philosophy*, 4 vols., vol. 1 trans. L. Magnus, vols. 2-4 trans. G.G. Berry, John Murray, London, 1901-1912.
- Gosling J.C.**, *Plato*, Routledge & Kegan Paul, London, 1973.
- Grene M.**, *A Portrait of Aristotle*, London, 1963.
- Grube G.M.A.**, *Plato's Thought*, London, 1935.
- Gulley N.**, *The Philosophy of Socrates*, Macmillan, London, 1968.
- Guthrie W.K.C.**, *A History of Greek Philosophy*, 6 vols., Cambridge University Press, Cambridge, 1962-1981.
- Hardie W.F.R.**, *A Study in Plato*, Oxford, 1936.
- Hare R.M.**, *Plato*, Oxford University Press, 1982.
- Hussey E.**, *The Presocratics*, Duckworth, London, 1972.
- Inwood B. & Gerson L.P.** (trans.-intro.-notes), *Hellenistic Philosophy: Introductory Readings*, Hackett, Indianapolis, 1988.
- Kraut R.** (ed.), *The Cambridge Companion to Plato*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Lloyd G.E.R.**, *Aristotle: the Growth and Structure of his Thought*, Cambridge, 1968.
- Lloyd G.E.R.**, *Early Greek Science: Thales to Aristotle*, London, 1970.
- Lloyd G.E.R.**, *Greek Science after Aristotle*, London, 1973.
- Long A.A. & Sedley D.N.**, *The Hellenistic Philosophers*, 2 vols., Cambridge University Press, 1987.
- Randall J.H.Jr.**, *Aristotle*, Columbia University Press, New York, 1960.
- Rist J.M.**, *Epicurus: An Introduction*, Cambridge University Press, 1972.
- Rist J.M.**, *Stoic Philosophy*, Cambridge University Press, 1969.
- Robin L.**, *Greek Thought and the Origins of the Scientific Spirit*, trans. M.R. Dobie, London, 1928.
- Shorey P.**, *What Plato Said*, The University of Chicago Press, Chicago & London, 1933.
- Stace W.T.**, *A Critical History of Greek Philosophy*, Macmillan, London, 1920.
- Stough C.L.**, *The Greek Sceptics*, University of California Press, Berkeley, 1966.
- Taylor A.E.**, *Aristotle*, Nelson, London, 1943.

-
- Taylor A.E.**, *Socrates*, London, 1932.
- Vlastos G.**, *Socratic Studies*, Cambridge, 1994.
- Vlastos G.**, *Studies in Greek Philosophy*, 2 vols., Princeton, 1995.
- Vogel C.J. De**, *Greek Philosophy, vol. I, Thales to Plato*, E.J. Brill, Leiden, 1950.
- Williams M.**, *Scepticism*, Dartmouth, London, 1993.
- Zeller E.**, *Outlines of the History of Greek Philosophy*, rev. W. Nestle, trans. L.R. Palmer, Dover, New York, 13th ed., 1980.

YEREL VE ULUSAL DÜZEYDE YAKIN DOĞU İLİ VE İLÇELERİNDEKİ
KURUMSAL DEĞERLERİNİN

YEREL VE
ULUSAL DÜZEYDE
KURUMSAL DEĞERLERİNİN

İNFAKAT, ETİK VE İZMİR
Bu kitapta yer alan materyallerin
Yazarları ve yayıncıları tarafından
kullanılmamıştır. KURUMSAL DEĞERLER

ISBN 978-960-538-767-9